

Ж.В. КРАСНОБАЄВА-ЧОРНА

**ФРАЗЕМІКА ТА ФРАЗЕМОГРАФІЯ
В СУЧАСНІЙ ЛІНГВОПАРАДИГМІ**

ПІДРУЧНИК

**Вінниця
2018**

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 10 від 25 квітня 2018 р.).*

Краснобаєва-Чорна Жанна

Фраземіка та фраземографія в сучасній лінгвопарадигмі : підручник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів / [за ред. А.П. Загнітка]. – Вінниця: Вид-во, 2018. – 200 с.

У підручнику схарактеризовано кваліфікаційні ознаки фраземи з урахуванням вітчизняних і закордонних мовознавчих теорій і з оперттям на сучасну наукову парадигму. Простежено специфіку чотирнадцяти фраземних класифікацій: семантичної, семантико-граматичної, експресивно-стилістичної, генетичної, когнітивно-генетичної, ідеографічної, структурної, функційної, з погляду переосмислення компонентів фраземи, за сферою вживання, за лексичним складом, за контекстом (оточенням), за характером оцінки, на основі методу фраземної аплікації. Запропоновано систематизований опис найвідоміших фраземографічних праць ХХ ст. – поч. ХХІ ст., ґрунтований на передмовах до поліграфічних видань, наукових рецензіях, інформації з довідкової літератури тощо.

Адресований здобувачам 1-3 рівнів вищої освіти спеціальності 035 «Філологія» (освітні програми «Прикладна лінгвістика», «Українська мова і література»).

Рецензенти:

Коваль Людмила, доктор філологічних наук, доцент (Донецький національний університет імені Василя Стуса);

Левченко Олена, доктор філологічних наук, професор (Національний університет «Львівська політехніка»);

Яремко Ярослав, доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка).

Відповідальний редактор:

Загнітко Анатолій, чл.-кор. НАН України, доктор філологічних наук, професор (Донецький національний університет імені Василя Стуса)

© Краснобаєва-Чорна Ж.В., 2018

© Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2018

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. КВАЛІФІКАЦІЙНІ ОЗНАКИ ФРАЗЕМИ	5
§1.1. Основні підходи до кваліфікації фраземи	5
§1.2. Основи фраземологізації	14
§1.3. Фразема в сучасних лінгвістичних дослідженнях	21
1.3.1. Фраземіка та національно-мовні картини світу	21
1.3.1.1. Фраземний рівень концептуальної картини світу: досвід опрацювання	21
1.3.1.2. Фраземний рівень ціннісної картини світу: досвід опрацювання	29
1.3.2. Фраземна символіка	35
1.3.3. Фраземіка та культурне кодування	37
1.3.4. Лінгвістичні бази даних фразем: специфіка проектування та функції	49
РОЗДІЛ 2. КЛАСИФІКАЦІЙНІ ПАРАМЕТРИ ФРАЗЕМИ	53
§2.1. Семантична класифікація фразем	54
§2.2. Семантико-граматична класифікація фразем	62
§2.3. Експресивно-стилістична класифікація фразем	73
§2.4. Генетична класифікація фразем	79
§2.5. Когнітивно-генетична класифікація фразем	83
§2.6. Ідеографічна класифікація фразем	85
§2.7. Структурна класифікація фразем	89
§2.8. Функційна класифікація фразем	94
§2.9. Класифікація фразем з погляду переосмислення компонентів фраземи	95
§2.10. Класифікація фразем за сферою вживання	98
§2.11. Класифікація фразем за лексичним складом	100
§2.12. Класифікація фразем на основі методу фраземної аплікації	101
§2.13. Класифікація фразем за контекстом (оточенням)	102
§2.14. Класифікація фразем за характером оцінки	104

РОЗДІЛ 3. ФРАЗЕМОГРАФІЯ: ТИПОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ	110
§3.1. Тлумачні фраземні словники	112
§3.2. Перекладні фраземні словники	125
3.2.1. Власне-перекладні фразеологічні словники	125
3.2.2. Аспектні перекладні фразеологічні словники	135
§3.3. Ареальні фраземні словники	139
§3.4. Семантико-парадигматичні фраземні словники	141
§3.5. Фраземні словники мови перекладача	144
§3.6. Паремійні й афористичні словники, збірки	145
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	159
СПИСОК ДЖЕРЕЛ	190
СПИСОК ФРАЗЕМОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ	191
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ	196
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	197
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	199

РОЗДІЛ 1

КВАЛІФІКАЦІЙНІ ОЗНАКИ ФРАЗЕМИ

§1.1. Основні підходи до кваліфікації фраземи

Аналітичний огляд праць вітчизняних і закордонних фразеологів уможливив простеження еволюції поглядів на комплекс конститутивних ознак фраземи¹.

Інтерпретація фраземи І. Чередниченком (1952 р.) ґрунтована на цілісності фраземи, тобто на особливості фраземного значення, закріпленого за всім компонентним складом мовної одиниці: «окремі словосполучення, а іноді й цілі звороти і навіть речення ... часом набувають особливого значення, яке не впливає зі значень окремих складових словосполучення або не вичерпується сукупністю часткових значень. Тоді такі словосполучення використовуються в мові в особливому, фразеологічному значенні» [Чередниченко 1952: 10]. А. Рожанський (1956 р.) виокремлює ознаки сталості та відтворюваності фраземи і дефінує останні як «сталі, закріплені в мові вирази, що сприймаються здебільшого в переносному значенні» [Рожанський 1956: 18]. Основними ознаками фраземи, за Г. Удовиченком (1965 р.), є «стабільність значення, сталість лексичного складу, незмінність порядку слів (у більшості з них); дослівна неперекладність значень лексикалізованих зворотів на інші мови; можливість бути заміненіми одним словом» [Удовиченко 1965]. Ознаки цілісності та відтворюваності покладені в основу тлумачень Л. Скрипник (1973 р.) із додаванням ознаки нарізнооформленості («фразеологічною одиницею називають лексико-граматичну єдність двох і більше нарізнооформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, яка, маючи цілісне значення, відтворюється у мові за традицією,

---

¹ Термін «фразема» вжито в роботі як синонім до термінів «ідіома», «фразеологізм», «фразеологічна одиниця». В цитатах збережено авторський термін із названого синонімічного ряду.

автоматично» [Скрипник 1973: 25]); Ф. Медведєва (1977 р.) з акцентуванням ознаки стійкості («фразеологізми – стійкі сполуки слів, цілісні мовні одиниці, які є в людській пам'яті і відтворюються в готовому вигляді в процесі спілкування, а не творяться щоразу подібно до вільних граматичних сполучень» [Медведєв 1977: 31]); Л. Авксентьєва (1979 р.) і Л. Юрчука (1983 р.) із актуалізацією самостійності та наявності граматичних категорій («фразеологізм – окрема самостійна одиниця мови, що характеризується фразеологічним значенням, компонентним складом, граматичними категоріями, відтворюваністю» [Авксентьєв 1979: 16] і «одиниця, що має специфічне значення, граматичні категорії і постійний, відтворюваний за традицією склад компонентів, які втратили лексичну самостійність» [Юрчук 1983: 26]); В. Мокієнка (1989 р.) із урахуванням експресивності («фразеологізм – сполука, що може відтворюватися в готовому вигляді, наділена злитістю значень слів, що утворюють його, й експресивністю» [Мокиєнко 1989а: 3]). Однією з конститутивних ознак фраземи В. Мокієнко вважає також образність, під якою розуміє здатність мовних знаків створювати наочно-чуттєві уявлення про предмети й явища дійсності [Мокиєнко 1989б: 157]. У працях лінгвіста зустрічаємо термін «образний вислів», вжитий як синонім до терміна «фразема» [Мокиєнко 2005: 4].

Із 90-х рр. ХХ ст. у лінгвістичній думці простежувано поглиблення бачення сутності фраземи, дослідження її нових аспектів поряд із традиційними ознаками. Так, Є. Верещагін і В. Костомаров (1990 р.) до ознаки семантичної стійкості, тобто ідіоматичності, додають номінативність, синтаксичну нечленованість форми та реалізацію однієї синтаксичної функції («фразеологізм – це самостійна (не зводиться ні до слів, ні до мовних афоризмів) номінативна (безпосередньо співвідносна з позамовною дійсністю) мовна (масово відтворювана) одиниця, що наділена синтаксично нечленованою формою і виконує у фразі цілісну синтаксичну функцію (член речення); номінативність фразеологізму має лексичний характер, зокрема йдеться про ідіоматичну семантику» [Верещагін 1990: 64]). Ю. Прадід (1997 р.) зазначає, що фраземи визначувані, окрім ознак стійкості, цілісності, відтворюваності та компонентного складу, здатністю вступати в смислові та граматичні

зв'язки з іншими мовними одиницями («під фразеологічною одиницею розуміємо стійкі звороти мови, наділені цілісним, іноді частково цілісним значенням, що вступають у смислові та граматичні зв'язки з іншими одиницями, мають постійний, за традицією відтворюваний у мовленні, компонентний склад» [Прадід 1997: 4-5]).

Своєрідний синтез фраземних ознак здійснив В. Ужченко (2003 р.), запропонувавши таку дефініцію фразем – «надслівні, семантично цілісні, відносно стійкі (з допустом варіантності), відтворювані й переважно експресивні одиниці, які виконують характеризуючо-номінативну функцію» [Ужченко 2003: 26]. Згодом В. Ужченко і Д. Ужченко зацентують увагу на ознаці «культурний код» («фразеологізм – відтворюване, цілісне за значенням, стійке за складом і структурою словосполучення. В інтегрованому змісті фразеологізмів слова-компоненти втрачають буквальну семантику і позначають інші культурні коди – характеристичний, поведінковий, духовний, моральний» [Ужченко 2007: 7]), що стане домінують у фразеологічних розвідках початку ХХІ століття.

М. Жуйкова (2007 р.) зазначає, що питання базової ознаки фраземи, на основі якої вона визначується як одиниця самостійного рівня мови, зумовлює різні підходи до процесу фразеологізації («еволюційний» підхід (Б. Ларін, Л. Ройзензон, О. Кунін) і «нееволюційний», чи ономасіологічний, підхід (І. Торопцев, Ю. Бурмістрович)) [Жуйкова 2007: 14-15]. Відповідно одна група вчених вважає, що основною ознакою фраземи виступає відтворюваність (на противагу вільним словосполученням, які не відтворювані, а будуються мовцями, щоразу наново залежно від комунікативних потреб), а інша – цілісність, нерозчленованість семантики, тобто неможливість представити план змісту фраземи як комбінацію планів змісту її структурних складників. Аргументованим і мотивованим постає другий підхід, який послідовно використано в дослідженні.

А. Маккай (1972 р.) презентує авторський погляд на ідіоми, класифікуючи лексичні одиниці на англ. «idioms» ('ідіоми') та англ. «non-idioms» ('неідіоми'). Основними ознаками ідіом постають: морфологічна композиційність, можливість буквальної інтерпретації значення ідіоми, непрозорість (двозначність), семантична

непрогнозованість і сталість форми. Дослідник використовує термін «ідіома» (англ. 'idiom') для всіх некомпозитних поліморфемних лексичних одиниць (напр., *blackbird*) і для словосполучень та конструкцій, що утворюються вільно, і виділяє англ. «idioms of encoding» ('ідіоми кодування') та англ. «idioms of decoding» ('ідіоми декодування') [Makkaï 1972: 24]. Ч. Фернандо та Р. Флауелл зазначають, що вразливими місцями такого розподілу є складність простеження кваліфікаційних ознак ідіом, актуалізованих автором, а також ігнорування інших різновидів проблемних словосполучень (колокацій) [Fernando 1981: 28].

Ч. Фернандо та Р. Флауелл (1981 р.) під ідіомою розуміють «морфо-синтаксичний феномен, базовою властивістю якого є асиметрія між значенням і синтаксичною будовою» [Там само: 33].

У західноєвропейському й американському мовознавстві к. XX – поч. XXI ст. до складу фразем зараховують англ. «idiomatic phrases» ('ідіоматичні фрази') [Gläser 1998], англ. «widespread idioms» ('поширені ідіоми') [Piirainen 2005], англ. «catchphrases» ('влучні вирази') [Gläser 1998; Fauconnier 1999; Farkas 2002], англ. «winged word» ('крилаті слова') [Fiedler 2007; Gläser 1998], англ. «fixed expressions» ('сталі вирази') [Fiedler 2007; Fauconnier 1999]. Найбільш загальним з-поміж одиниць цього ряду є термін англ. «fixed expressions», уживаний Р. Мун на позначення декількох типів фразових лексем, фразем, багатослівних лексичних одиниць, що є цілісними поєднаннями двох або більше слів [Moon 1998]. У студіюваннях Р. Глезер (1998 р.) синонімічними постають терміни англ. «idiomatic phrases» і англ. «catchphrases». Фраземний рівень мови Р. Глезер інтерпретує як структуру, що містить: а) центр (номінації – «словоподібні фраземи, що називають явище, об'єкт, дію, процес або стан, властивість або відношення довкілля» Gläser 1998: 126)]; б) перехідну зону, де розташовані скорочення пропозицій (алюзії, фрагменти цитат, прислів'їв, стереотипні порівняння та ін.) і в) периферію (пропозиції – реченнєві фраземи, логічна структура яких містить номінацію і предикацію (цитати, крилаті слова, прислів'я, максими, слогани, кліше та ін.) [Там само: 128]. Термін англ. «catchphrases» уживано на позначення «фраз або слів, які легко запам'ятовувані, широко вживані та співвідносні з певною індивідуальною, організаційною або культурною сутністю» [Farkas 2002:

7-8]. С. Фідлер (2007 р.) кваліфікує англ. «winged words» як різновид фразем, зокрема як «клас ідіом реченнєвого типу» [Fiedler 2007: 52], в який входять слогани, влучні вислови, сентенції та цитати. Групу крилатих слів дослідниця розташовує на периферії фраземіки поряд із прислів'ями, стереотипними порівняннями, кліше.

Досліджуючи фраземи, спільні для переважної більшості європейських мов, Е. Піїрайнен (2005 р.) уводить у науковий обіг термін англ. «widespread idioms» і зауважує, що іншими актуальними термінами в цьому аспекті є «інтернаціоналізми», «універсалії» та «інтерфраземи» [Piirainen 2005: 48].

Провідний німецький фразеолог В. Фляйшер (1982 р.) конститутивними ознаками фраземи вважає лексикалізацію та ідіоматизацію [Fleischer 1982]. Т Шиппан (2002 р.) під фраземою розуміє «стійку єдність, що складається більше, ніж з одного слова» [Schirpan 2002: 47]. Фраземи, на думку автора, здебільшого визначувані відтворюваністю (відтворювані як єдність, без новоутворень), стійкістю (цілісністю з допустом незначної видозміни), лексикалізацією (утворюють нову семантичну єдність (порівняно з вільною синтагмою); конституенти фраземи можуть втрачати свою самостійність частково або повністю), ідіоматичністю (значення фраземи не може бути витлумачено за значеннями його конституентів).

У русистиці ХХІ ст. активно опрацьовувані питання семантичної структури фраземи. Так, Г. Никипорець (2000 р.) акцентує увагу на комплексній, неелементарній семантиці фраземи, що інтегрує також і прагматично орієнтовані дані, оскільки у фраземах переплетені різні зразки інформації: дескрипція (відображає денотативне ядро значення); оцінка мовцем ситуації, описуваної фраземою; інформація про емоційно-оцінне ставлення мовця до позначуваного, що мотивоване тим асоціативно-образним уявленням, яке пов'язане з внутрішньою формою фраземи та фраземним рівнем картини світу; функційно-стильова значущість [Никипорець 2000].

За М. Алефіренком (2009 р.), образність зумовлена двоплановістю семантики фразем (здатністю поєднувати пряме і переносне значення сполучень слів) і пов'язана з іншою обов'язковою властивістю фраземної семантики – конотативністю [Алефіренко 2009: 45-46]. А. Мелерович і

В. Мокієнко (2011 р.) інтерпретують фразему як «нарізнооформлену одиницю мови, що постає стійким, повністю або частково семантично перетвореним і переважно експресивним складним знаком» [Мелерович 2011: 14]. Дефініція засвідчує виникнення фраземи внаслідок семантичного перетворення словесного комплексу, результатом якого є формування фраземного значення, повністю або частково абстрагованого від вихідних лексичних значень слів, що утворюють фразему. Ознака нарізнооформленості фраземи сигналізує про збереження її компонентами лексемного характеру.

К. Богатирьова (2015 р.) наголошує на багатозаровості фраземного значення, зумовленої щільною взаємодією внутрішньої форми фраземи, образної основи, мовного мотивування та фраземної абстракції [Богатирева 2015: 60]. Внутрішня форма сполучає образну основу та значення і, відповідно, не дорівнює образності. Вміщуючи фрагмент дійсності, образ мотивує фраземне значення, яке може бути пов'язане з буквальним сприйняттям того чи того предмета або явища і з перенесенням значення словосполучення (речення). Результатом процесу фраземологізації постає формування актуального значення стійкого сполучення, часто здійснюваного на основі метафоричного або метонімічного перенесення значення. Закріпленню метафоричних і метонімічних конструкцій як фразем сприяє їхня загальнозрозумілість для носіїв мови, прозорість образу фраземи [Там само: 27].

Останнім часом значну увагу приділяють явищам мовної гри, репрезентованої фраземами, в дискурсі [Краснобаєва-Чорна 2012б; Мокиєнко 2012; Сахарук 2015]. Однією з кваліфікаційних ознак мовної гри є поліфункційність. У дискурсі мовна гра виконує такі функції: текстотвірну функцію на формально-структурному рівні, стилетвірну функцію на жанрово-стилістичному рівні, функції вираження емоційного стану людичної (ігрової) мовної особистості, передачі оцінки, здійснення емоційного впливу на адресата на комунікативно-прагматичному рівні, а також бере участь у вираженні концептуального змісту на когнітивному рівні. Усі зазначені функції підпорядковані основній меті – актуалізації сприйняття.

Мовна гра, репрезентована фраземами, реалізована а) на внутрішньотекстовому рівні фраземною трансформацією (подвійна

актуалізація фраземи, фраземна контамінація, фраземна редукція тощо), фраземною тропизацією (фраземна гіперболізація, фраземна персоніфікація, фраземологізоване порівняння тощо), фраземною евфемізацією і под., де здебільшого функціонує в мікротексті; б) на зовнішньотекстовому рівні фраземною метафоризацією й апеляцією до концептів у межах усього тексту та дискурсу. На рівні дискурсу мовна гра фразем виявляє безпосередній зв'язок із моделювальною діяльністю дискурсивної рефлексії, тобто з дискурсивними структурами. Останні інтерпретовані А. Загнітком як своєрідні «образи світу», моделі, в яких відбито різноманітні семантичні плани, що належать до різних рівнів і реєстрів представлення світу, здійснюваного рефлексією [Загнітко 2008]. У дискурсології розрізняють такі моделі: модель нульового порядку – диктальну модель, модель першого порядку – модель реальності, модель другого порядку – квазіреальну модель, модель третього порядку – модель-метаморфозу, або ірреальну модель, модель четвертого порядку – модель-інакомовлення, або алегоричну модель. Найбільш генералізованою за змістом є категорійна модель, збудована з матеріалу всіх попередніх моделей, що оперує винятково абстрактними величинами.

Одним із домінуючих аспектів у теорії дискурсивних структур є співвідношення / неспіввідношення з реальністю [Краснобаєва-Чорна 2012б]. Реальність присутня в усіх моделях, хоча на кожному новому рівні стає все більш невпізнаваною. Квазіреальність бере участь у моделях від другого до четвертого порядку, готуючи перехід до ірреальності та напрацьовуючи можливі засоби вираження неіснуючого в реальності. Метаморфоза стає базою для алегорії, надаючи конкретність абсурдним поняттям. Алегорія заперечує будь-яку конкретність, виражаючи інакомовно свій абстрактний реляційний смисл. У такий спосіб, під час переходу до моделі кожного нового рівня простежувано «інакомовлення».

Моделювальна діяльність дискурсивної рефлексії реалізована й у фраземіці, зокрема під час параметризації фразем. Так, із дискурсивними моделями безпосередньо пов'язана когнітивно-генетична фраземокласифікація М. Жуйкової.

Різновидом ірреальної моделі, поряд із паралогічною (*аж голому поза пазухою повно* – ‘уживається для повного заперечення змісту зазначеного речення; нічого’; як у *решеті води* – ‘зовсім немає’), фантазмагорійною (*за царя Гороха (Панька, Тимка, Хмеля)* – ‘дуже давно, у дуже давні часи’; *спіймати жар-птицю (золоту рибку)* – ‘стати везучим, досягти чогось значного’) моделями, виступає абсурдна модель, що являє собою алогізм (*твоя хата моїй хаті троюрідний погріб* – ‘дуже далека рідня або зовсім не родич’). Модель цього типу суперечить логіці реальних відношень і спрямована на перегортання, підміну й руйнування зв’язків між відомими реаліями. Абсурдна модель – це певною мірою лінгвістичний експеримент із руйнування логічних і семантичних відношень, що й породжує безглуздість, нісенітницю, тому ці моделі й сприймані як свідомо неправдиві. Ця ідея була покладена в основу виділення логічних й алогічних фразем Л. Авксентьєвим і В. Ужченком [Ужченко 1990] (*розмахувати кулаками [після бійки]* – ‘доводити, говорити, відстоювати і т. ін. що-небудь, коли вже пізно’; *вкритися іржею* – ‘довго не використовувати, забутися, застаріти’; рос. *класть на бочку* – ‘одразу, не відкладаючи, платити. Про оплату готівкою’ і *сипати зайцям солі на хвіст* – ‘марно погрожувати, обіцяти заподіяти кому-небудь щось неприємне (1)²’; ‘мріяти про щось нереальне (2)’; *на комариному салі* – ‘пісний, немащений’; *хребет чухати через живіт* – ‘бути дуже худим’; рос. *ищи [доганяй] ветра в поле* – ‘не повернеш назад, не знайдеш’).

Репрезентантами алегоричної моделі постають байки, притчі тощо. Значну частину цих моделей утворюють фраземи біблійного походження (*блудний син* – ‘той, хто повертається з каяттям, визнанням своїх провин’, *вовк в овечій шкурі* – ‘лицемірна людина, яка під маскою доброзичливості приховує злі наміри’; рос. *избиение младенцев*, ірон. – ‘жорстока масова розправа над беззахисними, недосвідченими тощо людьми; застосування суворих заходів щодо багатьох’; нім. *die Böcke von den Schafen scheiden* – ‘відділити придатне від непридатного’) і переповідні фраземи (*прометеїв вогонь* – ‘незгасне прагнення до досягнення високої та благородної мети’;

---

² Тут і далі цифровий показник біля фраземи вказує на значення багатозначної фраземи, подане у фраземографічному джерелі.

рос. *золотий дождь* – ‘великі грошові суми’; рос. *египетская казнь* – ‘нестерпно тяжке становище; біда, лихо’; нім. *zu Kreuz(e) kriechen* – ‘принижено просити про щось’).

Фразема може народитися в дискурсі і водночас може стати смисловою основою інших творів. Дискурс породжує нові фраземи, що отримують розширене тлумачення та регулярно вживання. З цією тезою пов’язана типологія фразем за дериваційною базою [Демський 1994] (фразема, утворена на базі казок, анекдотів, небилиць, нісенітниць (*не до солі, носитися як дурень зі ступою*), фразема, утворена на базі прислів’їв, приказок, загадок (*лякана ворона, ділити шкуру невбитого ведмедя*) і т.д.). Зв’язок із дискурсивними структурами простежено і в концепції М. Демського, в основу якої покладено поняття дериваційної бази [Демський 1994], зокрема явища фраземної інтеграції та фраземної диференціації.

Категорійна модель має на меті виявити абстрактні системні властивості (*немає диму без вогню*). Різновидом категорійної моделі є парадоксальна модель. Наявність парадоксів – це свідчення діяльності рефлексії, спрямованої на вияв протиріч в універсумі людської свідомості. За умови зовнішньої простоти парадоксальний дискурс вимагає значної мисленнєвої напруги.

Отже, від рівня квазіреальності й до рівня категорійності яскраво реалізоване явище мовної гри фраземами (у квазіреальній моделі сконструйованим може бути не лише те, чому є відповідність у дійсності, але й інше, оскільки квазіреальна побудова задана моделювальним оператором, незалежним від ситуації – «оператором вигадки»); вона дає простір для правдоподібного вимислу (*шукати кістки в молоці* – ‘вередувати, вимагати чогось неможливого, прискіпуватись до чогось’); ірреальна модель містить і «реалії», і «квазіреалії», але в деформованому вигляді, оперує й такими величинами, які абсолютно абсурдні, виключені з погляду реальності (*як (мов, ніби) сови ночували в голові* – ‘хто-небудь відчуває сильний головний біль’); специфікою алегоричної моделі є те, що її зміст заздалегідь не відповідає тому, що в ній виражено буквально, вона реалізує абстрактне через конкретне (*[i] за вуха не відтягнеш*; рос. *искры из глаз посыпались* – ‘хто-небудь відчув такий гострий біль від

удару по голові або обличчю, що в очах замигтіло'»)) і виявлювані дискурсивно-рангові особливості фразем.

Дискурсивно-рангові особливості фразем відкривають широкі можливості для створення особистісно орієнтованих ситуацій (з апеляцією до людських цінностей, соціальної, духовної, етичної сфер людської діяльності; смисловим простором (для вибору, смислотворення, рефлексії, самореалізації та надання суб'єкту свободи їх здійснення); поєднанням когнітивної та особистої активності суб'єкта тощо) в навчальному процесі під час вивчення фраземіки і реалізації таких ситуацій за допомогою комп'ютерних технологій, що дає змогу сформувати когнітивні (вміння оперувати інформацією, фоновими знаннями), креативні (мати свій погляд, виявляти гнучкість розуму, ініціативу, нестандартність, неординарність), оргдіяльнісні (уміти ставити мету й забезпечувати її досягнення, програмування дій, самоаналіз і самооцінка), комунікативні (здатність взаємодіяти з іншими суб'єктами, вміння цінувати думку всіх учасників комунікації, переконливо доводити істину) тощо якості особистості суб'єкта [Краснобаєва-Чорна 2009г: 289]. Доречним є також упровадження у навчальний процес лінгвістичних баз даних.

§1.2. Основи фраземологізації

Дослідження специфіки творення фразем набуло популярності в 70 рр. ХХ століття і не втратило своєї актуальності на поч. ХХІ століття. Сьогодні можна говорити про фраземотворення як самостійний напрям фраземіки, що становить безперечний теоретичний і практичний інтерес, оскільки розкриває структурно-семантичні та стилістичні особливості фраземної деривації, її національну специфіку. На думку С. Денисенко, «аналіз у генетичному аспекті активно утворюваних ССК [стійких словесних комплексів] важливий для мовної практики і розвитку теорії фразеотворення, оскільки вивчення фразеологічності похідних ССК є актуальним для вирішення питань визначення поняття фразотворчого значення, регулярності семантичної фразотворчої моделі тощо» [Денисенко 1993: 49]. Питання фраземотворення достатньо опрацьоване в мовознавстві (див. праці

В. Білоноженко та І. Гнатюк [Білоноженко 1989; Гнатюк 1981], О. Важеніної [Важеніна 2000; Важеніна 2000], М. Демського [Демський 1994], С. Денисенко [Денисенко 1993], Ю. Прадіда [Прадід 1992], Н. Щербань [Щербань 1978] та ін.). Важливе місце в питанні специфіки фраземотворення посідають причини виникнення нових фразем. До основних належать:

а) конкретизація предметів, явищ і їхніх ознак, уже названих словами (пор., *відправити чортам на сніданок* – ‘убити, згубити кого-небудь’ і *вивести в розход* – ‘розстріляти’, *здіймати / здійснити на багнети (на багнет)* – ‘заколювати, убивати багнетом’, *годувати раків* – ‘бути утопленим’, *кінчати / кінчити [життя] на шибениці* – ‘бути повішеним’, *посадити на палю (на кіл)* – ‘стратити кого-небудь, насаджуючи на загострений кілок’);

б) уточнення обсягу (*від (з) рана до рана (до зорі, до ночі); від (з) ранку [ї] (та) до ранку; з (від) [самого (раннього)] ранку (рання) до [самого (пізнього)] вечора (до смерку, до смеркання, до темна); з раннього ранку до пізньої ноченьки; від світанку (світання) до смеркання*);

в) образне представлення абстрактної назви (*стріла амура; народитися під щасливою зіркою (зорєю)*);

г) вичерпне охоплення (*всі лази й перелази* – ‘абсолютно все’, *кожна собака* – ‘абсолютно кожен’, *старі й малі* – ‘абсолютно всі’);

д) образно-емоційна оцінка (пор., *набитий (повний і т. ін.) гаманець; (набита, непорожня і т. ін.) кишеня (калитка); кишеня не сходиться; міряти мірками (міркою, ковшем) гроші і у пельку не лізуть (грубо); грошовий (золотий) мішок (зневажл.)* – ‘багато грошей’);

ж) експресивно-емоційна інтенсифікація враження від названого (пор., *пхати вік (біду, життя)* – ‘жити погано, бідувати’ і *перебиватися з копійки на копійку; перебиватися з хліба (з юшки) на воду (на квас)* – ‘жити дуже бідно, терпіти нестатки’; *у добрі* – ‘в сприятливих матеріальних умовах’ і *тонуту (потопати) в розкошах* – ‘жити в надмірному багатстві’, *опливати в достатках* – ‘жити у великих розкошах, мати всього вдосталь’, *на всю губу (2)* – ‘дуже добре, розкішно, багато, без ніяких обмежень’);

з) апелятивна функція (*мій голубе*) тощо.

Фраземотворення, услід за Ю. Гвоздарєвим, інтерпретовано як вивчення закономірностей утворення фразем та їхньої структури. Основними поняттями фраземотворення постають «мотиваційна база», «дериваційна база» та «фраземна деривація». Якщо тлумачення перших двох термінів усталені, пор.: «**дериваційна база**» – це матеріал мови чи мовлення, за допомогою якого матеріалізується мотивувальна база, тобто значення, яке підлягає матеріалізації в новій одиниці (див. також [Демський 1994; Денисенко 1993]), то поняття «**фраземної деривації**» в лінгвістиці не набуло однозначності. Так, І. Чернишова широко розуміє цей термін, підводячи під процес фраземної деривації утворення слів від стійких сполучень нефраземного типу і від фразем; О. Кунін розглядає фраземну деривацією як утворення фразем від фразем шляхом відокремлення фразем, що входять до складніших фразем або до фразем зі структурою речення.

Інтерпретація фраземної деривації Г. Удовиченком базується на внутрішніх зв'язках компонентів і понятті **твірної фраземотворчої основи**. Однією з диференційних ознак фраземної деривації порівняно з лексичною є плинність і невизначеність твірної основи. Твірною основою можуть бути не лише морфеми, а й своєрідні схеми, моделі службових лексико-морфологічних розрядів у вигляді бінарних сполук типу *ні...ні, і...і, або...або, чи...чи* тощо. Тому, на думку мовознавця, доцільніше під твірною основою фраземи розуміти твірну базу. Г. Удовиченко розрізняє два типи деривації:

1) **фраземну деривацію прогресивну** – процес інтегральної зрощеності лексично повнозначних слів, які відображали найістотніше, найсуттєвіше в усіх сферах людської діяльності; сполучення лексично повнозначних слів із розрядами службових; процес сигніфікації лексично повнозначних слів, внаслідок чого зневиразнювалася або «зовсім втрачалася мотивованість лексеми значеннями семантичної структури фразеологізмів, часткова або повна нейтралізація синтагматичних і парадигматичних форм вираження граматичних значень» [Удовиченко 1984: 23];

2) **фраземну деривацію регресивну** – процес фраземологізації прислів'їв і приказок шляхом експліцитної актуалізації здебільшого першої частини прислів'їв і приказок та опускання другої, що може

імпліцитно відновлюватись актуалізованим контекстом [Удовиченко 1984: 23].

В. Ужченко та Л. Авксентьєв визначають фраземну деривацію як процес творення похідних фразем на базі вже наявних ідіом чи паремій унаслідок лінгвальних чи екстралінгвальних чинників через модифікацію в семантиці, граматичному оформленні (нерегулярно) та структурі (регулярно) [Ужченко 1990: 138]. В. Ужченко та Д. Ужченко зазначають, що фраземна деривація є наслідком динамічних процесів і є частиною ширшого явища – **фраземологізації**, становлення національної ідіоматики [Ужченко 2007: 148].

Фраземотворення відбувається за певними зразками, схемами, моделями за участю найрізноманітніших семантичних, структурних і стилістичних чинників. До найбільш поширених різновидів семантичного чинника, за Р. Зорівчак, є **семантична трансформація фраземи**, однією з форм якої постає **переосмислення компонентів** – смислове зміщення, що спричиняє втрату прямого значення компонентів фраземи. Розрізняють **повне** (охоплює всі компоненти, внаслідок чого фраземи набувають цілісного, глобального значення) та **часткове** (лише деякі компоненти фраземи переосмислюються) **переосмислення**. На цьому аспекті ґрунтована класифікація фразем з погляду переосмислення їх компонентів.

Явище **фраземної трансформації** на матеріалі української художньої прози детально вивчено В. Білоноженко та І. Гнатюк: 1) до різновидів семантичної трансформації фразем належать власне семантична трансформація та подвійна актуалізація; 2) до структурно-семантичної трансформації фразем зараховують заміну компонентів фраземи словами чи словосполученнями вільного вжитку, поширення компонентного складу, скорочення компонентного складу фраземи (еліпсис, редукція, натяк, контамінація).

За [Ужченко 2007: 209], перманентне формування фразем здійснено за певними моделями переважно за допомогою семантичних (метафоризація, метонімізація) і структурно-стилістичних чинників (евфонія, внутрішньоструктурна організація компонентів). Крім явищ **фраземної метафоризації** та **фраземної метонімізації**, що зумовлюють функціонування фраземної метафори та метонімічної фраземи

(див. також [Жуйкова 2007]), В. Ужченко та Д. Ужченко виділяють ще **фраземну евфемізацію** і визначають її як семантичний і культурологічний чинник фраземотворення, що полягає в заміні точної однослівної назви певного поняття, пряме вираження якого було б певною мірою небажаним, описовим із метою його пом'якшення, ввічливості, пристойності, а також заміни табуйовах назв [Ужченко 2007: 182]. Відповідно функціонує і термін «**фраземний евфемізм (табуїзм, дисфемізм)**», під яким розуміють фразему, що сформувалася або на основі переносних, або безобразних засобів. З погляду генези евфемізмам притаманна велика частка соціального компонента, тому вони сприймаються як перехідні одиниці від етнокультурного до лінгвістичного порядку або як їх синтез [Там само: 196].

В основу концепції М. Демського покладено поняття **дериваційної бази**. Дослідник виділяє різноманітні процеси утворення фразем на основі 6 типів дериваційних баз у бойківських говірках (пор., окремі слова; вільні синтаксичні конструкції; прислів'я, приказки, загадки; казки, анекдоти, небилиці, нісенітниця; існуючі фраземи; іншомовні фраземи):

1) **нарощування окремого слова** – один із процесів утворення фразем на базі окремого слова, під час якого нарощування вихідного слова відбувається з метою уточнення одного з його значень, якщо воно багатозначне, або посилення його експресивного заряду [Демський 1994: 28];

2) **фраземна інтеграція** – один із процесів утворення фразем на базі окремого слова, під час якого всі елементи, що інтегруються, беруть активну участь у творенні значення фраземи, чи точніше в створенні образу, який це значення мотивує [Там само: 30].

Серед фразем, утворених шляхом фраземної інтеграції, виділяють: фраземи з парною будовою (*ні сват ні брат*) і тавтологічні вислови (*марнота марнот*);

3) **фраземна диференціація** – один із процесів утворення фразем на базі окремого слова, специфіка якого полягає в тому, що значення, яке хочуть назвати фраземою, вже позначене словом. Причому повторне називання якогось факту довілля фраземою спирається переважно на інші, ніж у слові, здебільшого другорядні, ознаки, що зумовлює

суміщення компонентів всупереч здоровому глузду. Такі одиниці належать до парафрастичних виразів, з-поміж яких виділяють: фраземи-власне парафрази, фраземи-табу, фраземи-евфемізми, фраземи-дисфемізми, фраземи-парафрази [Демський 1994: 34].

4) **фраземізація, або фраземна транспозиція** – процес творення фразем на базі вільних синтаксичних конструкцій (на базі вільних словосполучень і на базі речень). Цей процес тривалий і поетапний: дериваційна база відмежовується від конкретної ситуації, яку вона позначала, та поступово переосмислюється, внаслідок чого виникає значення фраземи;

5) **фраземна модифікація** – процес творення фразем на базі існуючих шляхом модифікації їх форми, що призводить до інтенсифікації експресивного потенціалу або до присвоєння нового значення. До різновидів модифікації належать: заміна компонентів, додавання компонентів, опускання компонентів;

б) **фраземна контамінація** – один із способів утворення фразем на базі існуючих. Значення всіх фразем, що виникли внаслідок контамінації, є своєрідним сплавом значень фразем, що контамінуються. Одним із наслідків контамінації є те, що у фраземах-новаторах увиразнюється внутрішня форма, що сприяє посиленню експресивності фраземи [Там само: 59]: *полатати ребра – сильно побити когось ← порухувати ребра + полатати боки*;

7) **фраземне калькування** – один із способів утворення фразеологізмів на основі іншомовних фразем.

За [Левченко 2007: 25], фраземологізації властиві такі закономірності:

- процес творення фразеологічних одиниць спирається на базові метафоричні / метонімічні принципи, часто з поєднанням метафори та метонімії, що зумовлено метафоричним / метонімічним підґрунтям низки символів;
- базовість принципів, з одного боку, впливає з їх активності, тобто наявності відповідних вербалізацій у багатьох концептосферах, а з другого – у їхніх виявах у межах тієї самої концептосфери, але на різних рівнях – лексичному і фразеологічному;

- кожній із базових метафор відповідає ряд мотиваційних та структурних моделей, який є відкритим;
- метафори пов'язані, своєю чергою, із символами, діапазон значення фразеологізму зумовлено діапазоном значення компонента-символу;
- та сама абстрактна сутність може одночасно концептуалізуватися за різними принципами в межах певної мови;
- традиції інтеграції концептів пов'язані з культурою (міфологічною, релігійною, історичною, політичною, соціальною та ін.) певного народу;
- культура визначає сферу людської діяльності, з якої буде запозичено вихідний концепт чи сценарій, використовуваний для вербалізації.

У [Левченко 2007: 8-9] ґрунтовно досліджено механізми фраземологізації (порівняння, метафору, метонімію). Авторкою виокремлено такі типи порівнянь, як **атрибутні й сценарні**, які відрізняються способом репрезентації інформації та її кількістю. Порівняння, збудовані за моделлю «ознака + як + об'єкт», базуються на атрибуті, який лінгвоспільнота з певних причин актуалізує в цьому прототипі. В атрибутних порівняннях атрибут може бути експлікованим (*гарна як рожа*) або неексплікованим (*дівчина як сметана*). Ізольоване порівняння *як кінь* не дає чітко визначеного атрибута – 'здоровий, тяжко працює, дурний'? Звичайно, важливу роль відіграє тло і слова так званої теми (*здоровий, працює, дурний* тощо), коли ядровими є декілька атрибутів. Неексплікований атрибут (атрибути) і є сталим у структурі прототипу: *обличчя як хустка* – прототипна *хустка біла*. Сценарні порівняння описують діяльність, поведінку, ситуацію – сцену, сценарій. Напр.: *бутний як кінь на оброці* – 'сильний, веселий чоловік, що любить шукати собі зачіпки'.

Аналіз метафор свідчить про те, що: 1) для метафоричного асоціювання об'єктів необхідною умовою є наявність низки подібностей чи збіг топології ділянки-джерела та ділянки-мети; 2) під час метафоризації актуалізується начебто один з атрибутів, однак для того, щоб відбувся процес метафоризації, концепт-джерело має містити й інші атрибути, які «підтримують» основний. На концептуальному рівні наявні

інваріанти моделей прототипних репрезентацій тих чи інших сутностей, явищ, процесів.

Процеси фраземологізації безпосередньо пов'язані з класифікаційними параметрами фразем.

§1.3. Фразема в сучасних лінгвістичних дослідженнях

1.3.1. Фраземіка та національно-мовні картини світу.

Теоретико-прикладні питання концептуалізації (пор. концептуальна картина світу) та категоризації (пор. ціннісна картина світу) у фраземіці постають одним із найбільш опрацьовуваних аспектів лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики наприкінці ХХ ст. – початку ХХІ ст.

Ядерним сегментом фраземного рівня концептуальної картини світу позиціоновано концепт *життя* [Краснобаєва-Чорна 2009а; Краснобаєва-Чорна 2009б], а аксіологічним феноменом фраземного рівня ціннісної картини світу визнано цінність *життя* [Краснобаєва-Чорна 2016г; Краснобаєва-Чорна 2017а].

1.3.1.1. Фраземний рівень концептуальної картини світу: досвід опрацювання. Уже не одне століття людина намагається виробити найповніше уявлення про світ і своє місце в ньому, знайти відповіді на численні питання, що хвилюють її впродовж життя. Кожна епоха, кожна соціальна група і, відповідно, кожна людина поступово формують світогляд певної нації й окремої особистості. Світогляд – це фундамент людської свідомості. Однак, щоб жити в злагоді зі світом, людина має впорядкувати цей світ у своїй свідомості на концептуальному рівні. Тому останнім часом фразеологи на матеріалі різних мов опрацьовують проблему впорядкування світу, тобто створення його концептуальної картини (див. [Антологія концептів 2005-2011; Концепты и контрасты 2017]). Це поняття постає фундаментальним для будь-якої культури, оскільки виражає специфіку людини та її буття, взаємовідношення зі світом, найважливіші умови існування в ньому, досвід, систему поглядів на об'єктивний світ, переконання й ідеали.

Для встановлення національно-культурної специфіки концепту *життя*, репрезентованого українськими фраземами, в [Краснобаєва-Чорна 2009а]:

а) опрацьовано фраземоідеографічну класифікацію зі структурою: фразема – фразеосемантична підгрупа (ФСПГ) – фразеосемантична група (ФСГ) – фразеосемантичне поле (ФСП) – фразеотематична група (ФТГ), де ФСПГ – це сукупність фразем, об'єднаних диференційною семою, що пов'язує їх опозитивними відношеннями схожості або протиставлення; ФСГ – це сукупність семантичних підгруп, об'єднаних однією архісемою, що наявна у фразеологічному значенні усіх членів групи та відображає їхні спільні категорійні властивості й ознаки; ФСП – сукупність семантичних груп, об'єднаних за поняттєвим / концептуальним критерієм навколо мікроконцепту (або складника концепту), ФТГ – це сукупність семантичних полів, об'єднаних за поняттєвим / концептуальним критерієм навколо макроконцепту. Запропонована структура не є вичерпною, оскільки розрахована лише на аналіз концепту *життя* в українській фраземіці;

б) використано такий алгоритм концептуального аналізу (1-4 етапи становлять перший рівень концептуалізації, 5-7 етапи – другий рівень концептуалізації):

1 етап: виявлено ядро концепту *життя* шляхом аналізу лексичного значення слова *життя* в тлумачних словниках різних періодів; встановлено, що в українській фраземіці ядро концепту *життя* формується сімома складниками: 1) існування всього живого; 2) стан живого організму в стадії розвитку; 3) період існування кого-небудь, вік; 4) спосіб існування кого-небудь; 5) жива істота; 6) вияв фізичних і духовних сил істот; 7) те, що реально існує, дійсність (див. [Краснобаєва-Чорна 2009а: 70-72]);

2 етап: для з'ясування обсягу змісту концепту *життя* залучено асоціації, отримані шляхом асоціативного експерименту. За результатами останнього побудовано синтагматичні та парадигматичні ряди лексем-асоціацій на стимул *життя*; сформовано периферію концепту *життя*, презентовану в студіюванні 15 мікроконцептами *доля, особа, родина, шлюб, суспільство, діяльність, засоби існування, життєвий інтерес, скрута, період, місце, ціна,*

непередбачуваність, неминучість, ризик. Подальше дослідження структури концепту *життя* й особливості її наповнення розглянуто в площині ідеографічної лінгвістики, а виявлення національної самобутності – в розрізі лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики. Закцентовано увагу на тому, що опис концептів як одиниць ментального рівня носить гіпотетичний характер, оскільки належить до дійсності особливого типу – ментальної (див. [Краснобаєва-Чорна 2009а: 72-74]);

3 етап: встановлено ендоконсистенцію концепту *життя* в українській фраземіці. Макроконцепт *життя* складається з комплексу мікроконцептів, навколо яких формуються фраземосемантичні поля: мікроконцепт *вік* покладено в основу ФСП «Період існування», *особа* й *доля* – ФСП «Особисте життя», *родина* та *шлюб* – ФСП «Сімейне, подружнє життя», *суспільство* та *діяльність* – ФСП «Суспільне життя», *засоби існування* – ФСП «Матеріальний стан життя», *сприйняття, життєвий інтерес* – ФСП «Дійсність», *роки* – ФСП «Кількісна характеристика життя», *скрута, спосіб, досвід, період* – ФСП «Якісна характеристика життя», *світ, місце, ціна, ризик, непередбачуваність і неминучість* покладено в основу ФСП «Життя». Кожен мікроконцепт має семантичні вузли, навколо яких утворюються фраземосемантичні групи та фраземосемантичні підгрупи (див. [Краснобаєва-Чорна 2009а: 74-76]);

4 етап: запропоновано ідеографічну парадигму концепту *життя* (1240 фразем – 131 фраземосемантична підгрупа – 39 фраземосемантичних груп – 9 фраземосемантичних полів, останні можуть розглядатися як відносно самостійні мікросистеми), що природно вписується і цілком відповідає загальній, концептуальній схемі семантичних відношень у лексиці: концепт *життя* корелює з категорією *буття* та пов'язаний із категоріями *простір, час, рух, якість, кількість* тощо (див. [Краснобаєва-Чорна 2009а: 81-98]);

5 етап: зібрано фонову інформацію для кожного фраземосемантичного поля, групи, підгрупи, фраземи зі словників різних типів (етимологічних, тлумачних, міфологічних, культурознавчих, етнолінгвістичних тощо), оскільки концепти, репрезентовані фраземами, безпосередньо пов'язані з народними звичаями й обрядами, переказами та легендами, міфологією та фольклором – явищами, що реалізують

історичну спадковість, що зумовлює важливість відновлення екстралінгвістичної ситуації, контексту, які сприяли утворенню певної фраземи чи групи фразем і формуванню окремих концептів (див. [Краснобаєва-Чорна 2009а: 109-110]);

6 етап: поглиблено зміст мікроконцептів, виділених на першому рівні концептуалізації. Концепт *життя* розкривається через наскрізні мікроконцепти *дорога, душа, доля, світ* і мікроконцепти, виділені в межах окремих ФСП: *Світове дерево / Дерево життя, земля, небо* (ФСП «Життя», ФСП «Період існування», ФСП «Кількісна характеристика життя»); *хрест* (ФСП «Особисте життя»); *очі, серце* (ФСП «Дійсність»); *гарбуз, рушник, скриня, хустка і коса* (ФСП «Сімейне, подружнє життя»); *копійка, сорочка, хліб* (ФСП «Матеріальний стан життя») і под. (див. [Краснобаєва-Чорна 2009, 111-124]);

7 етап: визначено асоціативно-образний комплекс концепту *життя* (див. [Краснобаєва-Чорна 2009а: 124-126]).

Опрацьована модель концептуального аналізу дає змогу позиціонувати концепт *життя* як один з основних сегментів концептуальної картини світу українського народу; встановити, що концепт *життя* виникає під час структурування інформації про життя людини та його основні властивості; обсяг змісту концепту містить відомості не тільки про об'єктивний стан речей у житті (матеріальний стан, якісна й кількісна характеристика життя, особисте, сімейне (подружнє) та суспільне життя тощо), а й відомості про уявлювані світи (підземний і небесний світи); найбільш повно й об'єктивно виявити істотні, асоціативно-образні експліцитні й імпліцитні характеристики концепту *життя*, репрезентованого українськими фраземами, тобто його національно-культурну самобутність. Одним із аспектів останньої, наприклад, постає специфіка презентації українськими фраземами реальних та ірреальних шляхів концепту *життя*.

В аналізованій групі фразем лексема *дорога* (*колія, магістраль, путь, стежка, шлях*) може вербалізуватися, а може виступати прихованою семою. Інформацію про ірреальні шляхи актуалізовано на 5 етапі концептуального аналізу й презентовано фоновою інформацією з довідкових джерел [Войтович 2004; Воропай 2004; Лепеха 2005;

Славянские древности 1999; 100 найвідоміших образів 2002]. Отже, концепт *життя* в українській фраземіці презентує такі шляхи:

1. Шлях життєвий, тобто життя людини, що початком має народження, а кінцем – смерть. Вербально у фраземіці есплікується лише один компонент – кінець: *кінчати вік (життя)*; *скінчити дні (життя, шлях і т. ін.)*; *знайти кінець (могилу, вічний спочинок)*; *до кінця своїх днів*.

Життєвий шлях людини в українській фраземіці безпосередньо пов'язаний із божественною діяльністю: *Бог (Господь) дав (послав) (1)* ('народитися') і *Бог (Господь) прийняв (прибрав) (1)*; *Бог (Господь) прийняв [душу] до себе* ('померти'). Зауважимо, що кінець життя визначуваний також діями ірреальних істот (*лунь ухопив (ухопила)*, *біс узяв (вхопив)*; *дідько взяв (забрав, вхопив)*) або чіткою локалізацією у вигляді:

а) землі здебільшого 'сирої' (*[сира] земля [до себе] прибрала (прийняла)*; *в сирій землі гнити*; *із сирію землею повінчатися*; *іти (лягати) / піти (лягти) в [сиру] землю*). Земля уособлює жіноче плодоносне начало, материнство, осмислюється як праматір і годувальниця всього живого [Славянские древности 1999 (2): 315]. За давніми уявленнями, земля народжує людей, вона ж забирає їх назад, у своє лоно, де разом із ними перебувають і душі ще ненароджених дітей [Лепеха 2005; 100 найвідоміших образів 2002]. Згідно з іншим джерелом, земля приймає у своє лоно душі померлих дідів і повертає їх назад новонародженими онуками: *помре людина – в тому місці душа йде в землю, а де народжується – звідти, із землі, душа діда повертається і переселяється в тіло новонародженого* [Войтович 2002: 170];

б) могили (*зійти / сходити в могилу (в землю)*; *[сира] могила узяла (прийняла)*) або ями, домовини, труни, гробу (*лягти / лягати в могилу (в яму, в домовину, в труну, в гріб) (1)*), ящика (*зіграти в ящик*). Могила – це не просто яма, а місце, де людина перебуває після смерті, це святиня, яку не можна паплюжити та розкопувати (*останнє пристановище (1)*; *вічна пристань*). Заборонялося не тільки брати щось, залишене на могилі, а й кидати на неї будь-що, наприклад, землю з іншої могили;

в) хреста (*іти на хрест*). Цей приклад апелює до фраземи біблійного походження *путь на Голгофу*, пор. англ. *the road to Calvary*, де локусом смерті Ісуса, кінцевим пунктом його життєвого шляху є гора

Голгофа. В українській фраземіці, як і у французькій, назва гори не заявлена, а кінцевим пунктом постає хрест, пор. укр. *іти на хрест* і фр. *Chemin de la croix*. Межа між життям і смертю також постає дорогою: *на божій (останній) дорозі*.

Життєвий шлях характеризує в українській фраземіці важкість через компоненти «кропива» ('трав'яниста рослина, стебло та листя якої густо вкриті жалкими волосками' [СУМ 1973 (4): 365], «терен» ('колючий кущ родини розових, що дає темно-сині їстівні плоди з терпким кисло-солодким присмаком' (у 1 зн.) [СУМ 1979 (10): 85]): *тернистий шлях; дорога, вкрита (устелена) тернами (кропивою, травою і т. ін.)*.

Рух колією відображає в концепті «життя» узвичаєний або неузвичаєний спосіб життя: *входити / ввійти в [свою] колію (в береги)*, пор. також *вибиватися (сходити) / вибитися (зійти) з колії; вибивати (рідко виривати) / вибити (рідко вирвати) з колії (1)* ('порушувати узвичаєний спосіб життя').

Аксіологічний аспект життя людини уможливорює зацентувати увагу на *правильному та неправильному шляху* (а також лексеми *дорога, курс, магістраль, путь, стежка*), де:

1) позитивною оцінкою наділений *прямий і рівний (пряма (рівна) дорога (стежка, магістраль і т. ін.))*; *правильний і вірний (стояти на правильному (вірному) шляху; стояти на правильній (вірній) дорозі (стежці) (1); виходити (вийти) на вірну дорогу)*; *вірний і добрий (наставляти (спрямовувати і т. ін.) / наставити (спрямувати і т. ін.) на [добру (вірну)] путь (шлях, стежку))*; *праведний (повернути / рідко повертати на путь праведних) шляхи*;

2) негативною оцінкою – *неправильний і невірний (стояти на невірному (неправильному) шляху; стояти на неправильній (невірній) дорозі (стежці) (1))*; *слизький (ставати (ступати) / стати (ступити) на слизький шлях (на слизьку дорогу) шляхи або збочення (збиватися / збитися з дороги (шляху, путі, курсу і т. ін.))*; *збочувати / збочити з дороги (з шляху, з стежки і т. ін.))*.

Згідно з українськими міфами та легендами духовний світ богів, крона Дерева життя; одна з іпостасей суцього, яка надає всьому гармонію й порядок, тобто закони правди, має назву *Прав*. Звідси *праведний* – той,

хто живе за законом Божим [Войтович 2002: 393]. Для Біблії типовим мотивом постає змалювання шляху добра як складного, але з якого легко зійти, пор.: в українській фраземіці *слизький шлях, похилий шлях*.

Отже, спостерігаємо перехід із сфери фізичних понять того, що знаходиться по праву руку, у сферу моральних понять із отриманням значення позитивної оцінки: *праведний, правильний, прямий, вірний, добрий*. Антонімічною парою до цього синонімічного ряду постає синонімічний ряд на позначення негативної оцінки способу життя: *неправильний, непрямий (нерівний), невірний, слизький, похилий*.

2. Шлях до потойбічного життя, де початком постає а) цей світ (*іти / піти з [цього] світу (світа)*); б) земля (грішна (*покидати / покинути грішну землю*)), а кінцем – а) той світ (*відправитися на той світ; іти (переходити) / піти (перейти) на той світ; переставитися (переступити) на той світ*); б) небо (*іти / піти на небо*); в) рай (*піти / іти до раю*); г) царство тіней (*переселитися / переселятися в царство тіней*). Такий шлях постає в українській фраземіці як далекий (*іти в далеку путь; рушити в далеку дорогу*), як шлях до Бога (*піти до Бога вівці пасти*) або праотців (*піти до праотців*).

Потрапити *на той світ* можна по *Калиновому* або *Волосяному мостам*, що втілює дорогу, з якої немає вороття. У давнину для небіжчиків мостили особливі – нетривкі містки, щоб мерці по них пішли й не змогли повернутися. Вважалося, що між небом і землею є глибока прірва, а кладка через неї вузька, як ниточка, і душа мусить по ній пройти. Грішна душа завжди падала в безодню.

Ріка виступає кордоном, що розділяє світи. У народній обрядовості переправа через ріку означала перехід від земного існування до неземного. У міфологічній свідомості наших пращурів це стосувалося будь-якої річки, та й просто – води. Проте були й суто міфологічні ріки: *Забить-ріка* у росіян, *Лета* у давніх греків. За багатьма легендами, Дунай тече посеред раю. Згідно з болгарською легендою, він витікає з-під кореня Світового дерева. У західних і східних слов'ян Дунай уособлює водний простір. Дунайська вода відкриває шлях *на той світ*, пор.: давній слов'янський обряд, коли померлого клали в човен і пускали по воді. У деяких піснях сказано, що переправитися через Дунай можна полотняними мостами, що є поетичним позначенням погребальних

рушників, якими опускають труну до могили [100 найвідоміших образів 2002: 61]. За іншим джерелом, домовину опускали на мотузках або на довгих рушниках, щоб ця дорога була широка, як полотно [Войтович 2002: 318].

3. Суспільне життя людини актуалізує дорогу як напрям діяльності (*виходити / вийти на дорогу (на шлях); вступити на дорогу; втрапити на свою стежку*) з такими семами:

а) ‘створювати сприятливі умови’ (*виводити / вивести на [широку] дорогу; відкривати / відкрити шлях (дорогу); торувати шлях (дорогу)*) (1); *давати / дати дорогу (рідко стежку)*) і ‘ставати перешкодою’ (*заступати / заступити дорогу (стежку) [у життя]; переходити (перетинати) / перейти (перетяти) дорогу (шлях); стати / стояти (ставати) на дорозі (поперек дороги)*);

б) ‘визначити напрям діяльності в житті’ (*вступати / вступити на шлях (на дорогу, на стежку); обрати [свою] стежку (дорогу (і т. ін.))*);

в) ‘нікого не наслідувати у своїй діяльності, житті’ (*іти своєю дорогою; мати свою стежку (свій шлях)*) і ‘наслідувати когось у своїй діяльності’ (*іти (ходити) / піти второваними (протертими, протоптаними і т. ін.) стежками; іти (ходити) / піти однією (цією ж) стежкою*);

г) ‘мати спільні інтереси у житті, діяльності’ (*дороги сходяться (схрещуються) / зійшлися (схрестилися)*) (1); *іти однією стежкою*) і ‘мати різні інтереси у житті, діяльності’ (*ходити / піти по різних (по інших) стежках (різними стежками)*)

4. Шлях службовими сходами вгору, тобто послідовне розміщення висхідною лінією від нижчого до вищого (осіб, чинів) у певній сфері діяльності, в суспільстві: *дертися вгору* (2); *іти / піти вгору* (1); *залазити вгору; високо піти [вгору]*. Рух угору, що має на меті досягнення найвищого пункту, сприймається суспільством як аналог успіху.

5. Шлях подружнього життя. Подружнє життя український народ також уявляє як шлях, символічно презентований рушником. На рушник ставали молоді в церкві під час обряду вінчання, пор.: фраземи *стати / ставати на рушнику; ставити / становити на рушник*

(на рушнику). Цей звичай символізує чистий широкий шлях, яким піде повноправна родина [Войтович 2004; Воропай 2004].

Отже, авторський опис додає окремі штрихи до репрезентації обсягу змісту концепту *життя* в українській національно-мовній картині світу. Вивчення компонентного складу фразем-репрезентантів та їхньої семантики аналізованого концепту уможливило виділення наскрізного метафоричного образу шляху з варіативною вербалізованою лексемою *дорога, шлях, стежка (стежина, стезя), коля, путь, магістраль* або невербалізованого його складника. Життєвий шлях людини з актуалізацією позитивної та негативної оцінки, шлях до потойбічного життя, дорога як напрям діяльності людини з активізацією опозиції «свій – чужий», шлях службовими сходами з вектором угору й зв'язком із цінністю *успіх* і шлях подружнього життя постають основними виявами реальних та ірреальних шляхів концепту *життя* в українській фраземіці. Закцентуємо увагу на тому, що кінець життєвого шляху водночас постає початком шляху до потойбічного життя, тобто початок і кінець виступають однією точкою, взятою в різному континуумі. Внаслідок цього відбувається перетин концептосфер життя, зафіксований в українській фраземіці: кінець життя на *цьому світі* є водночас початком життя на *тому світі*. П'ятий етап концептуального аналізу дає змогу встановити лакунарні для фраземіки способи пересування між світами, гіпотетичний стан речей у потойбічному світі, а також виявити глибинну семантику фразем, що реалізують вихоплений ланцюг весільної обрядодії українця.

1.3.1.2. Фраземний рівень ціннісної картини світу: досвід опрацювання. Домінувальну роль у створенні ціннісної картини світу відіграє оцінна категоризація – формування цінностей унаслідок оцінного осмислення об'єктів довкілля [Краснобаєва-Чорна 2016г: 154]. Цінність вимірюється в системі «можливих оцінок» на різних рівнях мови. Цінність *життя* посідає центральне місце в ціннісній картині світу та визначається в рамках аксіофраземної прагматики як аксіологічний феномен.

Цінність, за Л. Баєвою [Баєва 2004: 21-26], має трирівневу структуру, що адаптована в дослідженні до аналізу цінності *життя* у фраземіці, – рівні осмислення, значущості та переживання.

Рівень осмислення втілює усвідомлення суб'єктом причини того, чому той чи той об'єкт має важливе значення. Такий рівень є первинним щодо ярусу значущості, оскільки на ньому виявлено те, що в зовнішніх об'єктах і їхніх властивостях буде пріоритетним для суб'єкта. Пошук смислу постає основою цінності, презентованої в дослідженні вихідною інформацією з філософських і культурологічних студіювань.

Цінність *життя*, за В. Розіним [Розин 2000], актуалізує чотири ситуації тлумачення й оцінки життя: 1) життя як позитивна цінність, іноді як найвища цінність: життя – все, смерть – ніщо, де ніщо кваліфіковано як відсутність того, що є життя (пор., прагнення до вічного життя); 2) життя як негативна цінність: життя як страждання, як те, чого людина хоче уникнути (пор., вчення про переродження душі, вчення про нірвану); 3) життя як невизначена цінність: людина не може зрозуміти, в якій реальності вона живе, живе вона чи їй тільки здається, як пов'язані смерть і вічне життя; смерть – це ситуація, коли душа залишає тіло, це зміна місця існування (пор., звичай класти в труну все, що знадобиться в іншому житті (одяг, прикраси, зброю, предмети побуту, коня тощо)). В цьому випадку маємо безоцінне ставлення до життя, його ні з чим порівнювати за цінністю, оскільки смерть – це життя, тільки в іншому місці; 4) подвійний ціннісний стандарт життя (наявний у культурі, де є два світи: богів і людей; пор., також езотеричну концепцію життя (звичайний і езотеричний світи)): життя богів постає ідеальним (безсмертні) порівняно з життям людей (смертні).

С. Трун'юв називає ХХ ст. періодом становлення цінності «життя», інтерпретованої як «поступовий процес суспільного визнання найвищої значущості індивідуального біологічного існування, тобто існування індивідуального біологічного об'єкта» [Трунев 2008], визначає волю до життя як «надіндивідуальний біологічний імпульс, основними функціями якого постають формування біологічного об'єкта та забезпечення його пристосованості до довкілля».

На думку Л. Баєвої, ціннісний статус життя як екзистенції особистості пов'язаний із його цілісністю, поєднанням різних і, навіть, протилежних чинників і рівнів (єдність минулого, теперішнього, майбутнього; єдність внутрішнього та зовнішнього, свого й чужого; потенційного та реального, небуття та буття, можливості та творчості;

єдність природного та духовного). Така єдність дає змогу об'єднати різні сфери буття в певний синтез, отримати динамічний варіант існування та вдосконалення своєї якості [Баева 2008: 70].

Рівень значущості – рівень субстанційного змісту, який об'єднує внутрішній і зовнішній світи суб'єкта та характеризується мінливістю і непостійністю, пояснюваною домінуванням суб'єктивної ознаки. Відповідно категорійні межі мають дифузний характер, що передбачає наявність між ними перехідних ділянок, які забезпечують недискретний характер категорійного простору.

На думку Г. Вижлецова, підґрунтям цінності виступає значущість об'єкта-носія, яка може бути і позитивною, і негативною, що зумовлює полярність ціннісних протилежностей (користь – шкода, добро – зло, любов – ненависть, прекрасне – потворне). Негативна значущість, згідно з теорією філософа, входить у структуру цінності на її початковому суб'єкт-об'єктному оцінному рівні. Цінністю стає позитивна значущість, що долає свою протилежність у нормі й ідеалі, які історично втілювані в соціокультурній практиці [Вижлецов 2014: 93]. Антипод цінності розглядається як розрив ціннісних відносин і перетворення одного з самоцінних суб'єктів на об'єкт, із цілі на засіб.

Формування цінності вимагає врахування особливостей її репрезентації на конкретному мовному рівні. Так, фраземіка передбачає виділення типовіших і найбільш сталих змістових ознак категорії цінності, які виокремили та зафіксували носії мови.

Життя людини виступає цінністю індивідуального існування й цінністю абсолютною, оскільки нічого ціннішого за життя не існує. Проте є ситуації, коли людина здатна свідомо піти на смерть заради когось або чогось. Такі ситуації породжують цінності, які людина вважає «ціннішими» за життя. Відповідно, життя може виступати цінністю другого порядку з актуалізацією опозиції «свій – чужий». В українській фраземіці відображено ситуації, коли цінністю першого порядку постає власне життя (*рятувати свою (власну) шкуру*) або життя іншої людини (*пускати / пустити з душею; подарувати життя (рідше життям); пускати / пустити душу на покуту; видерти / видирати з могили; відчепити з гачка смерті*). Досить чисельними є групи фразем, що

позиціонують життя як цінність другого порядку. Власне життя стає цінністю другого порядку у фраземіці в ситуаціях:

1) загибелі людини (у бою, у боротьбі за когось / за щось, захищаючи, відстоюючи когось / щось): *позбутися життя; прийняти смерть; стратити життя; відправитися на той світ; кістки зложити; знайти кінець (могилу, вічний спочинок); позбутися голови; розсипатися (розлетітися) на порошок (на прах, порошком, прахом); скласти / складати голови (життя, кістки, кості); лягти в могилу (в домовину, в гріб, в яму і т. ін.); в сирій землі гнити; вкритися ногами, зневажл.; трупом лягти (1); скрутити / скручувати собі в'язи (1); погубити душу [з тілом (і тіло)], заст. (1); випустити дух (2); і кісток [своїх] не позбирати (2); скрутити / скручувати голову (2). Наприклад: [Деїфоб:] *Наш Гектор міг життя віддати, жінку залишити, осиротити сина для рятунку або для честі Трої* (Леся Українка); *Ідуть, зімкнувшись міцно, тісно, Ідуть, щоб побідить успішно, Або щоб трупом полягти* (І. Котляревський); *Готова за волю щохвилини життя віддати молоде* (В. Сосюра); *За правду, як треба того, накладу Не жаліючи я головою* (І. Манжура) тощо;*

2) самогубства через когось / щось або заради когось / чогось: *піднімати (підіймати, підводити, зводити і т. ін.) / підняти (підійняти, підвести, звести і т. ін.) руку (руки); подіяти з собою; покінчити з собою; полізти (рідко лізти) живцем (живим) у могилу (в яму); піти [на дно] раків (раки) ловити; піти до жаб; встромити голову в петлю; на бантину; повиснути на гілляці (на вербі і т. ін.); пустити собі кулю в лоб (в лоба, в голову; в скроню). Наприклад: [Тимоха (з сльозами):] *Пропало чотирнадцять з полтиною ні за цапову душу!.. Одне тепер зосталось мені: коли не в річку, то на бантину!* (М. Кропивницький); *Аркадій зрозумів, що його поставили перед альтернативою: або самому встромити голову в петлю, або вказати на когось* (Ірина Вільде); *Да, коли б от немов сталося – всі діти вимерли за одну ніч на всій землі,.. я б, мабуть, на ранок пустив би собі кулю в голову* (А. Головка) тощо.*

Чуже життя постає цінністю другого порядку в групах фразем зі значеннями 'позбавити життя, убити когось' (*відбирати (віднімати) / відібрати (відняти) життя; звести зі світу; звернути в'язи (шию,*

голову); пустити під шум; вкоротити віку (життя); уложити у землю; уложити у копи; голову рознести; збавляти / збавити віку (життя); обірвати життя; позбавляти / позбавити життя (віку і т. ін.); вимотувати (витягати, мотати) / вимотати (витягти) [всю] душу; випустити дух; випустити душу; відправити (спровадити, рідко відпровадити) / відправляти (спроваджувати) на той світ; вибити дух (душу); накладати / накласти (наложити) руки (руку, грубо лапу); класти / покласти трупом; скрутити / скручувати голову; укорочувати / укоротити віку (вік, життя, заст. живота); обагрити / обагрятти [свої] руки кров'ю; скупати руки в крові; нести (сіяти) смерть; ступати / ступити на кривавий шлях; спровадити до пекла (на шибеницю і т. ін.); скарати на горло, заст.; погубити душу [з тілом (і тіло)], заст.; відправити чортам на сніданок, зневажл.) і 'доводити когось до смерті, передчасно згубити' (живцем у землю вложити; загнати (ввізнати) / заганяти (загонити) у могилу (до могили, на той світ, у землю, в домовину, в труну, у гріб); закопати живцем у могилу; зводити (зганяти) / звести (зізнати) з світу; зводити / звести в могилу (в труну і т. ін.); згубити з світу (з світа); зживати / зжити з світу (з світа); класти (вкладати, пхати і т. ін.) / покласти (вкласти, положити і т. ін.) в домовину (в могилу, в труну, в яму, в гроб і т. ін.); положити на лаві (на лаву, на лавку)). Наприклад: *Здавалося йому, що якби знайшов ворога і відомстив, скупав руки у ворожій крові, – все минуло би ся* (Г. Хоткевич); *Кричав Марусяк і грозив, що бандури випустить кожному, хто лиш буде мішатися не в своє діло* (Г. Хоткевич); *За брехню ми караємо на горло. Тим більше, що в нас свідки є* (Ю. Збанацький); *Батька твого за землю з світа зжив Козут* (І. Цюпа).

Негативні дії людини в опозиції «свій – чужий» виражені насильницьким завершенням життєвого циклу та відбивають двоїсту природу людини: прагнення цінувати кожну мить життя і водночас девальвацію життя. Смерть постає не ціннісною альтернативою життя, а важливою умовою винятково високого його оцінювання й усвідомлення.

Рівень переживання передбачає перевагу на ґрунті чуттєво-емоційного ставлення (біль, страх, жах, задоволення, захоплення) й екзистенційно-інтелектуального міркування (радість, сум, любов, ненависть, симпатія). Цінність сприймається людиною суб'єктивно

відповідно до її унікального життєвого досвіду і через певні усталені переживання відображається у фраземіці. Цей рівень актуалізований в українській фраземіці десятьма базовими емоціями людини (див. психологічну класифікацію емоцій К. Ізарда [Изард 1999: 186-188]): 1) зацікавлення (*припасти до мислі; припасти / припадати до смаку* (1); *поставити на ноги* (4)); 2) радість (*скільки літ, [і] скільки зим! мазати медом по губах* (2); *милювати око (очі, зір)* (1)); 3) відраз (*оскома на зубах; собаки виють*); 4) гнів (*давати / дати волю серцю* (2)); 5) презирство (*плював я; плювати / плюнути (наплювати) в вічі (в очі, межі очі і т. ін.); показувати / показати спину (потилицю)* (2)); 6) сором (*заговорила (прокинулася) совість; совість мучить; правда очі коле; хоч крізь землю провалюйся (провалися)*); 7) страждання (*палитися вогнем* (1); *скніти душею* (1); *аж шкура болить* (2)); 8) страх (*острах бере (обіймає, охоплює і т. ін.) / узяв (обійняв, охопив і т. ін.); [і (аж)] в (на) душі (на серці, у грудях, у н'ятах і т. ін.) похололо (похолонуло); як (мов, ніби і т. ін.) комашки полізли (поповзли) по спині; мліти душею (серцем)* (2); *[аж] мороз іде (проходить, пробігає і т. ін.) / пішов (пройшов, пробіг і т. ін.)*); 9) здивування (*здивування / захоплення (чудеса (диво, чудо і т. ін.) в решеті; куди твоє (рідко ваше) діло, ірон.; бий / побий (побила б) тебе (його, її, їх і т. ін.) лиха [та нещаслива] година (морока, грім, хрест і т. ін.), лайл.* (2); *чорт його маму знає* (2)); *здивування / радість / захоплення (отака (от така) ловись!; от (оце) [так] штука (штуковина!); здивування / докір / обурення ([чи] ти ба!); здивування / захоплення / радість / незадоволення ([ой (ох)] матінко [ж] моя [рідна]!) тощо*); 10) збентеження в поєднанні з надзвичайним нервовим збудженням / хвилюванням (*як (мов, ніби і т. ін.) на голках (на шпильках, на шпичках, на колючках, на терню і т. ін.), зі сл. сидіти, стояти, почувати і под.) або розгубленістю / подивом (збивати / збити з пантелику* (2)) тощо.

Отже, аналіз рівневої структури цінності життя дає змогу позиціонувати її як аксіологічний феномен: цінність першого або другого порядків з актуалізацією опозиції «свій – чужий». Цінність життя в українській фраземіці презентують акціональні фраземи різновиду 'дії людини щодо життя', тобто фраземи, в яких життя виступає об'єктом. Аналіз фактичного матеріалу засвідчує активну позицію людини,

зумовлену прагненням розпоряджатися життям (своїм і чужим) і позначувану перевагою негативних дій, виражених у насильницькому завершенні життєвого циклу (самогубство і вбивство). Рівень значущості уможлиблює також інтерпретацію життя як системи цінностей (влада, гроші, дружба, закон, здоров'я, істина, краса, любов, мир, родина, свобода, справедливість, успіх, чесність і т. ін.). Рівень переживання передбачає перевагу негативнооцінних фразем із семантикою відрази, гніву, презирства, сорому, страждання, страху.

1.3.2. Фраземна³ символіка. Цікавий погляд на специфіку фразеологічного символу презентує студіювання О. Левченко, в якому вперше: 1) системно досліджено фразеологічні символи в українській та російській мовах із лінгвокультурологічного погляду; 2) поглиблено уявлення про механізми творення фразеологічних одиниць, які містять символи; 3) розроблено методику реконструювання концептів; 4) удосконалено метамову опису концептів; 5) застосовано два напрямки дослідження: від знаків вербального рівня (символу, фразеологізму) до концепту та від концепту до вербальних знаків; 6) під час аналізу зіставлено не лише явища вербального рівня, а виявлено концептосфери, залучені до фразеотворення; 7) складено перелік метафор, за допомогою яких вербалізуються досліджені концептосфери [Левченко 2007: 3].

Фразеологічній символіці, за О. Левченко, властива специфічна категоризація – метафорично-символічна: однакову функцію виконують імена, які належать до різних категорій. Кваліфікаційними ознаками фразеологічної символіки є:

- 1) субординаційність (підпорядкування суперконцептові символіки субконцепту), опозиційність (грунтована на найпростішому способі класифікування світу – антиномічності);
- 2) синтетичність знань чи інформації, залучених до процесу фразеотворення;
- 3) здатність виступати в різних конфігураціях;
- 4) багатозначність та амбівалентність символів впливає з (2) та (3);

---

³ У [Левченко 2005; Левченко 2007] використано термін «фразеологічна символіка».

5) традиційність чи аналогічність, що має вияви і свідчення як в діалектній, так й у субстандартній фразеології.

Фразеологічна символіка в опрацюванні дослідниці ґрунтована на таких вихідних положеннях:

- в основі символу міститься прототипна інформація, тобто те, що є елементом концептуальної картини світу;
- символ виникає в результаті метафоризації чи метонімізації;
- в основі символу перебуває декілька ознак, що впливає з особливостей, зокрема, метафори;
- поняття метафори й символу не тотожні, не перетинаються, не доповнюють один одного, вони співвідносяться як причина і наслідок. Звідси впливає, що і метафорам, і символам властива конвенційність. Отже, **символ** – це вербальний предметний знак, утворений унаслідок операцій метонімії чи метафори, який у певному лінгвокультурному просторі перебуває у стійкому зв'язку з абстрактним позначуванням. Специфіка **фразеологічного символу** полягає в його багатозначності, спричиненої тим, що він сформований на основі різноджерельних уявлень. Експлікація прототипних атрибутів дає змогу зрозуміти основи символотворення та, своєю чергою, фразеотворення [Левченко 2007: 9].

Наявність символів у фразеологізмах спричиняє, з одного боку, скорочення коду, бо символ, окрім власне опредмечування, транслює експресивність, емоційність, загалом містить оцінку, з іншого – символ здебільшого ускладнює фразеологічну одиницю національно-культурною специфікою. Символ у різних мовах має за собою різні концепти, із притаманним їм своєрідним переліком асоціатів і «міжконцептними» зв'язками. Структурна модель може мати варіантне наповнення (напр., концепти *Глупота*, *Упертість* тощо), що свідчить про специфічну метафорично-символічну категоризацію (яка не відповідає категоризації «логічній») за будь-якими фреймами чи атрибутами, що є синонімічними з погляду метафори. Належність об'єкта до тієї чи іншої символічної «категорії» впливає з фреймової інформації (з об'єктивних його властивостей, із залученості певного об'єкта до низки процедур і процесів, із його локалізації тощо). Саме на

значущості такої інформації наголошують дослідники, говорячи про фонову інформацію в межах традиційної семантики.

Зразок опрацювання концептосфери *Інтелект*.

Концептосфері *Інтелект* властивий такий репертуар метафор: ЗНАТИ / РОЗУМІТИ – ЦЕ БАЧИТИ; РОЗУМІТИ – ЦЕ БРАТИ (ХАПАТИ); ІНТУЇТИВНО ЗНАТИ / РОЗУМІТИ – ЦЕ ВІДЧУВАТИ (НУТРОМ, СЕРЦЕМ), ЦЕ ВІДЧУВАТИ НЮХОМ; ГОЛОВА – ЦЕ ВМІСТИЩЕ; РОЗУМ – ЦЕ ЛОКУС, ВМІСТИЩЕ; ДУМКА – ЦЕ РІЧ, ЦЕ ІСТОТА. Основний метонімічний символ цієї концептосфери – *голова*.

Запропонований авторкою підхід до визначення специфіки фразеологічного символу, виявлення на концептуальному та вербальному рівнях в українській та російській картинах світу національного й інтерлінгвального у концептах, реконструйованих на фразеологічному матеріалі, відповідає сучасним напрямам лінгвістичних досліджень, має вагомe значення для осмислення проблем культурного кодування фраземіки.

1.3.3. Фраземіка та культурне кодування. Етнолінгвістичні та лінгвокультурологічні студіювання фраземного фонду мови визначувані нині активізацією досліджень, присвячених опрацюванню вторинної семіотичної системи (див. праці Ж. Краснобаєвої-Чорної [Krasnobaieva-Chorna 2017a], Л. Савченко [Савченко 2013], О. Селіванової [Селіванова 2004], І. Чибор [Чибор 2016] та ін.). Код культури як вторинна знакова система, за слушним твердженням І. Чибор, акумулює ціннісний для культури зміст і функціонує як спосіб опису світогляду лінгвоспільноти.

Дослідження особливостей кодування культурної інформації у фраземах, співвідносних із міфологічним етнокодом культури, здійснено в [Чибор 2016] поетапно. На першому етапі дослідження для виявлення і характеристики елементів міфологічного світогляду українців на основі етнографічних відомостей та лексикографічних джерел етнолінгвістичного типу авторкою зібрано етнокультурну інформацію, необхідну для встановлення мотивації фразем. Другий етап – добір фактичного матеріалу дослідження, підставою для якого слугувала міфологічна мотивація фразем, що корелює з різними елементами слов'янської міфології і зреалізована на компонентному (*щоб тебе Чорний бог убив!*), семантичному (*Гнат безп'ятий – 'чорт'*) й

образному (на чолі написано у кого) рівнях. Третій етап полягає у проведенні етнолінгвістичного аналізу фразем для з'ясування взаємозв'язку фразем і культурно зумовлених чинників їх творення. Етнолінгвістичний аналіз передбачає: 1) визначення образу фраземи, що є основою внутрішньої форми; 2) виокремлення культурно важливої інформації, закодованої у фраземі; 3) з'ясування мотивації фраземи з урахуванням етнокультурних відомостей. Четвертий етап – створення коментаря: за допомогою описового методу узагальнено спостереження над фраземами у їх взаємозв'язку з міфологічним світоглядом народу.

У структурі концепту *людина* у фразеології східностепових українських говірок І. Гарбера виокремлює поняттєвий, образний, значеннєвий, оцінний складники [Гарбера 2018]. Потужним засобом вербалізації концепту визнано ареальну фразеологічну одиницю (АФО), оскільки жива, народна мова діалектів відбиває найсучаснішу етнокультурну ситуацію окремих територій країни. Образний складник зазначеного концепту представлений системою кодів культури (488 АФО) та міжкодових переходів (218 АФО).

Соматичний код культури в дослідженні І. Гарбери формує 61 соматизм (120 АФО), найбільшу продуктивність з-поміж яких виявляють соматизми *голова*, *вухо* й *око* з такими лексико-семантичними варіантами (ЛСВ): 1) *голова* – ЛСВ 'головний біль' (*голова розривається*); ЛСВ 'досвідчений' (*бита голова*); ЛСВ 'дурнувата людина' (*в голові стрижено*); ЛСВ 'загострити увагу' (*втокти в голову*); ЛСВ 'нерозумна людина' (*головою вдаритися*); ЛСВ 'збожеволіти' (*зірватися вниз головою*); ЛСВ 'шибайголова' (*одірви голову й вибрось*); 2) *вухо* – ЛСВ 'стан після почутих лайки, брехні, дурниць' (*аж вуха в'януть*); ЛСВ 'процес напруженого мислення' (*аж вуха горять*); ЛСВ 'слухове відчуття після сильного вибуху, удару грому' (*аж у вухах заляцало*); ЛСВ 'уважно слухати' (*вуха настобурчити*); ЛСВ 'набриднути розмовами' (*підсісти на вуха*); ЛСВ 'спокійна людина' (*хоч у вухо стрель*); 3) *око* – ЛСВ 'зорове відчуття після сильного удару' (*аж в очах замиготіло*); ЛСВ 'бути голодним' (*аж на очі нічого не бачити*); ЛСВ 'відчуття від погляду на щось дуже яскраве' (*аж очі виїдає*); ЛСВ 'флегматична людина'

(*і ходити з заплющеними очима*); ЛСВ 'виснажена людина' (*одні очі остались*); ЛСВ 'безхарактерна людина' (*хоч ширнути межі очі*).

Предметний код культури представлений 99 показниками (105 АФО), які утворюють такі тематичні групи: будівля, її частини, будівельні матеріали (*башня, гвіздочок, криша*); одяг, взуття, аксесуари, прикраси (*валянок, вінок, носок*); предмети побуту, інструменти (*вила, відро, швабра*); техніка (*антена, духовка, інкубатор*); побутові відходи (*потрюх, тирса, цурка*); посуд (*горщик, макітра, ступа*); друковані видання (*газета, журнал, посібіє*); іграшки (*дзига, іграшка, юла*); транспортні засоби (*бричка, кран, трактор*); частини механізму (*тормоз, пружина*); грошові одиниці (*копійка, рубель*); музичні інструменти (*барабан, гітара*); освітлення (*каганець, свічка*) тощо. Максимальною кількістю ЛСВ (3 вияви) наділена лексема *віник* – ЛСВ 'дурний' (*прибитий сирим віником*); ЛСВ 'жвава людина' (*драний віник*); ЛСВ 'безхарактерний' (*хоч віник зв'яжи*).

У межах зооморфного коду культури зафіксовано 50 зооморфізмів (65 АФО), найбільшу продуктивність з-поміж яких виявляють: 1) *жаба* – ЛСВ 'засмучена людина' (*жаба даве*); ЛСВ 'зла жінка' (*жаба пупирчаста*); ЛСВ 'мовчати' (*мов жабу ковтнути*); 2) *кінь* – ЛСВ 'дивак' (*кінь педальний*); ЛСВ 'гладка людина' (*на конях не об'їдеш*); ЛСВ 'худа й зла людина' (*те, що коней кусає*); 3) *коза* – ЛСВ 'гордовита людина' (*і на рябій козі не під'їхати*); ЛСВ 'голодна людина' (*кози лижуть*); ЛСВ 'гордовита людина' (*на блатній козі проїхатися*); 4) *курка* – ЛСВ 'дивак' (*аж кури сміються*); ЛСВ 'безхарактерна людина' (*і кури загребуть*); ЛСВ 'неохайна жінка' (*курка общипана*); 5) *собака* – ЛСВ 'дуже відома людина' (*всі собаки знають*); ЛСВ 'дуже розгніватися' (*гавкати як скажена собака*); ЛСВ 'нездара' (*тіки собак ганяти*).

Антропний код культури нараховує 57 показників (52 АФО) й актуалізує номінації за рисами характеру (*гуляка* – ЛСВ 'легковажний чоловік' (*гуляка святковий*)), за гендерною ознакою (*дівка* – ЛСВ 'дівчина на виданні' (*спіла дівка*)), за родинними зв'язками (*сваха* – ЛСВ 'дурнувата жінка' (*дурочкіна сваха*)), за розумовими здібностями (*дурак* – ЛСВ 'нерозумна людина' (*дурак дураком*)), за фізичним станом (*мертвяк* – ЛСВ 'вперта людина' (*і мертвяк*)).

заговорить)) й оніми (Марко – ЛСВ ‘неспокійний чоловік’ (товктиливий Марко)) тощо.

До складу фітоморфного коду культури зараховано 22 фітоморфізми (27 АФО) з максимальною кількістю ЛСВ (2 вияви): 1) дуб – ЛСВ ‘дурнувата людина’ (дуб дубом; дуб сосновий); ЛСВ ‘сказати щось безглузде’ (з дуба впасти); 2) яблучко – ЛСВ ‘недосвідчена людина’ (ще недоспіле яблучко); ЛСВ ‘вагітна жінка’ (яблучко пузате).

Природний код культури сформований 22 показниками (26 АФО) з кількісним домінуванням лексем *вітер* (ЛСВ ‘худа людина’ (вітер зламає); ЛСВ ‘виснажена людина’ (вітром носе); ЛСВ ‘легковажна людина’ (дми-вітер); ЛСВ ‘худа людина’ (за вітром хилитися)) і *вода* (ЛСВ ‘бути спритним’ (і з грязної води чистим вийти); ЛСВ ‘здорова людина’ (треба воду возити); ЛСВ ‘засмучена людина’ (у воді вмочений)).

Гастрономічний код культури репрезентований 19 гастрономізмами (15 АФО), напр.: *борщ, вареник, вишкварки, дрожжі, каша, колбаса, крендель, мед, харч*, з-поміж яких лише лексема *дрожжі* має 2 ЛСВ: ‘мерзнути’ (продавать дрожжі) і ‘гладка людина’ (рознесло як на дрожжах).

Найбільш продуктивною в рамках духовного коду культури (5 показників, 13 АФО) є лексема *душа* з 5 ЛСВ: 1) ЛСВ ‘стривожена людина’ (душа тілінається); 2) ЛСВ ‘вжити що-небудь натщесерце перед тим, як випити горілки чи вина’ (душу закислити); 3) ЛСВ ‘добра людина’ (на душу багатий); 4) ЛСВ ‘безвольна людина’ (солон’яна душа); 5) ЛСВ ‘любитель мандрувати’ (циганська душа).

Двома максимальними ЛСВ визначувані репрезентанти малочисельних кодів культури: квантитативного (13 показників, 12 АФО) – числівник *два* (ЛСВ ‘добре вихована дитина’ (два буде); ЛСВ ‘гладка людина’ (два на два)); темпорального (10 показників, 12 АФО) – *год* (ЛСВ ‘стара людина’ (в годах); ЛСВ ‘примхлива стара людина’ (годи накривають)) і *день* (ЛСВ ‘гладка людина’ (за день не оббігти); ЛСВ ‘лінуватися’ (шукати вчорашній день)); міфологічного (8 показників, 10 АФО) – міфологеми *смерть* (ЛСВ ‘виснажена людина’ (смерть погулять випустила); ЛСВ ‘млява людина’ (тіки по смерть

посилати)) і *чорт* (ЛСВ 'бути дуже розгніваним' (*дивитися чортом*); ЛСВ 'лицемірна людина' (*святий та Божий – на чорта похожий*)).

Одним ЛСВ представлені всі складники останніх п'яти кодів культури концепту *людина*, напр.: акціональний (13 показників, 9 АФО) – *хід* (ЛСВ 'бути флегматичним' (*спати на ходу*)); сенсорний (10 показників, 9 АФО) – *гнів* (ЛСВ 'гніватися' (*класти гнів*)); спатіальний (9 показників, 8 АФО) – *Африка* (ЛСВ 'кучерява людина' (*Африка пішла*)); кваліфікативний (3 показники, 3 АФО) – *характер* (ЛСВ 'знайти спільну мову' (*підійти під характер*)); мовленнєвий (2 показники, 2 АФО) – *брехня* (ЛСВ 'брехати' (*брехні розводить*)).

У студіюванні І. Гарбери зафіксовано також міжкодові переходи, що дає змогу розширити перелік зазначених кодів колоративним і геометричним.

Найбільшу кількість ЛСВ мають двокомпонентні міжкодові переходи: 1) «соматичний + предметний» (22 ЛСВ, напр.: «голова + зеркало» ЛСВ 'лисий чоловік' (*на голові зеркало*)); 2) «соматичний + природний» (17 ЛСВ, напр.: «волосся + дощ» ЛСВ 'старанна людина' (*аж із волосся дощ тече*)); 3) «зооморфний + соматичний» (13 ЛСВ, напр.: «горобець + рука» ЛСВ 'бути спритним' (*горобців руками ловити*)); 4) «квантитативний + предметний» (12 ЛСВ, напр.: «два + маршрутка» ЛСВ 'неграмотна людина' (*як дві маршрутки вперек*)). 3 ЛСВ у межах трикомпонентних переходів визначуваний лише складник «предметний + соматичний + квантитативний» (напр., «шматок + кишка + сім + верста» ЛСВ 'бути жадібним' (*за шматок кишки бігти сім верст пішки*); «два + чобіт + один + нога» ЛСВ 'схожі люди' (*два чоботи на одну ногу*); «сьомий + клепка + голова» ЛСВ 'дурнувата людина' (*сьомої клепки не хвата в голові*)).

Отже, образний складник концепту *людина* у фразеології східностепових українських говірок сформовано 16 кодами культури та 72 міжкодовими переходами. Важливість певного коду культури визначувана кількісними показниками АФО-репрезентантів із таким заповненням концептуального простору: соматичний (16,99%), предметний (14,89%), зооморфний (9,21%), антропний (7,37%), фітоморфний (3,83%), природний (3,68%), гастрономічний (2,12%),

духовний (1,84%), квантитативний (1,7%), темпоральний (1,7%), міфологічний (1,42%), акціональний (1,27%), сенсорний (1,27%), спатіальний (1,13%), кваліфікативний (0,42%), мовленнєвий (0,28%), міжкодові переходи двокомпонентні (27,9%) та трикомпонентні (2,98%). Вторинна семіотична система аналізованого концепту утворювана соматизмами, зооморфізмами, фітоморфізмами, числовими компонентами, міфологемами, онімами, колоративами, лексемами з темпоральною та просторовою семантикою тощо і становить 411 одиниць.

Дослідження даних засвідчує, що: 1) коди культури маніфестують свої сутнісні моменти в «чистому» вигляді в 69,12%, в інших випадках (30,88%) актуалізовано міжкодові переходи; 2) соматизми мають найбільший діапазон асоціативних зв'язків і, відповідно, найбільшу фразеотворчу активність і в межах соматичного коду, і в межах міжкодових переходів, що дає змогу позиціонувати соматіку найбільш доступним і вивченим об'єктом спостереження людини; 3) найпродуктивнішими постають соматизми *око* (10 ЛСВ) і *голова* (9 ЛСВ) (за вибіркою кодів і міжкодових переходів), що акцентує увагу на значущості цих одиниць у процесах концептуалізації та категоризації; 4) майже 75% показників вторинної знакової системи постають унікальними та наділені 1 ЛСВ, що зумовлено самотутністю ареальної фразеології; 5) колоративний і геометричний коди представлені лише в рамках міжкодових переходів, де поєднувані з соматичним, зооморфним, предметним, міфологічним, темпоральним.

У [Краснобаєва-Чорна 2017в] визначено специфіку кодування фразем на позначення наявності або відсутності грошей. Аналізована група фразем презентує різні коди культури (предметний – 36%, соматичний – 30%, біоморфний – 16%, гастрономічний – 8%, інші коди культури (природний, часовий, колоративний тощо) – 10%) в українській, російській, англійській і німецькій мовах.

Фраземи з семантикою наявності або відсутності грошей засвідчують цілком логічний зв'язок із предметним кодом культури, що репрезентують лексеми на позначення:

а) грошових одиниць: *карбованець* (*карбованці бряжчать* – ‘мати гроші’; *бити карбованцем* – ‘завдавати матеріальних збитків’), *копійка* /

рос. *копейка* (без *копійки*; *ні копійки* – ‘не мати зовсім грошей’; *перебиватися з копійки на копійку* – ‘жити дуже бідно, терпіти нестатки’; рос. *ставить ребром последнюю копейку* [грош]; до <последней> *копейки* (*копеечки*); *как одну копейку* (*копеечку*) (1) – ‘витратити все’), *гріш* (*ні гроша* – ‘не мати зовсім грошей’), *пенні* / англ. *penny* (англ. *not have a penny to bless oneself with* (*not have a penny to one's name*) – ‘не мати грошей’), *пфеніг* / нім. *Pfennig* (нім. *keinen roten Pfennig haben* – ‘не мати грошей’) з актуалізацією питань обсягу, законності / незаконності заробітку (пор. *карбованець* (*слизький карбованець* – ‘нечесно здобути гроші’; *довгий карбованець* – ‘великий і легкий заробіток’), *копійка* (*свіжа* (*жива*) *копійка* – ‘дрібний грошовий прибуток з продажу, торгівлі і т. ін.’), *купон* / рос. *купон* (рос. *стричь купоны* – ‘жити на ренту, на відсотки з цінних паперів’), *пенні* / англ. *penny* (англ. *earn* (*make, turn*) *an honest penny* – ‘гроші, зароблені чесним шляхом’) і *бакс* (*долар*) / англ. *buck* (англ. *a fast* (*quick*) *buck* – ‘гроші, зароблені швидко й легко (іноді нечесно)’). У межах цієї групи фразем зафіксовано поєднання назви грошової одиниці з лексемою *душа*, що презентує соматичний код культури: «*копійка, шеляг, гріш + душа*» (*не мати [ї]* *копійки* (*гроша, нічого* і т. ін.) *за душею*; [*і* (*ні, ані*)] *копійки* [*зламаної* (*мідної, щербатої*)] [*зламаною*] *гроша, шеляга*) *нема* (*немає, не було*) *за душею* (рідко *при душі*); *без шеляга за душею* – ‘бути бідним, без грошей, без засобів до існування’);

б) вмістища для грошей: *кишеня* / рос. *карман* / англ. *rocket*, при чому з семантикою великої або незначної кількості грошей (пор. *кишеня не сходиться*, зі сл. грошей; *повна* (*непорожня, набита* і т. ін.) *кишеня* (*калитка*)); рос. *толстый* [*тугой*] *карман*; англ. *deer rockets* (2) і [*аж*] *свистить* (*гуде* і под.) *у кишені* (*у кишенях*); *в кишені пусто* [*аж гуде*]; рос. *тощий карман*; *карманная чахотка*, прост., жарт.), а також з актуалізацією якісної характеристики процесу отримання грошей (*попливти* / *пливти у кишеню* (*до кишені*) – ‘легко, без труднощів дістатися, потрапити комусь (про гроші, майно і т. ін.)’) або соціально несхвалюваних шляхів отримання грошей (*набивати* (*напихати*) / *набити* і (*напхати*) [*собі*] *кишеню* (*кишені*); рос. *набивать карман* [*мошну*] – ‘багатіти, наживатися (перев. нечесним шляхом)’), *гаманець* / нім. *Beutel* (*набитий* (*повний* і т. ін.) *гаманець* – ‘мати багато грошей’;

пустий (порожній) гаманець – ‘мати мало грошей’; нім. *mein Beutel hat die Schwindsucht*, жарт.; нім. *mein Beutel ist leer* – ‘не мати грошей’; нім. *den (seinen) Beutel füllen* – ‘збагачуватися’), *капшук (калитка)* / рос. *мошна (потрусити калитку (калиткою, кишені і т. ін.)* – ‘примусити когось витратитися або насильно забрати в кого-небудь гроші’; *розв’язувати / розв’язати капшук* – ‘щедро платити, не скупитися на гроші’; *труснути (трусонуту) калиткою* – ‘витратити значну кількість грошей; розщедритися, не поскупитися (про грошові витрати)’; рос. *толстая мошна* (1) – ‘мати гроші’); *ківш (міряти мірками (міркою, ковшем) гроші* – ‘бути дуже багатим, мати великий капітал’), *мішок (грошовий (золотий) мішок* – ‘капітал, багатство’), *портмоне / англ. purse (англ. a light (slender) purse* – ‘не мати грошей’), пор. також *лопата (гребти (загрібати, горнути і т. ін.) гроші лопатою*, зневажл. – ‘без великих затрат праці дуже швидко багатіти; наживатися’);

в) одягу та взуття: *сорочка / рос. рубашка / англ. shirt (залишитися (лишитися, зостатися) в одній сорочці (без сорочки); англ. lose one's shirt*, розм. (2); *not have a shirt to one's back* – ‘збідніти, розоритися’; рос. *снимать <последнюю> рубашку* – ‘розорити’), *постоли (лапті) (обути (озути) в постоли (в лапті)*, заст. – ‘розорити’);

Відсутність грошей визначується зв’язком із лексемами *болото (багно, калюжа, грязь, грязюка, бруд)* або рос. *грязь (витягти (витягнути) / витягати (вितягувати) з болота (з багна, з калюжі, з грязі, з грязюки, з бруду); рос. вытаскивать из грязи* – ‘допомогти позбутися злиднів’), *торба (іти (ходити) / піти з торбами (з торбою) – ‘жебрати, просити милостиню’; пустити (з торбою) з торбами [по світу]* – ‘залишити без майна, довести до зубожіння, злиднів’), розтринькування грошей – із лексемами *труба / рос. труба (пускають в трубу (2))* та *вікно / нім. Fenster (нім. er wirft das Geld zum Fenster hinaus)*.

У межах аналізованої групи фразем досить продуктивними постають соматизми *нога* та *рука*, що актуалізують соматичний код культури, з семантикою і бідності, і багатства:

1) *нога / рос. нога / англ. foot / нім. Fuß (стати (встати, звестися, знятися, піднятися, спинатися і т. ін.) / ставати (зводитися, зніматися, підніматися і т. ін.) на [свої (власні)] ноги (3); рос. становиться*

[вставать, подниматься] на ноги (3) – ‘збагатитися’; рос. на широку ногу (1), перев. зі сл. жити; нім. *auf grobem Fuß* – ‘розкішно, багато, без будь-яких обмежень’; англ. *throw one's feet*, жарг. – ‘жебракувати’; нім. *kalte Füße haben* – ‘не мати грошей’);

2) рука / рос. рука / англ. *hand* / нім. *Hand* (з голими (з порожніми, з пустими) руками (3) – ‘відсутність засобів для існування’; *гребти під (до) себе [обома руками (обіруч)]*, зневажл. – ‘бути зажерливим, збагачуватися, перев. нечесним шляхом’; нім. *eine offene Hand haben* – ‘бути щедрим’). Соматичний комплекс «рука (долоня) / англ. *hand* / нім. *Hand* + *rot* / англ. *mouth* / нім. *Mund*» визначуваний ЛСВ ‘ледве справлятися з матеріальними труднощами, нестатками’ (англ. *live from hand to mouth* (2); нім. *von der Hand in den Mund leben*).

Наявність грошей маркована також соматизмами-компонентами фраземи: *рот (горло, пелька) (не лізе (не йде) в рот (у горло, грубо в пельку) (2) – ‘мати дуже багато грошей’), пір’я (вбиватися / вбитися в колодочки (в палки, в пір’я і т. ін.) (2) – ‘багатіти’), а відсутність грошей – соматизмами сльози (у сльозах (2) – ‘бідуючи, в нестатках, злиднях’), кулак (трубити в кулак, грубо (1) – ‘терпіти нужду, нестатки, голод’), палець / нім. *Daumen* (нім. *einen kranken Daumen haben* (1) – ‘не мати грошей’) та соматичним комплексом «душа / англ. *soul* + тіло / англ. *body*» (тільки душа в тілі; тільки [сама (одна)] душа залишилася (лишилася) – ‘бідний’; англ. *keep body and soul together* – ‘терпіти нужду, нестатки, голод’).*

Соматизми голова / нім. *Kopf* (нім. *bis über den Kopf in Schulden stecken* – ‘винний багато грошей’), вуха / нім. *Ohr* (нім. *tief (bis über die Ohren) in Schulden stecken* – ‘винний багато грошей’), горб (тримати на своєму горбі – ‘матеріально утримувати когось’), спина / англ. *back* (за спиною (2), зі сл. жити, бути і т. ін.; англ. *be on smb. back*, розм. (2) – ‘бути на утриманні’; англ. *have smb. on one's back* (3) – ‘мати когось на утриманні’), шия (плечі) / рос. шея / нім. *Hals* (на шию; сидіти на шиї (на плечах); рос. *садиться на шею* (1); нім. *j-m auf dem Halse liegen (sitzen)* – ‘бути під чиєюсь опікою, на чиему-небудь утриманні, матеріально обтяжуючи когось’; *злазити (злізати) / злізти з шиї* – ‘жити на власні гроші’) презентують різні вияви матеріальної залежності. Ця семантика властива також і поєднанню соматичного та природного

кодів в англійській фраземіці: «голова / англ. *head* + вода / англ. *water*» (англ. *keep one's head above water* – ‘уникнення банкрутства, не влізання в борги’).

Біоморфний код культури (із розподілом на рослинний і зооморфний). В українській і російській фраземіці у межах рослинного коду культури актуалізовано флоризм *липка* / рос. *липка* (*обдерти* (*обідрати, облупити* і т. ін.) / *обдирати* (*облуплювати* і т. ін.), як (*мов, наче* і т. ін.) [*ту, молоденьку* і т. ін.] *липку*; рос. *обдирать* [*обирать, обчищать*] как *липку* – ‘забрати у когось гроші, майно, коштовності і т. ін., довести до цілковитого зубожіння; обібрати, обікрасти, пограбувати’), в англійській – флоризм *конюшина* / англ. *clover* (англ. *be (live) in clover* – ‘жити в достатку та розкоші’). У німецькій мові фразема нім. *ein Land, wo das Geld auf den Sträuchern wächst*, ірон. (флоризм *чагарники* / нім. *Sträuchern*) називає країну, де гроші самі просяться в руки (буквально ‘де гроші ростуть на кущах’).

Із семантикою бідності та банкрутства в рамках зооморфного коду культури пов’язані зоосемізми *кішка* (*і кішки нема чим годувати* – ‘бідний’), *білка* (*оббілювати* (*обідрати, обчистити* і т. ін.), як (*мов, ніби* і т. ін.) *білочку* (*білку*), ірон. – ‘забрати в кого-небудь якесь майно, багатство, гроші; відібрати все у когось’), *собака* / нім. *Hund* (нім. *auf dem Hund sein*, розм. – ‘бідувати’; нім. *vor die Hunde gehen (kommen)*, розм. (2)) – ‘розоритися’; нім. *auf dem Hund bringen*, розм. – ‘розорити’), *качка* / англ. *duck* (англ. *a lame duck*, розм. (2) – ‘біржовий маклер, що розорився’; англ. *a lame duck*, розм. (3) – ‘підприємство-банкрут’), а з семантикою багатства – зоосемізми *кури* (*[і] кури не клюють, зі сл. грошей, а також зі словоспол. так, що; рос. денег куры не клюют*), *півень* / англ. *cock* (англ. *live like a fighting cock*).

Зоосемізми *щур* і *миша* в різних культурах мають протилежні значення під час репрезентації цінності «гроші»: *щур* (*миша*) / рос. *крыса* (*мышь*) (рос. *беден как церковная крыса [мышь]* – ‘дуже бідний’), *щур* / нім. *Ratte* (нім. *die haben für die Ratten* – ‘мати всього вдосталь’), *миша* / нім. *Maus* (нім. *dicke Mäuse haben*, жарг. – ‘мати грошенята’). Семантику багатства зафіксовано під час поєднання зооморфного коду з гастрономічним: «*миша* / нім. *Maus* + *окіст* / нім. *Speckseite*» (нім. *leben wie Mäuse in der Speckseite*).

У німецькій мові зоосемізм *конячка* / нім. *Pferdchen* визначуваний ЛСВ ‘мати грошенята’ (нім. *Pferdchen im Stall haben*), а зооморфний комплекс «*кінь* / нім. *Pferde* + *віслук* / нім. *Esel*» – ЛСВ ‘збідніти, розоритися’ (нім. *vom Pferde auf den Esel (herunter) kommen*).

Гастрономічний код культури формують лексеми *вареники, кисіль, масло, мед, молоко, сало, сметана* (молочні *ріки і киселеві (масляні) береги; як бобер у салі; як вареник у маслі (у сметані); як мед пити; як сир у маслі; тільки (хіба, лиш) пташиного молока нема (немає, не вистачає, бракує і т. ін.); медові[і] та молочні[і] ріки*, нар.-поет.) в українській фраземіці; *жир* / нім. *Fett, смалець* / нім. *Schmalz, яйця* / нім. *Eier* (нім. *Eier im Fett (Schmalz) haben; im Schmalz sitzen*) у німецькій фраземіці, *жир* / англ. *fat* (англ. *live off (on) the fat of the land*) в англійській фраземіці, що презентують заможне життя, в достатку та розкоші. Лексема *джем* / англ. *jam* (англ. *money for jam (for old rope)*, розм.) має ЛСВ ‘засоби для існування, здобуті легко, без особливих зусиль’.

Найбільшу кількість ЛСВ в аналізованій групі фразем засвідчує лексема *хліб* / рос. *хлеб* / англ. *bread* / нім. *Brot*, актуалізуючи такі проблеми:

1) власного заробітку: ‘жити на власні гроші’ (*свій хліб* (рідше *свої хліба*); *добувати хліб [свій]*; *мати хліб* (*шматок, кусок і т. ін. хліба*) (1); англ. *earn one's bread (by)*; нім. *sein Brot; sein eigen Brot essen*);

2) матеріального утримання: а) ‘бути на утриманні’ (*переїдати / переїсти хліб; з'їсти хліба; на хлібах [на хлібі]; на харчах; їсти хліб* (2); *на хлебах* (2)); б) ‘жити за рахунок держави’ (*їсти казенний хліб*); в) жити за рахунок іншого (рос. *есть чужой хлеб*; англ. *eat smb.'s bread*); г) ‘жити на утриманні у своїх господарів (про старих непрацездатних слуг)’ (нім. *das Gnadenbrot bei j-m essen*);

3) наявності / відсутності заробітку: а) ‘засоби, необхідні для прожитку, для існування’ (*хліб насущний (насушний)* (1); англ. *daily bread*; нім. *unser täglich Brot; das liebe Brot*, розм.); б) ‘давати комусь скромний заробіток’ (нім. *zu(m) Brot (zu einem Stück Brot) verhelfen*); в) ‘позбавити когось заробітку’ (нім. *j-m das Brot nehmen (j-n ums Brot bringen)*);

4) способів та обсягів заробітку: а) ‘мати мізерний заробіток’ (*перепадати / перепастися на хліб*); б) ‘засоби для існування, здобуті легко, без особливих зусиль’ (*лежаний (лежачий) хліб*); в) ‘заробітки, здобуті важкою працею, великими зусиллями’ (*тяжкий хліб*; нім. *das ist ein hartes (schweres) Brot*, розм.; *(sich D) sein Brot sauer verdienen*); г) ‘гарний заробіток’ (нім. *sein gutes Brot haben*, розм.); г) ‘жебракувати’ (нім. *nach Brot gehen*); д) ‘заробляти гроші чесно’ (нім. *sich (D) sein Brot ehrlich erwerben*);

5) матеріальної характеристики життя: а) ‘жити у нестатках, у бідності, нужді’ (*їсти сухий хліб*; нім. *das liebe Brot kaum haben*); б) ‘мати все необхідне для життя’ (*їсти хліб (1)*).

Гастрономічні комплекси «хліб (юшка) + вода (квас)» (*перебиватися з хліба (з юшки) на воду (на квас)*; рос. *сидеть на хлебе и [на] воде*) і «хліб / нім. *Brot* + сіль / нім. *Salz*» (нім. *nicht das Salz zum Brote haben*) презентують бідне життя; комплекс «хліб / англ. *bread* + масло / англ. *butter* (*cup* / англ. *cheese*)» має такі ЛСВ: ‘засоби, необхідні для існування’ (англ. *bread and butter (cheese)*) та ‘жити в достатку та розкоші’ (англ. *have one’s bread buttered on both sides*). Лексема хліб виступає також складником гастрономічного та соматичного комплексів: «хліб / англ. *bread* / нім. *Brot* + рот / англ. *mouth* / нім. *Mund*» (англ. *take the bread out of smb.’s mouth*; нім. *j-m das Brot vom Munde stehlen (abschneiden)* – ‘позбавити когось заробітку’); «хліб / нім. *Brot* + сльоза / нім. *Träne*» (нім. *sein Brot mit Tränen essen (2)* – ‘жити в нестатках’).

Отже, згідно з системою цінностей велика кількість грошей визнана бажаною, а маленька – небажаною. На фраземному рівні всіх аналізованих мов поняття ‘добре – багато’ / ‘погано – мало’ та ‘добре – наявність’ / ‘погано – відсутність’ утворюють універсальні нероз’єднувальні пари й співвідносяться із заможним життям, достатком, розкішшю, гарним заробітком та бідним життям, нуждою, нестатками, голодом, жебракуванням, утриманням, мізерним заробітком, що відображає ідею про прагнення людини до володіння грошима. Предметний, соматичний, біоморфний і гастрономічний коди культури визначають домінанту метрично-еталонної сфери грошей. Самобутні й специфічні репрезентанти вторинної семіотичної системи (соматизми, зоосемізми, флоризми, гастрономізми тощо) мають глибинні етнокультурні

нашарування та служать основним джерелом, що визначає категоризацію грошей у фраземіці української, російської, англійської та німецької мов.

1.3.4. Лінгвістичні бази даних фразем: специфіка проектування та функції. Сучасні студіювання з прикладної лінгвістики позиціонують лінгвістичну базу даних (ЛБД) як один із найадекватніших способів структурування, формалізації й упорядкування мовних даних загалом (див. праці А. Загнітка, Є. Карпіловської, А. Міщенко, В. Широкова та ін.) та фраземного фонду мови зокрема (І. Гарбера, Г. Ситар).

Двоетапне проектування ЛБД (інфологічний і датологічний етапи) презентоване в проектах Ж. Краснобаєвої-Чорної та В. Лобасової (ЛБД «Емоції людини» (на матеріалі фраземіки української та російської мов) [Краснобаєва-Чорна 2010б]), А. Філенко (ЛБД вигуківих фразем сучасної української мови [Філенко 2013]), Д. Кизим (ЛБД урочистих фразем сучасної української мови [Кизим 2016]) та ін.

Метою наукової розвідки Є. Рахматової [Рахматова 2012] є створення бази даних «Людина як носій психічних та морфологічних властивостей» і програми, що забезпечить швидкий доступ до фразем сучасної української мови з архісевою 'людина'. Під час упорядкування фразем за основу взято фраземоідеографічну класифікацію. База даних створена за допомогою табличного процесора Microsoft Access 2010 в традиційному для цього середовища створення бази даних форматі *.accdb* й, на думку автора, може використовуватись під час укладання електронного фраземного словника ідеографічного типу.

О. Негру ставить за мету виявити етнолінгвістичну специфіку українських весільнообрядових фразем із компонентами *вінок/вінець* і *рушник* та опрацювати електронні словникові статті «етнореалія *вінок/вінець*» й «етнореалія *рушник*» для етнолінгвістичного словника-довідника української мови [Негру 2011; Негру 2012]. Електронні статті створено в програмі Microsoft Office Access і сформовано 4 полями: 1) етнолінгвістична семантика етнореалій *вінок/вінець* і *рушник*; 2) фраземи з компонентами *вінок/вінець* і *рушник* та їхнє тлумачення різними лексикографічними джерелами; 3) етнолінгвістичний коментар; 4) етнографічна довідка. В такий спосіб за необхідності у базі можна одразу побачити всі фраземи української мови з компонентами

вінок/вінець і *рушник*, їхню лексикографічну інтерпретацію та зв'язок з обрядодіями українського весілля.

О. Філіпповською [Філіпповська 2013] опрацьовано структуру полів оптимальної бази даних фразем і визначено принципи її укладання в середовищі програми системи керування базою даних Microsoft Access 2010. База даних фразем ґрунтована на реляційній моделі репрезентації даних, має вигляд форми з вкладками, що об'єднують відповідні текстові поля й елементи керування. В кожній вкладці закладено суттєву інформацію про відповідні параметри фраземи. Базовою вкладкою виступає «Характерологія», в якій подано поля: словникове значення фраземи, контекст, інформація про синонімію, переклад російською мовою. Друга вкладка «Синтаксична функційність» висвітлює спроби визначити типові синтаксичні функції фразем у структурі речення. В третій вкладці «Структурність» проаналізовано кількість компонентів у складі фразем задля подальшої квантифікації. Четверта вкладка подає інформацію про тип фраземи за семантико-граматичною класифікацією.

О. Савенко на ґрунті бази даних «Фразеологічні одиниці з компонентом «міфологічна істота» в сучасній українській мові» створено електронний словник, для укладання якого обрано мову програмування C# [Савенко 2014; Савенко 2015]. Visual studio 2012 C# Form Application дає змогу створювати програми, які завантажують інформацію з файлових документів і відображають її у вікні. Програма займає невелику кількість пам'яті та реалізує всі потреби репрезентації словника. Для кожної міфологічної істоти (*доля, душа, жар-птиця, лизь, хапун, чорт* тощо) словник фіксує синонімію назв, походження, ілюстрації й фраземи. До останньої подано тлумачення, структурну схему, особливості вживання, семантико-граматичну характеристику та контекст із художньої літератури.

Проектування ЛБД «Концепт *людина* у фразеології східностепових українських говірок» здійснено І. Гарберою також у два етапи [Гарбера 2018]. На інфологічному етапі: а) сформовано корпус ареальних фразеологічних одиниць східностепових українських говірок з архісемою 'людина'; б) визначено класифікаційні типи АФО за аксіологічним, ідеографічним, структурним параметрами; в) опрацьовано перелік кодів культури та міжкодових переходів

аналізованого концепту; г) побудовано словникову статтю АФО; г) укладено проектну таблицю ЛБД.

Під час датологічного етапу створено ЛБД на основі Microsoft Office Access із використанням єдиної таблиці даних, яка становить алфавітний словник аналізованих АФО з указівкою приналежності до певної фразеосемантичної групи або підгрупи; запитів, що відповідають за вибірку даних із таблиці за визначеними параметрами; форм, що виступають сторінками в меню; макросів, що забезпечують навігаційні дії в розділах меню ЛБД. Головне меню представлено розділами «Ареальні фразеологічні одиниці», «Коди культури», «Аксіологічна характеристика», що цілком відповідає структурним складникам концепту *людина* у фразеології східностепових українських говірок.

Найефективнішим інструментом для компактної репрезентації сукупності параметрів синтаксичних фразеологізмів, зручності і швидкості опрацювання потрібних даних Г. Ситар також вважає БД. Інфологічний етап проектування БД «Синтаксичні фразеологізми в українській мові» включає відбір і структурування відповідних мовних і/або лінгвістичних даних, тобто виділення моделей синтаксичних фразеологізмів в українській мові та встановлення їхніх класифікаційних ознак. На другому етапі здійснено вибір системи керування базою даних [Ситар 2017]. Основним полем у режимі форми є поле «Структурна схема речення», що відповідає запису моделі речення. Решта виділених ознак синтаксичних фразеологізмів згруповано авторкою у вісім вкладок: 1) структура (тип речення за будовою; частиномовний статус стрижневого компонента; кількість словоформ у межах стрижневого компонента; варіанти структурної схеми; наявність поширювачів; членованість / нечленованість речення); 2) семантика (типова семантика речення; додаткові семантичні відтінки; семантичний тип; ступінь злитості компонентів; наявність / відсутність лексичних обмежень на заповнення позиції змінного компонента; образні моделі); 3) синтаксична парадигматика відбиває компонентний склад синтаксичної парадигми описуваної моделі речення (граматичні модифікації часу, способу, фазові, модальні та інші перетворення базової моделі речення); 4) прагматика (прагматична функція синтаксичного фразеологізму; прагматичний статус мовця; прагматичний статус

адресата); 5) статистика (обчислення показників асоціації MI, MI^3 , $MI \log Freq$, $Dice$ і $gmean$); 6) семантико-парадигмальні властивості (синтаксичні синоніми; синтаксичні омоніми); 7) словникові відомості (дані, які наведено в авторитетних словниках); 8) приклади вживання в художньому, публіцистичному й розмовному стилях.

РОЗДІЛ 2

КЛАСИФІКАЦІЙНІ ПАРАМЕТРИ ФРАЗЕМИ

Спираючись на ті чи ті ознаки фразем, дослідники фраземного фонду пропонують ряд класифікаційних схем, які сьогодні активно побутують у лінгвістиці (див. праці М. Алефіренка, Л. Авксентьєва, Ш. Баллі, В. Виноградова, М. Демського, М. Жуйкової, Р. Зорівчак, А. Івченка, Г. Їжакевич, Б. Ларіна, Ю. Прадіда, Л. Скрипник, Г. Удовиченка, В. Ужченка та Д. Ужченка, М. Шанського та ін.). Вивчення різних класифікацій фраземного складу мови допомагає з'ясувати природу фразем, а також визначити їхнє місце й особливості функціонування в мовній системі. Саме тому важливим видається окреслення специфіки параметризації фразем:

1) семантична класифікація фразем: *ідіома, фразеологічна єдність, фразеологічне зрощення, фразеологічне сполучення, фразеологічний вираз;*

2) семантико-граматична класифікація фразем: *фразема вигукова (фразема інтер'єктивна), фразема дієслівна, фразема займенникова, фразема іменникова (фразема субстантивна), фразема прикметникова (фразема ад'єктивна), фразема прислівникова (фразема адвербіальна);*

3) експресивно-стилістична класифікація фразем: *фразема книжна, фразема міжстильова, фразема просторічна, фразема розмовна (фразема літературно-розмовна, фразема ужитково-розмовна, фразема фамільярно-розмовна), фразема фольклорна;*

4) генетична класифікація фразем: *фразема запозичена, фразема питомо українська, фразема питомо російська, фразема спільнослов'янська, фразема східнослов'янська, фраземна калька, фраземна напівкалька;*

5) когнітивно-генетична класифікація фразем: *ідіома, утворена на основі вільного словосполучень; ідіома, утворена незалежно від вільного словосполучення; ідіома квазіреальна; ідіома проміжного типу; ідіома фантомна;*

6) ідеографічна класифікація фразем: *варіантно-синонімічна група, фраземосемантична група, фраземосемантична підгрупа, фраземосемантичне поле.*

7) структурна класифікація фразем: *фраземи, відповідні реченню; фраземи, відповідні словосполученню; фразема комунікативна; фразема номінативна; фразема замкненої структури; фразема незамкненої структури; каламбур; крилатий вислів; приказка; прислів'я;*

8) функційна класифікація фразем: *ідіома, фразема афористична, фразема еліптична, фразема контекстологічна, фразема образно-виразна, фразема термінологічна;*

9) класифікація фразем з погляду переосмислення компонентів фраземи: *фразема-власне парафраза, фразема-дисфемізм, фразема-евфемізм, фразема метафорична, фразема метонімічна, фразема-парафраза, фразема-табу, фразема тавтологічна;*

10) класифікація фразем за сферою вживання: *фразема ненормативна, фразема нормативна, фразема говіркова, фразема жаргонна, фразема-оказіоналізм, фразема ареальна, фразема літературна, фразема професійного мовлення та жаргонів;*

11) класифікація фразем за лексичним складом: *фразема активна, фразема застаріла, фразема-інновація, фразема пасивна.*

12) класифікація фразем на основі методу фраземної аплікації: *фразема аплікована, фразема неаплікована;*

13) класифікація фразем за контекстом (оточенням): *фразема з двопозиційним оточенням, фразема з однопозиційним оточенням, фразема з трипозиційним оточенням;*

14) класифікація фразем за характером оцінки: *фразема позитивнооцінна, фразема негативнооцінна, фразема нейтральнооцінна, фразема з дифузною оцінкою, фразема загальнооцінна, фразема конкретнооцінна.*

§2.1. Семантична класифікація фразем

Семантична фраземокласифікація – класифікація фразем за ступенем видозміни значення слова в різних синтаксичних і стилістичних умовах фраземотворення (опрацьована Ш. Баллі [Баллі

1955] на матеріалі французької мови, В. Виноградовим [Виноградов 1977] і доопрацьована М. Шанським [Шанский 1955; Шанский 1963] на матеріалі російської мови, набула широкого визнання у вітчизняному та закордонному мовознавстві ХХ ст.).

Постаючи єдиним значеннєвим цілим, фраземи не є однаковими з погляду з'єднаності компонентів і співвіднесеності семантики всього вислову із семантикою його складників. Зважаючи на це, В. Виноградов розрізняє фразеологічні єдності, фразеологічні зрощення та фразеологічні сполучення (англ. «set-expressions», «semi-fixed combinations», «free phrases»). Така параметризація, за [Авксентьев 1983: 49; СУЛМ 1973: 339], – важливий етап у становленні фраземної теорії. Під час вивчення фраземного фонду багатьох мов стали очевидними її вразливі місця, зокрема нечіткість критерію вмотивованості значення, неможливість застосувати його до всіх одиниць, залучених до різновиду «фразеологічні єдності».

До трьох основних класів, виділених В. Виноградовим, М. Шанський додає четвертий клас – фразеологічні вирази. Г. Удовиченко зазначає, що з погляду синтаксично-семантичної структури й емоційно-експресивних відтінків фраземозв'язані словосполучення найдоцільніше поділити на три типи: 1) ідіоми (об'єднують фразеологічні єдності та фразеологічні зрощення); 2) фразеологічні вирази; 3) фразеологічні сполучення. Л. Авксентьев, враховуючи структурно-семантичну цілісність фразем, вважає, що фраземний матеріал можна класифікувати на ідіоми та фразеологічні сполучення. Виділення фразеологічних виразів в окремий розряд не зовсім правомірне, на думку мовознавця, оскільки звороти зразка прислів'їв, літературних цитат, штампів, кліше, назв установ і т. ін. залишаються поза предметом фраземіки [Авксентьев 1983: 51].

Отже, аналізована фраземокласифікація сформована такими термінами:

1) **ідіома** – зворот, що характеризується злистою (повністю або частково) семантичною структурою, а також тим, що його семантична структура не відповідає формам граматичного її вираження: *бути на близькій нозі* – ‘мати дружні стосунки з кимось’ (за Г. Удовиченком). Ідіоми, за Л. Авксентьевим, – розряд фразем, що охоплює у своєму складі

фразеологічні зрощення та фразеологічні єдності, характеризується семантичною цілісністю, нерозкладністю, здатністю за своїм значенням співвідноситися з окремим словом: *у рот води набрати* – ‘мовчати’, *дуба врізати* – ‘померти’;

2) **фразеологічна єдність** – семантично неподільна одиниця, цілісне значення якої вмотивоване значенням компонентів: *клепати язиком; плескати (потякати, плести) язиком (язиками)* (1) – ‘вести пусті, несерйозні, беззмістовні розмови; говорити все, про що думається’; *[і] не нюхати / не понюхати пороху* (1) – ‘не бути на війні, не брати участі у воєнних діях’; *розкидатися словами* – ‘бути необачним у висловлюваннях’; рос. *за [под] семью [десятью] замками* (1) – ‘під належною охороною; під суворим наглядом’; рос. *запускать глаза [глазенапы (глазенапа)]*, прост. (1) – ‘заглядати, дивитися крадькома’; англ. *a bad man* – ‘зłodій, злочинець’; нім. *Flöhe husten (niesen) hören*, розм. – ‘все бачити і чути’. Більшість одиниць цієї групи є образними висловами: *очі туманяться слізьми; перебиватися з копійки на копійку; поцілувати замок; рвати горло (горлянку); медові речі; рос. до седых волос; давать волю языку; закрывать глаза; заметать следы; заходит в тупик*; англ. *a bag (bundle) of nerves*, розм.; *be able to see through a brick (stone) wall; break (smash) smth. to atoms; a ghost town*; нім. *Alarm schlagen; das Licht der Welt erblicken; etw. mit Handschlag besiegeln; in aller Herrgottsfrühe*. Фразеологічні єдності можуть виникати внаслідок синтаксичної спеціалізації фрази, вживання її в певній граматичній формі (нуль уваги; діло табак), внаслідок наявності експресивних відтінків значення (плакали наші гроші). До цього розряду В. Виноградов залучає фразовані штампи, кліше, типові для різних літературних стилів, літературні цитати, крилаті вислови, прислів’я, приказки;

3) **фразеологічне зрощення** – семантично неподільна одиниця, в якій цілісне значення невмотивоване, тобто не впливає зі значень їхніх компонентів: *за сім верст киселю їсти* – ‘витрачати багато зусиль на незначну справу, яка того не варта, не має суттєвого значення, не приносить бажаного результату’; *вилами по воді писано* – ‘невідомо, як буде’; *посадити в калошу* – ‘поставити когось у незручне становище, перевершивши своїми успіхами, результатами тощо’; *потанцювати циганської халандри*, зневажл. – ‘зазнати неприємностей’; рос. *лезть*

в бутылку [в пузырь], прост. – ‘дратуватися, сердитися, обурюватися, зазвичай без будь-яких підстав’; рос. *заморить червячка (червяка)*, прост. – ‘перекусити; трошки втамувати голод’; рос. *мышиний жеребчик*, заст. – ‘старий, що молодиться та любить доглядати за молодими жінками’; англ. *crow’s feet* – ‘зморшки (особливо в куточках очей)’; англ. *back the wrong horse* – ‘зробити поганий вибір, прорахуватися, помилитися в розрахунках, у виборі’; англ. *bark (bay) at the moon* – ‘марно витрачати час’; нім. *einen Hasen im Busen haben* – ‘несміливий’; нім. *den Handschuh aufheben (aufnehmen)* – ‘прийняти виклик’;

4) **фразеологічне сполучення** – різновид фраз, створюваних реалізацією зв’язаних значень слів: *впадати / впасти в пам’ять (в пам’яті)* – ‘запам’ятовуватися’; іти попереду (1) – ‘бути першим, випереджати когось’; рос. *по жребью* – ‘шляхом жеребкування, за результатами жеребкування’; рос. *войти в историю* – ‘стати відомим, зберегтися в пам’яті людей як визначна подія, явище’; англ. *a bosom friend* – ‘найкращий, нерозлучний друг’; англ. *do smb. damage*, розм. – ‘завдати шкоди’; нім. *das Abendmahl nehmen* – ‘причаститися’;

5) **фразеологічний вираз** – стійкий у своєму складі та вживанні зворот, який є не тільки семантично подільним, але й складається цілком зі слів із вільним значенням: *Вовків боятися – в ліс не ходити; Не все те золото, що блищить*. Специфіка зумовлена відтворюваністю як готових структурних і значенневих одиниць. М. Шанський розрізняє два різновиди цих одиниць: 1) фразеологічні вирази комунікативного характеру, що являють собою предикативні словосполучення, рівноцінні реченню, є цілими висловленнями, виражають те чи те судження (*Людина – це звучить гордо*); 2) фразеологічні вирази номінативного характеру, що є сполученням слів, ідентичним лише певній частині речення, виступають словесною формою того чи того поняття і, як і слова, виконують у мові номінативну функцію (*трудові успіхи; палії війни*).

Із цією класифікацією тісно пов’язана спроба Б. Ларіна здійснити систематизацію фраземного матеріалу з позицій історичної фраземіки (пор.: «змінні словосполучення» Б. Ларіна і «фразеологічні сполучення» В. Виноградова, «метафоричні словосполучення» Б. Ларіна і

«фразеологічні єдності» В. Виноградова, «ідіоми» Б. Ларіна та «фразеологічні зрощення» В. Виноградова). Б. Ларін [Ларин 1977] вважає, що фразеологічні сполучення не є справжніми фраземами і належать до вільних словосполучень, тому ця класифікація відображає етапи становлення ідіом, поступового накопичення ідіоматичності в розвитку від вільних словосполучень до нерозкладних: семантичне оновлення відбувається здебільшого завдяки вільному, переносному вживанню – від конкретного значення до абстрактного, від поодинокого до узагальненого. Нове метафоричне значення має тенденцію до злитості, до певного спрощення. Паралельно зникають певні ланки фрази, ті слова, які стосуються конкретного значення первинної фрази; далі змінюється і граматична структура, а залежно від загального переформування системи мови старі стійкі формули поступово стають нерозкладними семантично, лексично й граматично. В мові залишаються загадкові фрагменти давніх мовленнєвих стереотипів. Б. Ларін встановлює чинники, що зумовлюють закономірність розвитку «фразеологічних стереотипів» зі змінних (вільних) словосполучень: 1) втрата реалії, того життєвого досвіду, явища, якому відповідає словосполучення у своїй номінативній функції; 2) семантичне збагачення, метафоризація, що полягає в розширенні та збагаченні значення в бік образної типовості; 3) втрата подробиць, скорочення, збереження лише необхідних елементів (здебільшого початку формули); первинний склад деформується, залишаючи сигнальний фрагмент, який згодом перетворюється на ідіому, нерозкладне словосполучення; 4) порушення первинної граматичної структури; зміна граматичної форми фрази, що зберігається в мовленні століттями, протікає в зв'язку із загальною еволюцією граматичної системи мови.

Класифікація Б. Ларіна відбиває етапи розвитку і перебудови первісних вихідних словосполучень і включає: 1) перемінні словосполучення; 2) стійкі словосполучення, визначувані наявністю стереотипності та метафоричного переосмислення, відходом від первісного значення; 3) ідіоми, визначувані порівняно зі стійкими метафоричними словосполученнями більш деформованим, скороченим, далеким від первісного лексичним і граматичним складом і помітним

послабленням тієї семантичної подільності, що зумовлює метафоричність, тобто смислову двоплановість.

Ступінь злитості компонентів фраземи покладений і в основу класифікації В. Архангельського, який встановлює три різновиди залежності між частинами фраземи (**взаємозалежність (взаємна детермінація)**), **однобічна залежність (детермінація)** та **суміщення (індетермінація)**) і виділяє три різновиди одиниць: 1) фраземи з найбільш щільною лексико-семантичною злитістю компонентів, найбільшою стійкістю (рос. *денно и ночью; гога и магога*); 2) фраземи, між частинами яких встановлені однобічні лексико-семантичні відношення (рос. *бить баклуши, сломя голову*), а також утворення з аналітичним значенням (рос. *плакать навзрыд; поймать с поличным*); 3) фраземи з найменшою щільністю зчеплення членів (рос. *заклятый враг; топорная работа*). У цій класифікації враховано міжкомпонентні зв'язки і відношення на лексичному, семантичному, морфологічному та синтаксичному рівнях.

У 70-х рр. минулого століття Л. Ройзензон та І. Абрамець також звертаються до питання про смислову структуру фразеологізмів, у яких переносне значення може співіснувати одночасно з його прямим значенням. У науковий обіг фраземіки вони вводять поняття **суміщених омонімів**. Семантична структура таких одиниць складна та своєрідна, оскільки не збігається з внутрішньою структурою різновидів семантичної класифікації фразем, опрацьованої В. Виноградовим і М. Шанським: «Безперечно, це ще один самостійний тип фразеологізмів, який відрізняється від інших своєю знаковою природою, тобто співвідношенням плану змісту звороту з планом змісту його компонентів» [Ройзензон 1969: 63]. Явище суміщених омонімів мовознавці розглядають у трьох групах фразеологічних одиниць російської мови: 1) жести і міміка; 2) ритуальні дії; 3) символічні дії [Там само: 54]. Семантична структура стійких словосполучень, які називають різноманітні символічні жести, формована двома компонентами: вільним значенням словосполучення з описом жесту і фразеологічним значенням звороту, де репрезентоване символічне значення жесту. Суміщення прямого і переносного значення в межах одного звороту дає змогу вважати, за Л. Ройзензоном та І. Абрамець, **жестово-мімічні фразеологізми** суміщеними омонімами та визнати наявність у сфері

фразеології явища суміщеної омонімії. Дослідники констатують, що через таку структурно-семантичну специфіку фразеологізми-жести позбавлені образності та метафоричності, емоційно-експресивного наповнення, характерних для фразеологізмів загалом. Відсутність цих рис у фразеологізмах з жестово-мімічним компонентом пояснювана тим, що вони зберігають своє пряме значення, а образність створюється лише на основі метафоричності. Посилення образного потенціалу таких фразеологізмів спричиняє їхній перехід до розряду звичайних фразеологічних одиниць, зв'язок яких із жестом утрачається, а суміщена омонімія руйнується, зберігаючи при цьому тільки переносне значення звороту.

Т. Черданцева зазначає, що мотивованість **кінетичних фразеологізмів** ґрунтована на описі жесту, з одного боку, та реакції внутрішніх органів і частин тіла на внутрішні мовні та немовні подразники, з другого [Черданцева 1988: 86]. Жестові фразеологізми практично завжди мають омоніми серед вільних сполучень, що описують жест, але, на відміну від них, ці одиниці називають здебільшого емоції. Їх семантика наслідує й інкорпорує риси вихідного фрейма (поведінка людини) переважно на основі метонімічної моделі (поведінка – емоція як складники однієї ситуації). Значення жестових фразеологізмів, відповідно, ускладнене: у ньому поєднується сумарна семантика компонентів фразеологічної одиниці з її прагматикою. Така їхня особливість, за Л. Корневою, дає змогу функціонувати як символічним одиницям з переносним значенням без супроводу відповідними кінемами [Корнева 2009: 144-145].

Усебічний аналіз невербальної царини знань, зокрема й аспектів, пов'язаних із вербалізацією несловесної комунікації мовців, дає змогу Г Демченко витлумачити **паралінгвальні фразеологізми** як стійкі відтворювані сполуки слів, що мають своєрідні структурні властивості, на відміну від інших зворотів завдяки кінематично-фонаційній основі вільного словосполучення – дериваційній основі фраземи [Демиденко 2014: 42]. Паралінгвальні фраземи визначаються такими категорійними ознаками: 1) належать здебільшого до соматичних висловів із вказівкою на активні й пасивні органи руху (наявні чи відсутні у структурі); 2) називають комунікативно значущі рухи тіла (рук, ніг, тулуба, голови), реакції м'язів обличчя (зокрема й вираз очей), фонаційні особливості

мовлення; 3) характеризуються співіснуванням прямого значення (номінація кінетичної чи просодичної дії) з переносним (психоемоційний стан комунікатора) (Л. Ройзензон, І. Абрамець); 4) утворюють парадигматичні відношення на рівні синонімії, сформованої завдяки емоційній складовій фразеологічного значення; 5) вирізняються варіативністю компонентного складу, що забезпечується взаємозаміною невербальних знаків, ґрунтованих на рухах різних зон тіла, що тим не менш подають однакову інформацію про учасників взаємодії [Там само: 44-45].

З-поміж паралінгвальних фразем авторка виділяє різновид **кінематичних фразеологізмів**, позиціонованих як стійкі словосполучення, план вираження яких репрезентований різними невербальними засобами маніфестації міжособистісної взаємодії, тобто будь-якими комунікативно значущими рухами [Демиденко 2014: 46]. Виходячи з природи та функційного навантаження відповідних невербальних одиниць як прототипів фразем і відповідно до їх семантичної класифікації, у групі кінематичних лінгвоодиниць Г. Демиденко виокремлює

1) **мімічні фразеологізми** – паралінгвальні стійкі одиниці, які вказують на структуру кінематичної поведінки, пов'язані з комунікативним потенціалом обличчя (вираз обличчя, діяльність м'язів, функціонування окремих зон, неконтрольовані зміни кольору шкіри) [Демиденко 2014: 48] (*дути губи; кривити рот; губи облизувати*);

2) **миремічні фразеологізми** – сталі звороти з паралінгвальною складовою, що характеризують особливості погляду, виразу очей (від поняття «eyecontact», уживаного в дослідженні Х. Шерера, який рекомендує погляд називати миремою (пор. з херемою від грец. χέρι – рука; мінімальна одиниця парамови, жест) [Демиденко 2014: 61] (*очі хапають; метнути очима; стрибати очима*);

4) **пантомімічні фразеологізми** – паралінгвальні сталі звороти, що ілюструють рухливість усього тіла, крім рук, зокрема дають характеристику поз і ходи [Демиденко 2014: 76] (*викидати колінця; сидіти на голках; ходити півнем*);

5) **жестові фразеологізми** – паралінгвальні сталі звороти на позначення «рухів рук (та їх частин: пальців, долонь, ліктів тощо), що

мають знаковий характер» [Демиденко 2014: 69] (*покласти руку на серце; показати кулак; аж за голову взятися*);

4) **фонаційні фразеологізми** – паралінгвальні сталі звороти, семантичні особливості яких пов'язані з усіма характеристиками голосового апарату людини (тембр голосу, мелодика мовлення (зміна висоти голосу), енергетичні характеристики (сила звучання та її зміна)) [Демиденко 2014: 82] (*рвати слова; цідити крізь зуби; цвіркати через губу*).

§2.2. Семантико-граматична класифікація фразем

Семантико-граматична фраземокласифікація – класифікація, зумовлена специфікою фраземного значення, синтаксичною спеціалізацією фразем, а також морфологічними властивостями слів, що ввійшли до їхнього компонентного складу. В радянському мовознавстві специфіку співвідношення фразем із частинами мови вивчено В. Жуковим. Дослідник враховує такі граматичні та семантичні властивості фразем, як: спосіб вираження граматично домінуючого компонента, завдяки якому визначається категорійне значення; синтаксична функція в реченні; семантичні особливості (семний склад, здатність передавати або не передавати оцінне значення); сполучувальні можливості. Крім того, на думку лінгвіста, властивості фразем здебільшого зумовлені характером семантичної деактуалізації її компонентів, під впливом якої відбувається морфологічна та словотвірна переорієнтація [Жуков 1986: 203]. В україністиці класифікація ґрунтовно опрацьована М. Алефіренком і М. Демським. М. Алефіренко вважає, що фраземи «як одиниці вищого рівня мови утворюють такі семантико-граматичні розряди, які не збігаються з частинами мови як лексико-граматичними категоріями, хоч інколи і співвідносяться з ними» [Алефіренко 1987: 42], і виділяє такі семантико-граматичні розряди: субстантивні, дієслівні, ад'єктивні, адвербіальні та інтер'єктивні фраземи. **Семантико-граматичний розряд фразем** мовознавець визначає як сукупність гомогенних фразем, об'єднаних однотипними взаємочинними смисловими елементами різних структурних рівнів. Найважливішими ознаками структурно-граматичного розряду, на думку

М. Алефіренка, виступають: характер семної репрезентації об'єктивної дійсності в семантичній структурі фраземи; наявність або відсутність у лексичних компонентів граматичних категорій і їх морфологічних парадигм; структурно-граматична модель фраземи; різновид її граматичного зв'язку з іншими елементами мовленнєвого контексту; синтаксичні функції в реченні.

М. Демський вважає, що всі фраземи за характером їхнього значення й виконуваними синтаксичними функціями в реченні можна поділити на іменникові, займенникові, прикметникові, дієслівні, прислівникові та вигуківі. Є. Конопленко зазначає, що теорія співвіднесеності фразем і слова дала змогу виділити специфічні особливості фразем як якісно нових мовних одиниць. Фраземне значення в них виникло як наслідок метафоричного переосмислення вільного словосполучення. Відбулася повна або часткова втрата граматичних категорій, притаманних словам – компонентам фраземи, що, у свою чергу, спричинило зміни їх синтаксичної сполучуваності та характеру виконуваної ними синтаксичної функції [Конопленко 1986: 41].

За Ю. Прадідом, з погляду співвіднесеності з частинами мови всі фраземи умовно можна поділити на дві великі групи: 1) фраземи, категорійні властивості яких визначувані порівняно легко за допомогою граматично опорного компонента (здебільшого це фраземи, граматичним стрижнем яких є іменники та дієслова); 2) фраземи, що мають категорійні ознаки двох і більше частин мови, через що їм властива розпливчастість меж (здебільшого це фраземи, в яких важко або зовсім неможливо вирізнити граматично домінуючий компонент). Також лінгвіст зазначає, що більшу частину фраземного складу мови можна згрупувати в такі семантико-граматичні типи або розряди: іменникові (субстантивні), прикметникові (ад'єктивні), дієслівні, прислівникові (адвербіальні) та вигуківі.

Термінологічними складниками цієї фраземокласифікації постають:

1. **Фразема вигуківі (фразема інтер'єктивна)** – фразема, що виражає різноманітні почуття. На відміну від інших фразем, за М. Алефіренком, фраземи цього зразка не виконують номінативної функції; основу їхньої смислової структури становлять немотивовані

конотативні семи (*знай наших!*; *щоб так по правді дихав*; *дідька лисого*; *куди ж пак*; рос. *наше вам с кисточкой!*, прост.; *сорок одно [два] с кисточкой!*, прост.; англ. *God (heaven) forbid!*; *thumbs up* (2); нім. *das ist (doch) die Höhe!*; *da lachen (ja) die Hühner!*). Процес становлення таких фразем визначується взаємодією різних структурних рівнів мови, результатом якої є десемантизація лексичних компонентів фраземи, їх морфологічна депарадигматизація, вироблення цілісного емоційного значення, втрата синтаксичних відношень, що призводить до синтаксичної нерозкладності багатоконпонентного фраземного інтер'єктива. Виділено чотири семантичних різновиди інтер'єктивних фразем:

1) емоційні (виражають почуття людини, модально-оцінні характеристики певних ситуацій, ставлення до висловлених думок співрозмовника або погрозу): *ба де то!* – ‘уживається для вираження повного заперечення’; *що [тільки] робиться!* – ‘уживається для вираження здивування, захоплення, обурення і т. ін.’; *[чи] ти ба!* – ‘уживається для вираження здивування, докору, обурення і т. ін.’; рос. *дуй тебя [его, ее, вас, их] горой!* – ‘жартівливо-лайливий вислів докору, обурення, здивування і т. ін.’; рос. *мать честная!*, прост. – ‘вигук, що виражає надлишок будь-яких почуттів: здивування, переляк, радість’; рос. *бог [господь, аллах, черт, бес, леший, шут, пес, хрен] <его [тебя, ее, вас, их]> знает [ведает]* (2) – ‘вигук, що виражає захоплення, обурення, незрозуміння, радість тощо’; англ. *bless me (my heart або my soul)!* – ‘вигук, що виражає подив, обурення тощо’; нім. *Heiliges Kanonenrohr!*, жарт. – ‘вигук комічного здивування’; нім. *da geht einem der Hut hoch!* – ‘вигук крайнього здивування’;

2) імперативні (поєднують у своїй смисловій структурі наказовість із вираженням ставлення мовця до об'єкта волевияву): *бодай рак урачив* – ‘уживається для вираження недоброго побажання’; *чорт би побрав (узав, забрав)* – ‘уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, побажання позбутися їх’; нім. *Hand von der Butte (Butter)!*, розм. – ‘уживається для вираження незадоволення, прохання не торкатися руками’;

3) запевнення в чомусь (волевияв спрямовано на самого мовця): *щоб [крізь землю] провалитися* (1); англ. *honest Injun!*, розм. –

‘уживається для вираження запевняння у правдивості сказаного’; рос. *лопни <мои> глаза*, прост.; нім. *so wahr mir Gott helfe!* – ‘запевнення в чомусь клятвою’;

4) формули соціального етикету: *ваш (твій) покірний слуга* – ‘усталена форма переважно ввічливого закінчення листа’; *іди [собі] з Богом* – ‘форма прощання з побажанням благополуччя, успіху, щастя і т. ін.’; рос. *мир праху*; нім. *die Erde sei ihm leicht! (möge ihm die Erde leicht sein)*, ритор. – ‘нехай мирно покоїться. Побажання померлому’; рос. *с миром*; нім. *laß es dir gut bekommen!* – ‘побажання щасливої дороги тому, хто йде, від’їжджає, або побажання добра тому, хто залишається, під час прощання’; англ. *good afternoon*, розм. – ‘доброго дня!’ (1); ‘до побачення!, на все добре! (під час прощання в другій половині дня)’ (2); англ. *good day*, розм. – ‘до побачення!, на все добре! (під час прощання вдень)’; англ. *good evening*, розм. – ‘доброго вечора!’ (1); ‘на все добре! (під час прощання ввечері)’; англ. *good morning*, розм. – ‘доброго ранку!’ (1); ‘до побачення!, на все добре! (під час прощання вранці)’ (2); нім. *grüß Gott!* – ‘доброго дня!’.

2. **Фразема дієслівна** – фразема з узагальненою семантикою процесуальної ознаки, об’єктивованою в дієслівних граматичних категоріях виду, стану, способу, особи, часу, що виконує в реченні синтаксичну функцію присудка або обставини (*зійти / сходити в могилу* – ‘умерти’. *Один за одним сходять у могилу ті, з ким потоптали ми життєвську путь* (Л. Дмитерко); *стати / ставати на рушнику* – ‘взяти шлюб, одружитися’. *Отак воно велося до Покрови, а тоді й до церкви пішла Прися та, на рушник ставши, взяла з Микитою чесний шлюб* (А. Кащенко); рос. *валять [ломать, корчить] дурака [ваньку]* (1) – ‘дуріти, потішати дурними витівками’. рос. *И бродягой пойду по Руси.., Провоняю я редькой и луком И, тревожа осенью гладь, Буду громко сморкаться в руку И во всем дурака валять* (С. Есенин), пор.: англ. *rap on (over) the knuckles* (1), *v phr* (verbal phrase – ‘дієслівний зворот’) – ‘зробити догану, дати прочухана, насварити’. англ. *The fact is somebody ought to speak to Bosinney and ascertain what he means. I’m afraid of this myself for I should certainly rap him over the knuckles* (J. Galsworthy); нім. *Kohl reden*, прост. – ‘говорити нісенітниці, дурниці’. нім. *«Ich hab’ es*

ganz alleine kaputt gemacht. Das ist wahr». «*Mein Lieber, rede keinen Kohl*», *bat Lohmann* (H. Mann)).

Основні ознаки дієслівних фразем формуються внаслідок взаємодії різних рівнів мови: а) семантичного – фраземне значення узагальнено-процесуального або процесуально-атрибутивного характеру; б) морфологічного – дієслівний компонент у ролі граматичного центру фраземи, недостатність його морфологічних парадигм (виду, стану, часу, особи, числа, роду); в) синтаксичного – спеціалізація синтаксичних дієслівних функцій – функції присудка й обставини. Відсутність однієї з названих ознак позбавляє фразему статусу дієслівної. Вплив різних рівнів мови на формотворення компонентів дієслівних фразем зумовив три зразки їх морфологічної парадигматики: 1) парадигмальне формотворення, внаслідок якого регулярно утворювані значущі морфологічні форми дієслівних компонентів фраземи; 2) редуковані морфологічні парадигми дієслівних компонентів фраземи, що регламентовані системотвірними чинниками власне-фраземного рівня мови; 3) формотворення дієслівних компонентів фраземи на основі деактуалізації диференційних граматичних значень паралельних морфологічних форм, що спричиняє розвиток морфологічної варіантності.

На думку М. Демського, носієм категорійних ознак, як і субстратом для різноманітних форм фразем, є компонент-генетичне дієслово, яке, входячи до складу фраземи, втрачає своє лексичне значення. Граматичне значення є тим субстратом, на якому виникають категорійні ознаки дієслівної фраземи – вид, час, спосіб, стан [Демський 1984: 26]. Граматичні значення дієслівної фраземи і дієслова, що стало компонентом фраземи, виражені за допомогою тих самих засобів. Слід пам'ятати, що набір граматичних значень багатьох дієслівних фразем не дорівнює граматичним значенням їхніх компонентів-генетичних дієслів.

Дієслівні фраземи німецької мови завжди містять дієслово та другий базовий компонент (нім. *hinter den Ohren haben* – ‘бути хитрим, пронирливим’; нім. *den Mund halten* – ‘мовчати’; нім. *einen Affen an jemandem gefressen haben* – ‘дуже любити когось’; нім. *ins Graß beißen* – ‘померти’) [Fleischer 1982: 142-165].

3. Фразема займенникова – фразема з дуже загальним і контекстуально залежним значенням, наближеним до особового (*наш брат* – ‘ми, я і подібні до нас, до мене’; *мої руки* – ‘я’; *твоє око* – ‘ти’), питально-відносного (*яка нечиста сила?* – ‘хто?’; *яка нетеча?* – ‘що?’, *який дідько?* – ‘хто? / що?’ – фразема образно виражає запитання про предмет у граматичному розумінні, тобто про все те, до чого можна поставити запитання хто?, що?, які мусять бути названі співрозмовником), заперечного (*ніяка година, сам чорт* – ‘ніхто’; *ні дрібки, ані гич* – ‘ніщо’), неозначеного (*всякий єретик* – ‘будь-хто’; *якийсь чорт* – ‘хтось’), означального (*всі лази й перелази* – ‘абсолютно все’; *останній дурень* – ‘кожний’; *по самі вуха* – ‘весь’; рос. *кто ни на есть* – ‘всякий, кожний’) і т. ін. займенників.

О. Масюкевич [Масюкевич 1962] займенникові та займенниково-прислівникові фраземи поділяє на дві групи: 1) фраземи, утворені з різних форм займенників або прислівників займенникового походження в поєднанні з прийменниками, сполучниками, частками, вигуками, прислівниками (*сам за себе* – ‘тільки що-небудь одне’; *сам один* – ‘без нікого’; *то се, то те* – ‘що-небудь різне; будь-що’; рос. *на голову* – ‘на кого-небудь’); 2) фраземи, що виникли внаслідок трансформації підрядних і головних речень (*який попало* – ‘будь-який’; *як попало* – ‘будь-як’; *чорт (біс) зна (знає) що* – ‘не те, що треба; не таке, як треба; те, що викликає осуд, подив’).

4. Фразема іменникова (фразема субстантивна) – фразема з узагальнено-предметною семантикою, об’єктивованою в граматичних категоріях роду, числа й відмінка, що виконує в реченні синтаксичні функції підмета, іменної частини складеного присудка або додатка (*Звичайно, перша скрипка, як завжди, належала ксьондзові* (І. Головченко і О. Мусієнко); *Заміжня дочка для батька – одрізаний шматок хліба, а вона чіпляється як смола до чобота!* (Грицько Григоренко); рос. *В это-то время, особенно бедственное для Масловой, так как не попадался ни один покровитель, Маслову разыскала сыщица, поставляющая девушек для дома терпимости* (Л. Толстой), пор.: англ. *good for nothing* (2), n phr (noun phrase – ‘субстантивний зворот’) – ‘нероба, лобуряка, нікчемна, нікудишня людина’. англ. *His family regarded him as a black sheep and good for nothing* (K.S. Prichard); нім. *ein*

Mann von Namen – ‘людина з відомим ім’ям, з видатними заслугами’. нім. *Es war nicht das erstemal, daß ein Mann von Namen in einem deutschen Gefängnis gestorben war...* (L. Feuchtwanger)).

Одним із основних граматичних засобів вираження узагальнено-предметної номінації, за М. Алефіренком, служить категорія роду субстантивних компонентів, смисловими елементами якої виступають взаємопротиставлені граматичні значення чоловічого, жіночого і середнього родів (*вовчий білет* – ‘документ із записом про неблагонадійність його власника’; *сива борода* – ‘мудра, з великим життєвим досвідом людина’; *хатня морква* – ‘сварка між подружжям, у сім’ї; лайка’; рос. *барашек в бумажке*, заст. – ‘хабар’; рос. *имя <же> им легион* – ‘безліч, величезна кількість кого-небудь або чого-небудь’). Категорія роду іменникових фразем має неповне синтаксичне вираження, зокрема в них відсутнє узгодження з різними формами прикметників. Це пояснювано тим, що переважна більшість субстантивних фразем включає до своєї структури ад’єктивні компоненти, які, втративши лексичну самостійність, але залишившись формально узгодженими з іменниковим компонентом, не дають фраземі сполучатися в реченні з самостійним прикметником (*крокодилячі сльози* – ‘удаване, нещире співчуття хитрої, підступної людини’; *золоте правило* – ‘випробуваний спосіб здійснення чого-небудь, досягнення кращих результатів тощо’). Крім того, в субстантивних фраземах не завжди спостережувана єдність родового значення та родової форми, пор.: *пустий номер* – ‘марна, безнадійна справа’; *тридев’яте (тридесяте) царство* – ‘дуже далека країна, земля’; *чужа чужина* – ‘місце, далеке від рідної землі’; *Царство Небесне (Вічне, Боже)* – ‘рай (1)’; ‘страата, смерть (2)’; рос. *становая жила [хребет]*, прост. – ‘найголовніше, основне в чому-небудь’.

Функціонування категорії числа іменникових фразем зумовлене значною мірою граматичним числом їх субстантивного компонента: *життєйське море* – ‘життя з його турботами, неспокоєм і т. ін.’; *ходяча совість (чеснота)* – ‘людина, основною рисою якої є чесність, порядність’; *масляні (позаторішні) вишкварки* – ‘дрібниці’. На функціонування граматичної категорії числа впливає також і синтаксична структура, внаслідок чого граматичного числа позбавляються субстантивні компоненти фраземи з моделлю сурядних

словосполучень ([i] *холод і (та) голод* – ‘важкі життєві умови з великими матеріальними нестатками’). Тавтологічним фразеологізмам також не притаманна граматична категорія числа (*суєта суєт, сухар сухарем*).

Категорія відмінка виражає взаємовідношення між компонентами, а також відношення фрази до лексичного оточення, що марковано взаємозв’язками предметів позначуваної дійсності. Граматична категорія роду субстантивних компонентів фрази має змінний (а не предметно-класифікаційний характер). Відмінкова форма фрази визначається граматичною формою змінного субстантивного компонента, а відмінкове значення належить усій фразі як цілісній одиниці.

Субстантивні фрази німецької мови, за В. Фляйшером, здебільшого утворюються іменником та означенням із такими різновидами: нім. «*adjektivisches Attribut + Substantiv*», «*Substantiv + substantivisches Attribut im Genitiv*», «*Substantiv + präpositionales Attribut*» і под. (нім. *offenes Geheimnis* (‘всім відомий секрет’), нім. *das Ei des Kolumbus* (‘просте рішення складного питання’), нім. *stilles Wasser* (‘тихоня’), нім. *das fünfte Rad am Wagen* (‘зайвий’)) [Fleischer 1982: 142-165].

5. Фразема прикметникова (фразема ад’єктивна) – фразема, якій притаманне категорійне значення атрибутивності, здатність виражати статичну ознаку предметів, яка виконує в реченні функцію неузгодженого означення або іменної частини складеного присудка (*битий у тім’я* (1) – ‘досвідчений, практичний, бувалий і т. ін.’. Штефан і ткач Сидір говорили, що *Крук уже битий у тім’я, цей, мовляв, вирветься із пекла* (П. Козланюк); *з живчиком та з перчиком* – ‘запальний, гарячий, відважний; гострий на язик’. *Як ви там казали? Цей вовка за вухо вхопить? А таки вхопить... Одне слово, з живчиком та з перчиком хлопець, – посміхнувся Валерій Іванович* (О. Гончар), пор.: англ. *half and half* (2), adj phr (adjective phrase – ‘ад’єктивний зворот’) – ‘половина на половину, навпіл, порівну’. англ. *This great-grandmother was Scottish, and his mother half and half* (D. Cusack)).

Типовими ад’єктивними фраземами постають утворення з якісним прикметником у ролі граматичного стрижневого компонента, який повністю визначає семантичні та граматичні властивості всієї одиниці: *тугий на гроші* – ‘скупий’; *швидкий (скорий) на руку* – ‘спритний,

вправний, проворний у діях'. Такі фраземи співвідносні з якісними прикметниками і за семантикою, і за граматичними властивостями. Близькі до них компаративні фраземи (*як макове зерно (зерня)* – 'зовсім малий'; *як скло* – 'бездоганний у моральному відношенні'; *як (мов, ніби) з каменя вибитий (2)* – 'дуже гарний (про людину)').

Основну частину одиниць цього семантико-граматичного розряду становлять фраземи, ад'єктивні ознаки яких не зумовлені морфологічними властивостями їхнього формально-граматичного центру: *не вартий (не варт) [і] нігтя (мізинця)* – 'нікчемний, набагато гірший порівняно з іншим, недостойний кого-небудь'; *у чистому вигляді* – 'неприкритий, неприхований; справжній'.

Атрибутивної семантики можуть також набувати фраземи з частково змінним стрижневим дієсловом, яке зазвичай зберігає в теперішньому часі особові форми (*здере [з живого] й з мертвого* – 'дуже спритний у хабарництві'. [Панас:] *Бідові у нас були чиновники: там такі були, що й з мертвого здеруть!* (М. Кропивницький)). Ад'єктивність фраземи з граматично стрижневим дієсловом позначена спільною для дієслова і прикметника властивістю, зокрема здатністю виражати динамічну та статичну ознаки предмета. Зафіксовані також ад'єктивні фраземи, в яких не можна виділити стрижневий компонент: *ні живий ні мертвий* – 'дуже наляканий, вражений, приголомшений і т. ін. (1)'; 'дуже схвилюваний, стурбований (2)'; 'дуже ослаблений фізично (3)'; *і сякий і такий (1)* – 'поганий'.

До ад'єктивних фразем німецької мови, за В. Фляйшером, належать словосполучення з функцією предикатива або попереднього атрибута (нім. *gut gepolstert (sein)* – 'бути забезпеченим', нім. *frisch gebackener Ehemann / Doktor* – 'новоспечений чоловік / доктор') [Fleischer 1982: 145].

6. Фразема прислівникова (фразема адвербіальна) – фразема обставинної семантики з повною відсутністю морфологічних парадигм, що виконує в реченні функцію обставини (*до другого прищестя* – 'дуже довго або ніколи, взагалі, зовсім'. *Куди ти тютюн ламаєш . А бодай ти не виліз з того тютюну до другого прищестя!* (О. Довженко); рос. *вдоль и поперек* – 'скрізь'. рос. *Роща была маленькая, и я пересек ее вдоль и поперек* (В. Каверин); рос. *с [от] головы до ног [пят]* (1) – 'цілком, повністю'. рос. *Мысль о захвате Евпатории стремительным штурмом*

с трех сторон завладела им с головы до ног (С. Сергеев-Ценский), пор.: англ. *a good (a great) deal* (2), adv phr (adverbial phrase – ‘прислівниковий зворот’) – ‘занадто, (дуже) багато; немало, досить; набагато, значно’. англ. *I was startled when the bill of fare was brought, for the prices were a great deal higher than I had anticipated* (W.S. Maugham); нім. *Mann gegen Mann* – ‘сам на сам’. нім. *...in den Stiegen und Gängen der Häuser wurde Mann gegen Mann mit Gewehren, Revolvern und Handgranaten erbittert gekämpft...* (W. Bredel)).

За Є. Конопленко, прислівникові фраземи характеризуються спільним категорійним значенням – прислівниковою семантикою ознаки, тобто якісною характеристикою дії; в морфологічному плані – незмінністю форми; щодо синтаксичного функціонування – роллю обставини в реченні [Конопленко 1986]. Синтаксична функція адвербіальних фразем різної структури здебільшого визначається їхньою цілісною семантикою і лише в деяких випадках – ще й значенням граматично стрижневого компонента – прислівника. Виступаючи в ролі обставин, фраземи виражають насамперед ознаки присудка, вказують на характер здійснення дії, процесу, цілеспрямованість дії, її причину, місце, час і взагалі умови, за яких відбувається дія.

За синтаксичною структурою адвербіальні фраземи М. Алефіренко поділяє на:

- 1) побудовані за схемою речення *(дідько (диявол) [його (їх)] знає* – ‘невідомо, незрозуміло’);
- 2) утворені за моделлю словосполучень: а) одиниці приєднано-відмінкового походження *(до віку вічного* (2) – ‘ніколи’; *до сьомого (десятого, третього) коліна* (1) – ‘дуже гостро, нестримно, жорстоко’); б) утворені за моделлю «приєднано + іменник» *(за плечима* (2) – ‘зовсім близько, поруч’; *на носі* – ‘скоро, незабаром’); в) одиниці сурядної *(і вдень і вночі* – ‘завжди, постійно’; *ні відсіль [і] ні відтіль* – ‘невідомо звідки; несподівано’) та підрядної (фраземи-тавтологізми *(день від дня (за днем, по дню)* – ‘поступово, неухильно; з кожним разом’; *рік у рік* – ‘постійно; протягом тривалого часу’) структури, компаративні фраземи *(як Сірко в (на) базарі* – ‘безслідно’; *як [чорний] віл [у ярмі]* – ‘дуже важко, надмірно’), фраземи із сполучником хоч *(хоч трава не росте* – ‘абсолютно байдуже’; *хоч*

умри (1) – ‘обов’язково, незважаючи ні на що’), фраземи заперечної структури (*ні під яким оглядом* – ‘ніколи, нізащо’; *ні на п’ядь* (1) – ‘нітрохи, ніскільки’; рос. <ни> *на макову росинку* – ‘нітрохи, ніскільки’), фраземи з протиставним структуротвірним компонентом – часткою не (*не від учорашу* – ‘давно, довгий час’; *не за морями* – ‘недалеко, близько’) структури. Центром постає або лексичний компонент (генетично повнозначне слово), або структуротвірні компоненти ні, хоч тощо. В адвербіальних фраземах, побудованих за моделлю сурядних словосполучень, семантико-граматичною домінантою слід вважати обидва повнозначні лексичні компоненти.

За типом семантико-граматичної домінанти М. Алефіренко адвербіальні фраземи членує на якісно-означальні (*як у віночку (у вінку)* – ‘дуже гарно, чисто, охайно’. *Гарно, як у віночку. Двоє дзеркал аж під стелю між двома вікнами!* (І. Нечуй-Левицький)), кількісно-означальні (*за тридев’ять (за тридесять) земель* – ‘дуже далеко’. *Не для того ми за тим деревом їздили за тридев’ять земель, щоб тратити та марнувати його по-дурному* (Гр. Тютюнник)), способу дії (*в один голос* (2) – ‘одноставно’. *Усі в один голос радять виряджати Степана, не гаячись, і, певно, так воно і повинно бути* (М. Кропивницький)) та обставинні (місця (*де попало* – ‘всюди, скрізь’. *Поки молода – вона ... віється де попало, з ким попало* (Панас Мирний)), часу (*на вічність* – ‘назавжди, навічно’. *Банк грошей дасть, і я куплю там сто десятин на вічність* (І. Карпенко-Карий) тощо).

Л. Авксентьев констатує, що не всі фраземи підлягають параметризації за цією схемою, оскільки в низці одиниць визначити граматичний центр досить важко, а то й *неможливо* (*Бога за бороду схопив; позичити очей у Сірка*). Не охоплює всієї сукупності фразем і принцип класифікації за синтаксичними функціями, оскільки фраземи в ряді випадків синтаксично багатofункційні. Важливим у цьому плані є застереження, що граматична класифікація фразем «має виходити з урахуванням трьох критеріїв: морфологічного, синтаксичного і семантичного» (цит. за [Авксентьев 1983: 52-53]).

Адвербіальні фраземи німецької мови, на думку В. Фляйшера, здебільшого утворюють основні елементи іменників (нім. *Tag und Nacht*

– ‘безперервно, цілодобово’; нім. *unter vier Augen* – ‘наодинці’) [Fleischer 1982].

§2.3. Експресивно-стилістична класифікація фразем

Експресивно-стилістична фраземокласифікація – класифікація фразем з погляду закріплення за функційними стилями мови з урахуванням експресивно-стилістичних властивостей (опрацьована Г. Їжакевич [Їжакевич 1971], В. Ужченко і Д. Ужченко [Ужченко 2007], М. Шанським [Шанский 1963] та ін.). Стилістичні особливості певних типів фразем вивчали А. Григораш [Григораш 1987], С. Муниця [Муниця 1974] та ін.

На думку Г. Їжакевич, стилістична класифікація фразем повинна забезпечувати два аспекти дослідження: 1) функційно-стильовий аспект (співвідношення окремих фразем або їх груп із функційними стилями чи їх різновидами), що має на меті визначити специфіку використання фразем у різних стилях мови, встановити закріпленість їх за стильовими функційними різновидами, а також простежити можливості й наслідки переходу функційно сталих словосполучень із системи одних стилів до інших; 2) власне-стилістичний аспект (у широкому розумінні враховує закріпленість чи переважне вживання сталого словосполучення в певній сфері мовлення; у вузькому розумінні виявляє експресивні властивості, окреслює власне-стилістичні функції фразем, що в мовленні виступають із певними художньо-виражальними настановами (урочистості, іронії тощо) або набувають певного емоційного забарвлення, відтворюючи позитивну / негативну оцінку). Цей аспект дослідження дозволяє Г. Їжакевич виділити розмовно-побутові, народно-поетичні та книжні фраземи.

Під час опрацювання експресивно-стилістичної фраземокласифікації М. Шанський враховує обмеженість вживання фразем різними стилями мови та здатність фразем виражати оцінку [Шанский 1963: 127], диференціює фраземи на міжстильові, розмовно-побутові, книжні (фраземні архаїзми і фраземні історизми) фраземи.

Стилістичне забарвлення фразем В. Ужченко та Д. Ужченко розуміють як стильову належність фраземи, закріплення за певними

сферами мовленнєвого спілкування, і як перебування за межами літературної мови, пор.: розмовні, просторічні, фольклорні та книжні фраземи. Стилiстичне забарвлення фраземи безпосередньо пов'язане з експресивністю, емоційністю й оцінністю.

Я. Баран вважає, що основу стилістичної класифікації фразем становить поняття бінарності у фраземному значенні (наявність предметно-логічного й експресивного складників), і класифікує фраземи на: 1) фраземи, в яких одночасно актуалізовані предметно-логічний та експресивний компоненти (нім. *Das also war des Pudels Kern*); 2) фраземи, в яких предметно-логічний компонент виступає як потенційна можливість (нім. *Der Himmel! Gnade dir!*); 3) фраземи, в яких експресивний компонент постає як потенційна можливість (нім. *zum Ausdruck bringen, ins Stocken kommen*) [Баран 1979].

Склад фраземокласифікації визначуваний такими основними термінами:

1. Фразема книжна – фразема, використовувана в книжному стилі, переважно в писемному мовленні, з специфічним «підвищеним» експресивно-стилістичним забарвленням: *земний паділ*, книжн. – ‘земля як місце перебування людини з її турботами, стражданнями і т. ін.’. *Я блукав колись по ріднім краю Раю. І шукав на сім земнім падолі Доли* (Леся Українка); *входити / ввійти в плоть і [в] кров*, книжн. (1) – ‘ставати невід’ємною складовою частиною, основною особливістю, рисою чи властивістю кого-, чого-небудь’. *Ідея еволюції матерії, що увійшла вже в плоть і кров усього сучасного природознавства, найбільшого значення набула в біології* (М. Холодний); *відійти (іти) / відходить (іти) у небуття*, книжн., уроч. (1) – ‘померти’. *Пішов чоловік у небуття, так і не повідавши нікому таємниці, де придбав хлопчину, з якого той кореня* (І. Головченко і О. Мусієнко).

У складі книжної фраземіки М. Шанський виділяє наукові (*хімічна реакція; магнітна вода; аналітичний вираз*), публіцистичні (*шокова терапія; закон джунглів; чорний вівторок*), офіційно-ділові (*мінімальна зарплатня; юридична особа; громадські організації*) та художні (*з легкої руки; біла ворона; ні живий ні мертвий*) фраземи [Шанський 1963: 131]. Особливе місце серед останніх посідають застарілі фраземи, які витлумачують як такі, що вийшли з активного вжитку, напр.: *падь пала*

(напала), заст. – ‘випали у великій кількості (переважно опади) (1)’. *Падь пала (шкодлива [шкідлива] на хліб роса)* (М. Номис); ‘у кого-небудь з’явилося бажання вчинити щось безглузде, осудливе (2)’; *У всіх дружечок плетена коса, а на мене така падь пала, що я свою косу розчесала* (Словник Б. Грінченка); *зелена вулиця*, (2) заст. – ‘покарання солдатів шпіцрутенами в кріпосницькій Росії’). *Пустіть, братики, – блавав жалісливо зв’язаний, – не занепащайте душі християнської... Мене ж за крадіж зі зломом поведуть зеленою вулицею... під шпіцрутени... не шкуру, а душу виб’ють* (М. Старицький); *вхопити тицю*, заст. – ‘натрапити на потрібну дорогу’. *Як погнався за їм [злодієм], то зразу попав на слід і гнався до переправи, а далі не вхопив тицю й через те не догнав* (Сл. Б. Грінченка); *рос. с первого абцуга*, заст. – ‘відразу; в самому початку’. *рос. И с первого абцуга, уже по одной его внешности и образу поведения, можно было прочесть все пройденные стадии карьеры и понять, что именно он собою представляет в настоящее время* (Ю. Юрьев); *рос. андроны едут*, заст. (1) – ‘дурниця, нісенітниця’. *рос. А ругать тебе мой дом не приходится! – А я разве ругаю?.. Перекрестись, Петровнушка, андроны едут! и в уме-то не было!* (П. Зарубин); *рос. бить поклоны*, заст. (1) – ‘шанобливо кланятися, вітаючи кого-небудь’. *рос. Первый – худощавый старик, ступив через порог, низко поклонился Рогову. – Неисправимый ты, дед! Сколько раз говорил: перестань свои поклоны бить! – рассердился Рогов* (В. Ажаев). Ступінь застарілості фраземи, за М. Шанським, може бути різним: одні фраземи зовсім вийшли з ужитку та без спеціальних пояснень є незрозумілими, інші, хоч і постають застарілими, відомі та використовувані сьогодні з різною стилістичною метою, зокрема для створення мовленнєвого колориту епохи, урочистості або для комічного ефекту [Шанский 1963].

В. Ужченко та Д. Ужченко зазначають, що книжні фраземи функціонують у наукових і публіцистичних текстах, у художніх творах, але трапляються значно рідше за інші типи фразем [Ужченко 2007: 250]. До книжних фразем, на думку дослідників, належать передусім запозичення з грецької міфології, біблійних легенд, запозичення зі старослов’янської та європейських мов, напр.: *від альфи до омеги*, книжн. – ‘від початку до кінця’. *Оце діждався новини, оце потішили новинами!*

Ну що ж, хай кажуть, мусить знати все, від альфи до омеги (Д. Міщенко); *голос (глас) волаючого (вопіючого) в пустелі (в пустині)*, книжн. – ‘даремні думки, поклики, що залишаються без відповіді, без уваги’. *Вночі ворота Лаври не гостинні, даремно тут і возвишати глас. Глас вопіючого в пустині, напевно, був чутніший, як у нас* (Л. Костенко); рос. *взлететь на Геликон*, книжн. – ‘стати поетом’. рос. *Как знать, и мне, быть может, Печать свою наложит Небесный Аполлон; Сияя горным светом, Бестрепетным полетом Взлечу на Геликон* (А. Пушкин); англ. *a mote in smb.'s eye* – ‘чужий недолік’. англ. *But I refuse to condemn others for the mote in their eye when there is a beam in my own* (Th. Dreiser).

За спостереженнями Г. Їжакевич, основною сферою побутування книжних фразем є науковий, офіційно-діловий, публіцистичний і художньо-белетристичний стилі. Мова української художньої літератури, за Г. Їжакевич, включає до свого складу два виразно відмінні за характером свого стилістичного функціонування види книжних фразем: 1) старокнижну українську й церковнослов'янську фраземіку й афоризми з літературних творів, що сприймаються як стилістично позначені чужорідні компоненти; 2) сталі словосполучення публіцистичного, наукового, виробничо-професійного характеру, що входять як органічний компонент у структуру художньо-белетристичного стилю.

2. Фразема розмовна – літературна, дещо знижена фразема, властива переважно усному мовленню (найчастіше використовується в буденному, невимушеному спілкуванні, в художній літературі для поживлення діалогів): *знов (знову) за рибу гроші*, жарт. – ‘уперто наполягати на чомусь, настирливо повторювати те саме’. *Оце тобі й раз! – розвів руками Заруба. – Я пожартував, а ти, Павле, знов за рибу гроші. Починаєш усе спочатку* (В. Кучер); англ. *a bit of all right*, розм. – ‘людина або предмет, що цілком підходять; що треба, непогано, вдало, хоч куди; непогана штучка; приємно на смак’. англ. ‘*What's she like? The daughter? Bit of all right, from her pictures*’ (M. Dickens); нім. *etw. auf dem Buckel haben*, розм. – ‘бути обтяженим чим-небудь’. нім. *Diesmal – namentlich, da ich ohnehin eine erschreckende doctorbill [Arztrechnung] nebst andren bills [Rechnungen] auf dem Buckel habe – habe ich mich selbst so far*

[*soweit*] *kuriert* (К. Марх). Цей тип фразем охоплює найбільшу частину фраземного фонду.

З-поміж розмовних фразем В. Ужченко та Д. Ужченко виділяють три підгрупи:

1) літературно-розмовні – фраземи тільки з літературними компонентами, використовувані переважно в авторському мовленні (*гнути горба (горб)* – ‘працювати тяжко, з великим напруженням’. *Він гне натрудженого горба, В поту сорочка, жарко* (А. Малишко));

2) ужитково-розмовні – фраземи, що у своєму складі мають розмовне або літературне слово з розмовним значенням і вживані в авторському мовленні та в мові персонажів (*[Як (мов, ніби)] лихоманка стрепенула (взяла)* – ‘хтось відчув озноб, здригнувся, затремтів; комусь раптом стало моторошно, страшно і т. ін’. *Мов лихоманка стрепенула Василя; поблід, як полотно, аж руками схопивсь за коляску* (Г. Квітка-Основ'яненко));

3) фамільярно-розмовні – фраземи, якими найчастіше послуговуються в грубувато-невимушеному діалогійному мовленні (*втерти маку (часнику)*, згруб. – ‘побити, суворо покарати кого-небудь’. *Іч, який... – чого захотів!?! Я зараз як втру тобі часнику, то надовго забудеш про театри* (М. Стельмах)).

3. Фразема просторічна – стилістично знижена фразема, що функціонує переважно в усному мовленні або художній літературі здебільшого в мові персонажів: *врізати дуба*, грубо – ‘померти, загинути’. *Я хоч і в тілі, і при буряковому виді, але тихцем хворію і можу врізати дуба* (А. Крижанівський); *піндючити ніс* (вульг. морду), зневажл. – ‘поводитися чванливо, бундючно’. *Ах ти ж погань! Мужва репана! Давно лизала панам руки, за верству шапки скидала, а тепер розжила, кумпанію [компанію] з панами водить і зараз морду піндючить перед своїм братом!* (І. Карпенко-Карий); рос. *брать за горло [за глотку, за жабры]*, прост. – ‘змушувати, пригноблювати’. рос. – *Ты, оказывается, против иностранного вмешательства? Но, по моему, когда за горло берут – рад будешь любой помощи* (М. Шолохов); нім. *den Braten riechen*, прост. – ‘пронюхати, відчути, дізнатися; зметикувати, чим справа пахне’. нім. *Mit der Rosenthal ist vielleicht*

wirklich was zu machen, und mehr als Kaffee und Kuchen... das muß vorsichtig angefaßt werden. Vielleicht riechen andere den Braten auch.. (Н. Fallada).

Просторічні фраземи кваліфіковані також як вульгарні (містять позначки ‘вульгарне’, ‘зневажливе’) або вживані з ремарками ‘грубо’, ‘грубо-просторічне’: *[i] очі повилазять (вилізуть)*, зневажл. – ‘хтось помре, загине’; *вчепитися в горлянку*, грубо – ‘вступити з ким-небудь у полеміку, сварку, непримиренний конфлікт, настирливо домагаючись чогось’; *дулю з’їсти*, вульг. – ‘нічого не одержати, не дістати’; рос. *метать икру*, груб.-прост. – ‘піднімати галас, сваритися, обурюватися тощо, здебільшого через дрібниці’; рос. *не по ноздре*, груб.-прост. – ‘не подобається’; англ. *all my eye (and Betty Martin)!*, розм., зневажл. – ‘дурниця!, повна нісенітниця, ахінея’; нім. *eine milchende (melkende) Kuh*, зневажл. – ‘джерело прибутку, яким можна користуватися тривалий час’; нім. *den Mantel auf beiden Schultern tragen*, зневажл. – ‘перестрахуватися’.

4. Фразема фольклорна – фразема, що забарвлена емоційністю небуденності та належить і за походженням, і за вживанням до народно-поетичної сфери: *[i] за синім морем*, нар.-поет. – ‘у далеких краях; дуже далеко (1)’. *Якби то далися орлині крила, За синім би морем милого знайшла* (Т. Шевченко); *мертве царство*, нар.-поет. – ‘місце, де відсутні живі істоти, де панує абсолютна тиша’. *Була темна осіння ніч... Скрізь тихо, темно, сумно, наче в мертвому царстві* (Панас Мирний); *тридев’яте (тридесяте) царство (королівство)*, нар.-поет. – ‘дуже далека країна, земля’. *В тридев’ятім славнім царстві, де колись був цар Горох, а тепер на господарстві мудрий пан, вельможний Ох* (Леся Українка); нім. *Frau Holle schüttelt ihre Betten aus* – ‘сипле сніг [букв. фрау Холі вибиває свої перини – герм., фольк.]’.

З-поміж фразем цього зразка В. Ужченко та Д. Ужченко виділяють відшарування з казок, що тісно пов’язані з народними думами та піснями (*на ясні зорі, на тихі води*, фольк. – ‘в Україну; додому, в рідні краї’). *Не сьогодні завтра прибуде Селім, і ми помандруємо на тихі води, на ясні зорі, у край веселий та мир хрещений. Я теж уже так скучив за Україною, що далі терпіти не можу* (В. Кулаковський), і тавтологізми (*чужа чужина* (1) – ‘місце, далеке від рідної землі’). *Хоч і боліло серце*

старого, та його дитина.., може, і зложить свою голову на чужій чужині, та що вдієш? (Панас Мирний)).

5. **Фразема міжстильова** – фразема, вживана в усіх стилях мови з «нульовою» стилістичною характеристикою, тобто позбавлена емоційно-експресивного забарвлення й оцінки, і використовується суто в номінативній функції: рос. *удельный вес* – ‘відносне значення, роль’. рос. *Имейте в виду, что с точки зрения сугубо хозяйственной, проблема зимнего лова не так уж важна. Его удельный вес в годовом плане рыбодобычи пока весьма незначителен* (А. Чаковский); англ. *before long* – ‘скоро, незабаром’. англ. *I am his mother. My son is not in town, but I daresay he will be before long* (J. Galsworthy); нім. *hüben und drüben* – ‘і тут і там; і по цей і по той боки’. нім. *Am Ufer schlug hüben und drüben, hier und eine Nachtigall* (G. Keller). М. Шанський до основних ознак міжстильових фразем зараховує: відсутність оцінки й експресивного забарвлення, функцію найменування явищ об’єктивної дійсності, загальноживаність, стилістичну нейтральність у синонімічних рядах [Шанський 1963].

§2.4. Генетична класифікація фразем

Генетична фраземокласифікація – класифікація, що передбачає групування фраземного матеріалу за джерелами походження (опрацьована Л. Авксентьєвим [Авксентьєв 1983], Л. Булаховським [Булаховський 1953], А. Івченком [Івченко 1999], Ф. Медведєвим [Медведєв 1977], В. Мокієнком [Мокиенко 1989а; Мокієнко 1990], Л. Скрипник [Скрипник 1973], М. Шанським [Шанський 1963] та ін.).

Генетична класифікація є надзвичайно корисною з погляду історичного вивчення фраземіки кожної мови, проте, як слушно зазначають мовознавці, не завжди можна точно встановити джерело виникнення фраземи [СУЛМ 1973: 343; Скрипник 1973: 22]. Генеза багатьох фразем, за Ф. Медведєвим, свідчить про тісний зв'язок певної мови та культури з усією світовою культурою [Медведєв 1977: 12].

Л. Булаховський виділяє у фраземіці вісім генетичних груп: 1) прислів'я та приказки; 2) професіоналізми, що набули метафоричного вжитку; 3) усталені вислови з анекдотів, жартів; 4) цитати й образи

з «Старого» і «Нового» завітів; 5) ремінісценції з античної старовини; 6) переклади поширених іншомовних висловів французьких, рідше – німецьких, італійських, англійських; 7) крилаті слова російських та іноземних письменників; 8) влучні фрази видатних людей.

М. Шанський членує фраземи на чотири групи:

1) **питомо російські фраземи**, що виникли в російській мові або успадковані нею з більш давньої мови-джерела (загальнослов'янські (рос. *водитъ за нос*, укр. *водити за ніс*, польськ. *wodzić za nos*, болг. *водя за носа*), східнослов'янські (рос. *под горячую руку*, укр. *під горячу руку*, білор. *пад гарачую руку*), власне-російські (рос. *дело в шляпе*));

2) **запозичені фраземи**, що прийшли в мову зовні та вживані в ній у тому вигляді, в якому відомі в мові-джерелі (запозичення зі старослов'янської мови (рос. *всей душой*; *знамение времени*; *на сон грядущий*; *злачное место*), запозичення із західноєвропейських мов без перекладу (*жереб кинута* – лат. *alea jacta est*));

3) **фраземні кальки**, що виникли внаслідок дослівного перекладу іншомовної фраземи (рос. *борьба за жизнь* – англ. *struggle for life*, рос. *разбить наголову* – нім. *aufs Haupt schlagen*);

4) **фраземні напівкальки** – напівпереклад-напівзапозичення іншомовної фраземи, тобто частина фраземи перекладена, а частина запозичена без перекладу (рос. *пробить брешь* – фр. *batter en breche*, рос. *смешать карты* – фр. *brouiller les cartes*).

В україністиці питання генези фразем досліджували Л. Авксентьєв, А. Івченко, Ф. Медведєв, В. Мокієнко, Л. Скрипник, В. Ужченко та ін. У [СУЛІМ 1973: 396-398] зазначено, що фраземний склад української мови, як і лексемний, має кілька генетичних груп:

1) **питомо українські фраземи** (спільнослов'янські (укр. *мати зуб* – рос. *иметь зуб*; укр. *бити в очі* – рос. *бить в глаза* – болг. *бия в очи*), східнослов'янські (*під гарячу руку*), власне-українські (*облизня піймати*));

2) **запозичені фраземи** (*Ab ovo* – лат. 'від яйця', переносно 'з давніх-давен, з самого початку');

3) **фраземні кальки** (*синя панчоха* (англ. *blue stocking*)) і напівкальки (фр. *à vol d'oiseau* – 'з польоту птаха' і укр. *з пташиного польоту*) [СУЛІМ 1973: 396-398].

За джерелами, що живлять фонд крилатих висловів української літературної мови, за ступенем їх поширення в інших мовах світу в [СУЛМ 1973: 396-398] виділено три групи:

1) вислови найрізноманітнішого походження, що являють собою спільний культурний фонд європейської цивілізації (а) одиниці античного походження (старогрецькі (*гордіїв вузол; прокрустове ложе; сізіфова праця*), староримські (*гроші не пахнуть; Ювеналів бич; перейти Рубікон*)); б) одиниці релігійного (церковно-книжного) джерела (біблійні (*не хлібом єдиним; камінь спотикання; обітована земля*), євангельські (*блудний син; нести хрест*)); в) переклади з художніх, філософських та інших творів багатьох мов, засвоєні в різні часи (німецького походження (*договор з дияволом* (Й.-В. Гете), *чисте мистецтво* (І. Кант)), англійського походження (*бути чи не бути* (В. Шекспір))); г) одиниці, засвоєні з інших неслов'янських мов (італійські (*Дантове пекло*), іспанські (*п'ята колона*), бельгійські (*синій птах*), норвезькі (*любовний трикутник*)); г) одиниці з фраземіки східних народів (*випустити духа з пляшки; тисяча й одна ніч; Сади Семіраміди*); д) одиниці з російської класики (*золота рибка* (О. Пушкін), *рильце в пуху* (І. Крилов), *живий труп* (Л. Толстой));

2) вислови давньокиївських джерел, засвоєні в основному східнослов'янськими мовами (*криваве вино; розтікати мислю по древу (по дереву)* (Слово о полку Ігоревім));

3) вислови, що виникли на власне-українському національному ґрунті (*колотопська відьма* (Г. Квітка-Основ'яненко), *баба Палажка і баба Параска* (І. Нечуй-Левицький)).

За [СУЛМ 1973] генетичну фраземокласифікацію можна деталізувати класифікацією фразем за сферами первісного вжитку, безвідносно до того, чи вони належать до групи питомо українських одиниць, чи виникли внаслідок калькування. Так, Л. Авксент'єв групує фраземи за сферами вжитку на: 1) вислови політичних діячів (*Краще вмерти стоячи, ніж жити на колінах* (Д. Ібаррурі)); 2) крилаті вирази видатних майстрів слова (*Всякому городу нрав і права* (Г. Сковорода); *А судді хто?* (О. Грибоедов)); 3) вирази, які походять із античних джерел (*дамоклів меч; ахіллесова п'ята*); 4) вислови біблійного походження, засвоєні з церковнослов'янської мови (*вовк в овечій шкурі; валаамова*

ослиця); 5) вирази народного походження, приказки, прислів'я (*під лежачий камінь вода не тече; друзі пізнаються в біді*); б) вирази професійно-виробничого походження (*брати на буксир; пливти за течією; кинути якір; викидати за борт* – з мови моряків).

Ф. Медведєв зазначає, що українська фраземіка сформована трьома основними прошарками [Медведєв 1977: 10-13]: 1) **загальнослов'янська фраземіка**, що поширена з найдавніших часів у слов'янських мовах і охоплює здебільшого фраземи біблійного походження (*око за око; корінь зла; плоть і кров*). З-поміж них дослідник виділяє: стійкі вислови власне-старослов'янської мови; біблійні та євангельські вислови, що прийшли через старослов'янську мову; давньоєврейські та давньогрецькі вирази, що зумовлені релігійним культом; 2) **давньокиївська фраземіка**, виникнення якої пов'язане з окремим існуванням давніх діалектів східних слов'ян, з існуванням давньокиївської мови. Цей шар охоплює фраземи суспільного буття, зокрема економіку, політику, побут, родинні стосунки; значною мірою відомий усім східнослов'янським мовам і зафіксований у давньокиївських пам'ятках (*взяти на щит* – 'захопити місто', *указати путь* – 'прогнати'); 3) **власне-українська фраземіка**.

Фраземний склад української мови має такі основні генетичні типи:

1. **Фразема питома українська** – фразема, що виникла в українській мові або була свого часу успадкована з давнього мовного джерела. До питомих українських фразем належать: а) спільнослов'янські (ввійшли із спільнослов'янської мови (до V-VI ст. н.е.) і відомі здебільшого всім слов'янським мовам (укр. *з голови до п'ят*, рос. *с головы до пят*, чеськ. *od hlavy az do paty* і т. д.)); б) східнослов'янські (виникли в давньокиївську епоху і є здобутком мовної спільності предків росіян, українців, білорусів; побутують у мовах усіх східних слов'ян, але не мають дослівних еквівалентів в інших слов'янських мовах (укр. *під гарячу руку*, рос. *под горячую руку*, білор. *пад гарячую руку*)); в) власне-українські (відбивають особливості національної історії, культури, побуту (*передати куті меду; на руку ковінька; не до шмиги*)) фраземи.

2. **Фразема запозичена** – фразема, що являє собою стійку сполуку слів, яка склалася в іншій мові і була перенесена на український мовний ґрунт без перекладу – в транслітерованому або не транслітерованому

вигляді (фразема лат. *ab equo ad asinum* – букв.: ‘із кобили та в клячі’ (був кінь та з’їздився; рос. *променять сапоги на лапти; из попов да в дьяконы*; англ. *to change a horse for a donkey*).

§2.5. Когнітивно-генетична класифікація фразем

Когнітивно-генетична фраземокласифікація – класифікація фразем за когнітивними механізмами породження. Класифікація, опрацьована М. Жуйковою [Жуйкова 2004; Жуйкова 2007], дозволяє по-новому поглянути на усталену думку про те, що фраземи виникають переважно на основі готових словосполучень або речень шляхом їх семантичного переосмислення.

На думку авторки, серед сталих виразів можуть бути виділені різні мотиваційні типи: слід розрізняти ідіоми, утворені на основі наявних сполучень слів змінного складу, й ідіоми, які виникли незалежно від вільних словосполучень, проте можуть збігатися з ними за своїм компонентним складом. Ідіоми, не пов’язані генетичними зв’язками з вільними словосполученнями, утворені одразу як цілісні семантичні одиниці, значення яких не інтегроване значеннями окремих слів-компонентів. Породження ідіом цього різновиду часто зумовлене комунікативно-прагматичними потребами мовця, які виникають у конкретній ситуації спілкування і є реакцією на певні спостережувані ознаки, релевантні для мовця. Тому, за М. Жуйковою, лише частину ідіом слід вважати знаками непрямої номінації, що виникли внаслідок переосмислення певних мовних одиниць – знаків прямої номінації. Інша частина ідіом, очевидно, є більшою кількісно і надзвичайно динамічною, виникає шляхом комбінації окремих лексем. Їхні складники здатні породжувати у свідомості людини певний образ, асоційований із тим змістом, який необхідно передати за допомогою ідіоми. «Когнітивна відстань» між значенням, яке задається вербальними складниками ідіоми, і тим змістом, який мовець має передати з її допомогою, може бути досить значною (*одважити солі* – ‘зробити комусь прикрість’, рос. *карманная чахотка* – ‘про відсутність грошей’). Тому вони сприймані як своєрідні загадки, що вимагають від слухача інтерпретації з урахуванням власного досвіду. Протиставлення двох типів ідіом

видається дуже важливим. Воно відкриває перспективи вивчення різних когнітивних механізмів ідіомотворення, зокрема механізмів породження нового значення та його маніфестації мовними засобами. Отже, згідно з цією фраземокласифікацією функціонують терміни:

1) **ідіоми, утворені на основі вільних словосполучень** – ідіоми, що є наслідком певного мисленнєвого процесу, об'єктом якого виступають не мовні одиниці, а ментальні структури. На першому етапі цього процесу, за М. Жуйковою, осмислювано прототипову ситуацію, внаслідок чого виникає вивідне знання, закріплене у свідомості мовців. На другому етапі усвідомлювано певну актуальну ситуацію і постає нове знання – похідна з неї імплікація. На третьому етапі відбувається пошук чогось подібного до нової ситуації в попередньому досвіді, причому зіставляються не образи двох ситуацій, а їх абстрактні інтерпретації. Вияв подібності між ментальними структурами на рівні абстрактного знання відкриває можливість використання наявного мовного знака (словосполучення) для позначення нової (актуальної) ситуації. Проте одноразове використання такого словосполучення ще не означає утворення ідіоми. Вона виникає тоді, коли відповідний звукокомплекс починає співвідноситись із класом різних за своєю феноменологічною природою ситуацій, що набувають подібної інтерпретації. До значення ідіоми входить не лише похідне знання, пов'язане з базовою ситуацією, а й нові змістові компоненти (часто оцінні), отримані на ґрунті інтерпретації такого класу ситуацій, позначених ідіомою [Жуйкова 2004: 75];

2) **ідіоми, утворені незалежно від вільних словосполучень**, що постали одразу як цілісні семантичні одиниці, значення яких не інтегроване значеннями окремих слів-компонентів. Враховуючи кореляцію між семантикою ідіоми та позамовною дійсністю: 1) можна розглядати такі ідіоми з погляду відповідності / невідповідності між тим образом, що твориться внутрішньою формою ідіом, і концептуальною картиною світу, сформованою внаслідок осмислення чуттєвої та вербальної інформації, що дозволяє мовцю орієнтуватися в довкіллі (ідіома квазіреальна, ідіома фантомна); 2) предикатні ідіоми членовані за феноменологічними параметрами тих референтних ситуацій, із якими вони співвідносні [Там само: 76-77].

Одиниці першого зразка утворювані шляхом фраземної метафоризації (*розв'язати руки, виймати(ся) на гачок, встати на ліву ногу, дати гарбуза*) або шляхом фраземної метонімізації (*різати пупа, вивертати кишені*). Одиниці другого різновиду членовані на дві групи: **квазіреальні ідіоми** (теоретично можуть буту знаком якихось реальних ситуацій, оскільки існування останніх не суперечить досвіду людини (*поцілувати клямку (замок); піти раків годувати, рос. бить по карману; топтатися на одном месте, білор. зваць ваўка з лесу*)) та **фантомні ідіоми** (внутрішня форма творить фантомний, уявний образ, якому жодна ситуація в реальній картині світу не відповідає (*переливати з пустого в порожнє; полізти чортові в зуби, рос. прополоскать мозги; кошки шкребут на душе, білор. собакам сена касіць; у вушах коні стаяць*)). У фраземіці також виділено **ідіоми проміжного зразка**, які не можна однозначно віднести ані до квазіреальних, ані до фантомних. Створюваний у них образ не суперечить концептуальній картині світу, ситуацію можна легко уявити, однак така ситуація постає настільки далекою від конкретних реалій життя, що її можна вважати майже нереальною, малоймовірною (*з рибалки носити копчену рибу; шнурки жувати; англ. be late for one's own funeral, розм., жарт.; burn the candle at both ends; нім. die Katze trägt es auf dem Schwänze fort (das trägt die Katze dem Schwanz weg); ein Land, wo das Geld auf den Sträuchern wächst, ірон.*).

§2.6. Ідеографічна класифікація фразем

Ідеографічна фраземокласифікація – класифікація фразем за тематичним принципом, що репрезентує погляд «від носія мови». Ідеографічна параметризація мовного матеріалу розглядається в межах ідеографічної лінгвістики, що має на меті вивчення когнітивних структур і процесів, тобто картини світу в її «внутрішній» (мовна свідомість) і у співвідносній із нею «зовнішній» мові, її лексиці та граматиці [Волков 2000: 11]. Лексикографічне втілення цього завдання пов'язане з опрацюванням різноманітних ідеографічних класифікацій і словників через тематичні та семантичні поля, що репрезентують погляд на картину світу «від мови», й асоціативних зв'язків і словників, які подають погляд на картину світу «від носія мови».

Уперше в україністиці щодо фраземного складу мови (в широкому розумінні) застосував тематичний принцип групування матеріалу М. Номис [Номис 1993], що надало панорамності висвітленню фразем у відповідних двадцяти розділах: вірування українського народу; доля, недоля, лихо; історичне минуле; здоров'я, хвороби, смерть; господарська діяльність; зовнішній вигляд людини, одяг; сусіди, куми, приятелі, вороги тощо.

На думку В. Даля, найбільш виправданим і вдалим розташуванням народних квінтесенцій постає презентація за змістом. Для кращого розуміння змісту прислів'їв і приказок В. Даль розподілив їх за 180 тематичними групами: «Бог – Віра», «Щастя – Вдача», «Радість – Горе», «Горе – Втіха», «Суд – Правда», «Цар», «Закон», «Життя – Смерть», «Людина», «Людина – Прикмети», «Русь – Батьківщина», «Молодість – Старість», «Чоловік – Дружина», «Багато – Мало», «Своє – Чуже», «Їжа», «Землеробство», «Всесвіт» і т.д., що дає змогу «побачити загальну і цілісну картину з набагато глибшим змістом, ніж у поодиноких нотатках; одночасно можна всебічно осягнути все, що сказав народ про певний предмет світського або сімейного побуту, відповідно, якщо певний предмет відсутній у цій картині, то він не цікавив і не цікавить народ» [Пословиці 2004: 21].

З 80-их рр. ХХ ст. у лінгвістиці значно посилюється увага до системного вивчення саме фраземного фонду мови та його тематичного опису. Світова практика пропонує зразки ідеографічних описів, здійснених на матеріалі німецької, польської, чеської мов В. Фрідеріхом, Г. Курковською, Ф. Чермаком та ін. В ідеографічному напрямі працюють і вітчизняні вчені: М. Алефіренко [Алефіренко 1987], А. Івченко [Івченко 1999], Ю. Прадід [Прадід 1995; Прадід 1997], П. Редін [Редін 1987], В. Ужченко та Д. Ужченко [Ужченко 2003; Ужченко 2007] та ін.

Метою будь-якої тематико-ідеографічної системи класифікації Ю. Прадід вважає «створення цілісної картини, в якій із окремих «камінчиків» складається мозаїка національної фраземної системи» [Прадід 1997: 35]. Отже, ідеографічний опис відображає цілісний, глобальний образ світу, сформований унаслідок синтезу результатів

пізнавальних та оцінних процесів, тобто картину світу, властиву певній мовній спільноті, або її частину.

Досвід ідеографічного групування фразем узагальнено в працях А. Аксамитова, А. Бертельса, А. Івченка, Ю. Караулова, Т. Нікітіної, Ю. Прадіда, В. Ужченка та ін. Проте необхідно зазначити, що на сьогодні відсутня усталена та загальноприйнята фраземоідеографічна систематизація, а існують різні форми тезаурусобудування.

М. Алефіренко розподіляє фраземи за двома тематичними полями, які членуються на фраземосемантичні групи, що виражають споріднені поняття. В основу таких груп покладено синонімічні, антонімічні та полісемантичні зв'язки [Алефіренко 1987: 16]. Отже, М. Алефіренко пропонує ієрархію фразем: **семантична підгрупа – фраземосемантична група – тематичне поле**. Ю. Прадід, досліджуючи емоції людини, розробив фраземоідеографічне групування: **синонімічний ряд – семантична група – семантичне поле – тематична група – тематичне поле – ідеографічна група – ідеографічне поле – архіполе** [Прадід 1997: 40]. Ідеографічна класифікація ареальної фраземіки В. Ужченка має таку ієрархію: **варіантно-синонімічна група (ВСТ) – фраземосемантичне поле – фраземотематична підгрупа – фраземотематична група** [Ужченко 2003].

Найвідомішими на сьогодні виступають ідеографічні класифікації фразем української мови М. Алефіренка, Ю. Прадіда, В. Ужченка. На думку М. Алефіренка, всі фраземи української мови можна поділити за тематичними полями двох поняттєвих сфер – «людина» (88%) і «всесвіт і людина» (12%) [Алефіренко 1987: 16]. Відповідно існують два тематичні поля: інтелектуально-емоційне й атрибутивно-модальне. Так, інтелектуально-емоційне тематичне поле утворюють такі фраземосемантичні групи: зовнішні і внутрішні відчуття, зорові й слухові сприйняття, мислення, мовленнєва діяльність, соціальне становище, риси характеру, модально-оцінні характеристики, емоційно-вольова діяльність, фізичний стан, психічний стан. Атрибутивно-модальне тематичне поле складають фраземосемантичні групи, співвідносні «з узагальненими поняттями міри, що використовуються у виробничій і суспільній діяльності людей» [Там само: 17]. Фраземосемантичні групи

цього поля формують певні бінарні опозиції: швидко – повільно, далеко – близько, багато – мало, великий – малий, довго – скоро.

Ю. Прадід пропонує таку робочу схему ідеографічної класифікації основних знань людини про довкілля: жива природа (людина, флора, фауна) і нежива природа (предмет, явище) [Прадід 1997: 16].

В. Ужченко диференціює фраземіку східнослов'янських і східностепових говірок на три фраземотематичні групи: людина, абстрактні відношення і поняття, природа. До складу першої групи входять три фраземотематичні підгрупи: 1) людина як жива істота (ФСП «Зовнішній вигляд» (ВСГ 'дуже високий', 'дуже низький', 'дуже товстий', 'дуже худий', 'дуже брудний', 'одутлий'); ФСП «Фізичний стан» (ВСГ 'триматися виструнчено', 'вагітна'); ФСП «Психічний стан» (ВСГ 'сміятися', 'боятися'); ФСП «Одяг» (ВСГ 'личити / не личити', 'неохайний'); ФСП «Рух» (ВСГ 'зникнути', 'вискочити (неждано з'явитися)', 'почувати себе незручно')); 2) людина як розумна істота (ФСП «Розум» (ВСГ 'дурний', 'божевільний'); ФСП «Емоції, почуття, стан» (ВСГ 'сердитися'); ФСП «Характер, поведінка» (ВСГ 'обманювати', 'спокійний', 'дуже злий', 'дуже скупий', 'дуже лінивий', 'байдкувати', 'не поспішати', 'приділяти надмірну увагу незначному')); 3) людина як суспільна істота (ФСП «Стосунки між людьми» (ВСГ 'зичити успіху', 'недоброзичливо ставитися', 'сваритися', 'вдарити', 'здійснити невігідний обмін', 'безтурботно жити', 'викаблучуватися', 'жити бідно', 'жити без злагоди', 'жити дружно', 'не потрібний', 'однакові'). Друга група складається з чотирьох фраземосемантичних полів: ФСП «Можливість» (ВСГ 'малоймовірно'); ФСП «Простір» (ВСГ 'піти кружним шляхом', 'дуже далеко'); ФСП «Кількість» (ВСГ 'дуже багато', 'зовсім мало'); ФСП «Якість» (ВСГ 'дуже несмачний', 'брудно', 'дуже тісно'). Третя група представлена одним ФСП «Час» (ВСГ 'ніколи', 'дуже довго', 'дуже рано', 'дуже пізно') [Ужченко 2003: 119-209] (див. також [Ужченко 2007: 53-56]).

На сучасному етапі вивчення національної специфіки фразем апробовано різні схеми їх ідеографічного опису, здійснено спроби представити загальномовну й ареальну ідеографічні картини світу, що можуть бути зафіксовані відповідними ідеографічними словниками. На

думку В. Ужченка та Д. Ужченка, антропонімічність фраземного фонду, добре розвинені шари пейоративної фраземіки становлять навіть певні фраземні універсалії. Упорядкування таких розрядів і спостереження над їх конкретним наповненням відкриває панорамну ретроспективну картину прототипів як окрему культурно-національну ланку загальноукраїнського континууму.

Отже, ідеографічна параметризація постає ієрархією підгруп, груп і полів, репрезентованих фраземами, що в певний спосіб підпорядковані одне одному, наприклад: фразема – фраземосемантична підгрупа – фраземосемантична група – фраземосемантичне поле і т.д.

§2.7. Структурна класифікація фразем

Структурна фраземокласифікація – класифікація фразем щодо їхньої структурної організації або з погляду функціонування фразем у реченні. У фраземіці різних мов класифікація презентована дослідженнями В. Білоноженко [Білоноженко 1984; Білоноженко 1989], О. Куніна [Кунин 1970; Кунин 1996], Ф. Медведєва [Медведєв 1977], В. Фляйшера [Fleischer 1982], М. Шанського [Шанский 1963] та ін.

М. Шанський фраземи російської мови класифікує за структурою на **фраземи, відповідні реченню** (рос. *куры не клюют; руки не доходят*), **фраземи, відповідні словосполученню** (рос. *подруга жизни; с головы до ног*). Фраземи зі структурою речення підлягають подальшому членуванню на:

а) **комунікативні фраземи** (рос. *счастливые часов не наблюдают*) із розмежуванням комунікативних зворотів афористичного типу (рос. *любви все возрасты покорны*) і комунікативних зворотів, які постають розмовно-побутовими штампами (рос. *голова идет кругом; всего хорошего*);

б) **номінативних фразем**, що еквівалентні слову (рос. *след простыл; куда глаза глядят*). Основними структурними типами фразем, відповідних словосполученню, в російській мові є:
1) «іменник + прикметник» (рос. *шут гороховый*);
2) «дієслово + іменник» (рос. *заварить кашу*); 3) «іменник + іменник у родовому відмінку» (рос. *блюститель порядка*);

4) «іменник + прийменниково-відмінкова форма іменника» (рос. *борьба за существование*); 5) «прийменник + прикметник + іменник» (рос. *на седьмом небе*); 6) «прийменниково-відмінкова форма іменника + іменник у родовому відмінку» (рос. *во веки веков*); 7) «прийменниково-відмінкова форма іменника + прийменниково-відмінкова форма іменника» (рос. *изо дня в день*); 8) «дієслово + прислівник» (рос. *разбиться вдребезги*); 9) «дієприслівник + іменник» (рос. *сложь руки*); 10) конструкції із сурядними сполучниками (рос. *ни рыба ни мясо*); 11) конструкції із підрядними сполучниками (рос. *как две капли воды*); 12) конструкції із запереченням не (рос. *не робкого десятка*).

В. Білоноженко виділяє в українській мові: 1) **фраземи замкненої структури** – фраземи, введені в речення як цілком самостійні, закінчені та завершені в структурному і смисловому планах одиниці, що у своїй структурі не мають варіативного компонента, залежного від мовленнєвої ситуації; 2) **фраземи незамкненої структури** – фраземи, в структурі яких наявна варіативна лексема, залежна від мовленнєвої ситуації. Незамкнені конструкції своїми зовнішніми зв'язками з іншими членами речення не закриті і в кожному конкретному вживанні виступають структурною основою фраземи й обов'язково доповнюються певними, довільно введеними в речення членами. В незамкнених структурах граматична форма диктується внутрішнім контекстом фраземи та закріплена мовною традицією.

У структурній фраземокласифікації, запропонованій Ф. Медведєвим, актуалізовано такі складники:

а) **каламбур** – стійкий словесний комплекс, що надає виразові іронічного забарвлення (*Що там і говорить, коли й нічого балакать; балакала, говорила – сім мішків гречаного Гаврила; Правда твоя, що на вербі – груші, на осиці – кислиці*) [Медведєв 1977: 67];

б) **крилатий вислів** – стійкий словесний комплекс, що становить граматично викінчене судження і своїм походженням належить до різних літературних, міфологічних або історичних джерел (*Інші часи – інші пісні* (Н. Буало), *Час працює на нас* (В. Гладстон), *Лиш боротись – значить жити* (І. Франко), *Коні не винні* (М. Коцюбинський)), а також біблійні й євангельські вислови [Там само: 63];

в) **приказка** – влучний, образний народний вислів, якому властива синтаксична незавершеність, а його зміст не має повчального характеру (*вивести на чисту воду; як сніг на голову*) [Там само: 53];

г) **прислів'я** – стислий і влучний, образний, переважно народний вислів, що стосується різноманітних явищ життя; здебільшого зі структурою двочленного зримованого речення (*зав'яз пазурець – і пташці кінець; верба товста, та в середині пуста*) [Там само: 51-52]; наділений ознаками збереження синтаксичної самостійності, вживання в прямому і в переносному значеннях (багатьом властива виразна метафоричність), алегорична форма, повчальний характер, евфонічна спайка лексичних компонентів (фонетичні повтори, асонанс тощо).

Фраземи англійської мови О. Кунін розподіляє на класи, підкласи та розряди. Підґрунтям формування класів є функції фразем під час спілкування, визначувані структурно-семантичними властивостями: **номінативні фраземи** (одиниці предикативної (англ. *as the crow flies*) або частково предикативної (англ. *see how the land lies*) структури), **номінативно-комунікативні фраземи** (англ. *break the ice*), **фраземи ні номінативного, ні комунікативного характеру** (вигукові словосполучення і вигуки з предикативною структурою (англ. *by George!; Queen Anne's dead!*)), **комунікативні фраземи** (прислів'я та приказки). Ці класи мовознавець членує на підкласи за ознакою замкненості / незамкненості структури, тобто за ознакою варіативності / неваріативності компонентів фраземи. Незамкнуті структури мають лексичні варіанти, допускають нормативне вклинювання змінних елементів, можуть трансформуватися в речення і под. Замкнуті структури визначувані відсутністю подібних можливостей, їм притаманні константні компоненти та константні залежності. Введення у класифікацію цього параметра значно її ускладнює, оскільки фраземи сучасної англійської мови є різноманітними за структурними типами і залежностями. Так, автор виділяє константну, константно-варіантну, константно-змінну, константно-варіантно-змінну і трансформаційну залежності компонентів і відповідні структурні типи фразем.

За В. Фляйшером, фраземи позбавлені власної система структурних типів і твірних елементів [Fleischer 1982: 116]. Автор пропонує виділяти такі різновиди фразем у німецькій мові:

1) номінативні фраземи: а) фразові лексеми – лексичні одиниці стійкої предикативної конструкції повністю (нім. *ein Schlag ins Wasser* – ‘невдача, помилка, промах’) або частково (нім. *das Bett hüten* – ‘хворіти’) ідіоматичні [Fleischer 1982: 72-73, 129]; б) номінативні стереотипи – словосполучення, значення яких зумовлене значенням їхніх компонентів і фіксованим порядком слів (нім. *wahr und falsch; geistig-kulturelles Leben; Nördliches Eismeer*) [Fleischer 1982: 63-66];

2) комунікативні фраземи зі структурою речення (нім. *Koste es, was es wolle. – um jeden Preis* – ‘будь-якою ціною’; нім. *Was soll denn das?!* – ‘що це означає? (вигук невдоволеного, негативного здивування)’ [Fleischer 1982: 130-135];

3) фраземні шаблони – синтаксичні структури, значення яких непостійне, але, які вказують на певну синтаксичну ідіоматичність (шаблони словосполучень і шаблони речень, що посилюють значення), напр.: нім. *Sicher ist sicher* (‘обережність-насамперед!; для чого ризикувати!’); нім. *Der Brief kommt und kommt nicht* (‘листа все немає’).

З цією класифікацією пов’язане питання фраземного моделювання (див. праці Г. Бабаєвої [Бабаєва 2011], Ю. Божко [Божко 2002], В. Губарева [Губарев 1985], Д. Давлетбаєвої [Давлетбаєва 2012], Ж. Краснобаєвої-Чорної [Краснобаєва-Чорна 2016а], Л. Молчанової [Молчанова 2013], Г. Солганика [Солганник 1976] та ін.) з послідовним виокремленням таких поглядів:

1) думки про немодельовальну сутність фразем, тобто заперечення можливості виникнення фразем за певною моделлю з прогнозованим значенням, дотримуються Н. Амосова, В. Телія, І. Чернишева та ін.;

2) модельовальний характер фразем визнають Ю. Бурмістрович, К. Богатирьова, С. Гаврин, В. Губарев, Ю. Гвоздарьов та ін. Так, на думку Ю. Бурмістровича, утворення фразем здійснюється з використанням знань про відповідності між типами значень і типами структур фразем, а також між типами семантичних відносин між фраземами та їхніми «виробниками» [Бурмістрович 1971: 12].

У межах цього погляду актуалізовано питання про характер **фраземного моделювання** – породжувальний або описовий. Під час розгляду фраземних моделей, на думку К. Богатирьової, слід враховувати граматичний лад і семантику фраземи. Досліджуючи специфіку

фраземного моделювання в синхронії та діяхронії, лінгвіст наголошує на особливому характері структурно-семантичних моделей фразем: з одного боку, фраземні моделі в синхронії є моделями опису типологічних особливостей структури та семантики вже наявних фразем; з іншого боку, структурно-семантичні схеми виконують породжувальну функцію в аспектах діяхронії та динаміки, що пояснює виникнення одноструктурних фразем, об'єднаних певними семами. Типізація властивостей структурно-семантичних моделей фразем не обмежується описом особливостей їхньої семантичної структури в статичній [Богатырева 2015: 61]. Динамічний характер фраземних моделей, що виявляється в схильності до перетворень у контексті, дає змогу виявити закономірності оказіональних перетворень і визначити трансформаційний потенціал моделі. О. Кунін наголошує на описовому моделюванні фразем, оскільки такі моделі «діють на певному узуально-обмеженому матеріалі й не можуть слугувати правилом для вільного утворення нових фразем» [Кунин 1970: 77].

Також активізовано питання типології фраземних моделей. Традиційною постає класифікація О. Куніна з розподілом на граматичні, семантичні, структурно-семантичні та стилістичні моделі фразем [Кунин 1996: 45-49]. Сьогодні, за В. Губаревим, важливим є конструювання фразем у міжнародній штучній мові, що уможливило виділення синтаксичних (відображають структурну організацію фразем як сполучень слів («іменник + дієслово», «прикметник + іменник» тощо)); логіко-семантичних (побудовані за принципом логіко-семантичної організації фразем, напр.: антитеза, порівняння, алогізм і т.д.); мотиваційних (передають інваріант внутрішньої форми ряду фразем, що узагальнено фіксує певну диференційну ознаку об'єкта номінації та покладений в основу кількох нарізнооформлених найменувань цього об'єкта); структурно-семантичних (інваріанти синтаксичної структури, внутрішньої форми, актуального значення співвідносних компонентів і глобальної семантики ряду фразем, що конституюють одну фраземну мікросерію); дериваційних (відображають процеси фраземної деривації, тобто утворення нових фразем на базі вже наявних (фразема1 (+ фразема2) = фразема3)); номінаційних (відображають денотативно-референційні інваріанти ряду фразем і репрезентують основні типи

об'єктів фраземної номінації в міжнародній штучній мові, пор.: моделі дієслівних фразем («процес + місце», «процес + спосіб», «процес + час», «процес + причина»)) моделей. У розвитку фраземного фонду міжнародної штучної мови напрацьовано два напрямки: 1) утворення нових фразем, зумовлене потребами мовної номінації, за фраземними моделями, що розглядаються як універсальні механізми утворення та функціонування фразем в етнічних мовах і придатних для міжнародної штучної мови; 2) утворення нових фразем за внутрішніми механізмами фраземотворення міжнародної штучної мови, які не мають аналогів в етнічних мовах. Основною тенденцією розвитку фраземного складу мов визначено регулярність, інтерпретовану як закономірно повторювану, впорядковану експлікацію будь-якого лінгвістичного феномена в системі мови. Відповідно, фраземні моделі витлумачено як інваріанти тих чи тих субстанційних або релятивних характеристик ряду фразем, які перебувають у парадигмальних і/або дериваційних відношеннях;

3) ідею «подвійної природи» фразем, що виявляється одночасно в можливості деривації моделювального та немодельовального типів, відстоює Л. Ройзензон [Ройзензон 1973: 83].

Під час вивчення структурно-семантичного моделювання необхідно звернути увагу на роль внутрішньої форми, мотивування та цілісну семантику фраземи.

§2.8. Функційна класифікація фразем

Функційна фраземокласифікація – класифікація, що одночасно вказує на функції фраземи в мовленні та розкриває природу творення стійких сполук, механізм формування фраземного складу мовлення. Для усного монологічного мовлення Д. Баранник опрацював функційну параметризацію з виокремленням п'яти основних типів фразем: 1) метафори народного характеру (*брати в шори; пасти задніх*); 2) метафори літературного характеру (*троянди й виноград*); 3) образні узагальнення народного характеру (*який Сава, така й слава*); 4) образні узагальнення літературного характеру (*бути чи не бути*); 5) специфічно жанрова фраземіка (*що й треба було довести*) [Баранник 1968], що

постають одночасно і різновидами фразем за особливостями сприймання їх в усному монологічному мовленні.

Класифікацію фразем у функційному аспекті запропонував також С. Гаврин із розподілом на: 1) стійкі сполуки, що виконують образно-виразову й одночасно емоційно-експресивну функції; 2) еліптичні сполуки, що лаконізують мову; 3) термінологічні фраземи, що забезпечують точність; 4) афористичні фраземи, що вносять у мовлення перлини народно-авторської думки; 5) контекстологічні сполуки, що полегшують конструювання мовлення [Гаврин 1966].

§2.9. Класифікація фразем з погляду переосмислення компонентів фразем

Класифікація фразем із погляду переосмислення їх компонентів – класифікація з погляду семантичної трансформації фразем (в українському мовознавстві опрацьована Р. Зорівчак на матеріалі фразем художнього мовлення; типи трансформацій фразем у мові сучасної української художньої прози розглянуті І. Гнатюк). За Р. Зорівчак, народна фраземіка є для письменників матеріалом, на основі якого вони широко застосовують засіб індивідуального стилістичного оновлення фразем у творах. Можливість контекстуальних авторських перетворень фразем спирається на їхні основні якості – мовну усталеність, нарізнооформленість і семантичну цілісність. Реалізація та підсилення стилістично-експресивних функцій фразем відбувається за рахунок розщеплення фразем: конкретизації значень компонентів, уклинювання, додавання нових компонентів, заміни одного компонента іншим, переміщення компонентів, новоутворень за аналогією, створення синоніма тощо.

Найпоширеніша форма семантичної трансформації фраземи – це переосмислення компонентів [Зорівчак 1983]. Фраземи художнього мовлення Р. Зорівчак поділяє на такі типи: фраземи, що виникли через переосмислення компонентів, тобто фраземну тропизацію (фраземна гіперболізація, фраземна метафоризація, фраземна метонімізація, фраземна персоніфікація); фраземи, що з'явилися внаслідок лексикалізації; фраземи, утворені лексичним послабленням значень

компонентів; фраземи, спричинені архаїзацією; фраземи, породжені позамовними чинниками.

В. Білоноженко й І. Гнатюк кваліфікують переосмислення, разом із образністю, як один із засобів формування цілісного значення, в основі якого лежать метафори, метонімії, порівняння та гіперболи, що широко використовувані в кваліфікаційно-оцінній діяльності свідомості. Цілісне фраземне значення формується на основі різноманітних типів перенесення значення змінного словосполучення, воно пов'язане з наочно-чуттєвим порівнянням характеристичних реалій із тими, які вже пізнані. Саме цей наочно-чуттєвий елемент порівняння стає основою переносного значення словосполучення та перетворення його на особливу емоційно-експресивну одиницю. З логічного погляду, на думку мовознавців, перенесення можна пояснити як абстракцію ототожнення, тобто як процес абстрагування від вирізнявальних, неподібних властивостей предметів і одночасно виділення подібних тотожних властивостей [Білоноженко 1989: 23]. Фраземи, виникаючи на основі переосмислення змінних словосполучень, викликають певні асоціації у свідомості мовців, що дає їм можливість виразити своє ставлення до цих одиниць ще в їхньому потенційному стані. Отже, переосмислення – образна основа фраземи – ґрунтована на осмисленні певного об'єктивного процесу. Фраземи, утворені шляхом переосмислення відповідних змінних словесних словосполучень, існують у мові паралельно з ними [Там само: 24].

Процеси фраземних метафоризації, метонімізації та евфемізації розглядають також В. Ужченко та Д. Ужченко [Ужченко 2007]. Фраземні метафоризацію та метонімізацію, іронічне переосмислення як процеси фраземологізації досліджує і М. Жуйкова [Жуйкова 2007]. Так, **метафоричну фразему** інтерпретують як фразему, утворену шляхом метафоризації (процес створення фраземи на основі метафори): *ні сіло ні (ані) впало (пало)* – ‘зовсім несподівано, раптово’. *Не гнівайтесь на мене, стареньку, що я оце ні сіло ні впало увійшла, нікого не спитавши* (Д. Ткач). За [Ужченко 2007], **фраземна метафоризація** – це один із найактивніших образно-семантичних чинників фраземотворення, ґрунтований на використанні знаків однієї концептосфери на позначення іншої. Потенційно зберігаючи багатовимірність основи перенесення,

фразема базується на актуалізованій семі прототипу, вибір якої нерідко зумовлений екстралінгвальними причинами. Переносячи інформацію з базисної структури в нову, вторинну, реципієнтну, процес метафоризації єднає їх, становлячи безперервний ланцюг фраземотворення, динамізуючи всю фраземосистему мови. Метафоризація засвідчує єдність семантичних (лінгвістичних) й історичних (етнокультурних) моментів, еволюційні процеси на ділянці фраземотворення [Там само: 171-172].

Під **метонімічною фраземою** розуміють фразему, утворену шляхом метонімізації (процес створення фраземи на основі метонімії): *на хліб заробляти; полягти кістками на вічний спочинок*. **Фраземна метонімізація** – один із образно-семантичних чинників фраземотворення, що спостерігається в різних видах перенесення форми з одного референта на інший на основі суміжності в просторі й часі, в сфері причиново-наслідкових відношень, і відбувається в межах етнічного когнітивного процесу [Ужченко 2007: 172-173].

Склад аналізованої фраземокласифікації, за М. Демським [Демський 1994], визначають терміни:

1) **фразема-власне парафраза** – фразема, що виникає на основі описового звороту мови, за допомогою якого передано зміст іншого слова чи виразу шляхом підкреслення певної особливості, якості, істотних у певному контексті чи ситуації (*чужа кістка* – ‘зять, невістка’; *чужа мати* – ‘свекруха, теща’);

2) **фразема-парафраза** – фразема, що виникає внаслідок «розщеплення» переважно дієслова на віддієслівний іменник як носій фраземного значення і дієслово, що є лише носієм граматичних значень. Іноді такий дієслівний компонент разом з іменниковим бере участь у формуванні експресивності фраземи: іменниковий компонент із переважно потенційним словом (оскільки таке слово відсутнє в лексичній системі української мови) або співзвучним із певним словом, із яким такий компонент омонімізується. Саме за рахунок зіткнення потенційного слова з реальним і створюється образ, часто хибний, що мотивує значення фраземи (*хапати дрижаки* – ‘дрижати’);

3) **фразема-евфемізм** – фразема, причиною появи якої є потреба делікатніше назвати ті предмети й явища, прямі назви яких

інтерпретовані як не зовсім пристойні, або такі, що можуть викликати небажані асоціації чи когось образити (*Гнат безп'ятий* – ‘біс, чорт; нечиста сила’; *хмільна вода* – ‘горілка’);

4) **фразема-дисфемізм** – фразема, характерною ознакою якої постає грубе, вульгарне, образливе повторне називання вже позначених словами предметів, явищ і їхніх ознак (*чортове зілля* – ‘тютюн’);

5) **фразема-табу** – фразема, причиною появи якої є заборона вживати прямі назви певних предметів і явищ, а також їхніх ознак (*цариця небесна* – ‘Богородиця’);

6) **фразема тавтологічна** – фразема, утворена поєднанням спільнокореневих слів або одного й того ж слова (*марнота марнот; хапун ухопив*).

§2.10. Класифікація фразем за сферою вживання

Класифікація фразем за сферою вживання передбачає виділення фразем літературної мови та фразем, які перебувають за межами літературної мови (ареальні (діалектні) фраземи, фраземи професійних жаргонів, різні групи субстандартної фраземіки) [Ужченко 2007: 263]. Заявлена параметризація опрацьована В. Чабаненком із виділенням фразем нормативних і ненормативних, В. Ужченко і Д. Ужченко із розподілом на фраземи літературні, ареальні й фраземи професійного мовлення та жаргонів. Отже, складниками аналізованої фраземокласифікації постають:

1) **фразема нормативна** – фразема, прийнята суспільством на певному етапі його історичного розвитку й усвідомлювана ним як правильна та зразкова, придатна для комунікації, характеризується структурною та функційною усталеністю, традиційністю та кодифікованістю (тобто фіксованістю в словниках, напр.: *езопівська мова*, книжн. – ‘замаскований спосіб висловлення думок з натяками і недомовками’. *Здається вчорашній запис треба більше прикрити езопівською мовою* (М. Стельмах)), а також узгодженістю компонентів із лексичними, словотвірними, фонетичними та граматичними нормами літературної мови (*попасти (попастися, потрапити) / попадати (попадатися, потрапляти) в тенета (у пастку, в хомут, у сильце, в*

капкан, у павутину) – ‘опинитися у скрутному становищі, в несприятливих умовах’. *Василина попалася у ту павутину несподівано* (І. Нечуй-Левицький));

2) **фразема ненормативна** – фразема, маркована стилістично заданим відхиленням від норми й інтерпретована як один із експресивних засобів (переважно художнього мовлення), окремий випадок породження мовної виразності. Виразальні якості фраземи, аналізовані з нормативного погляду, залежать не тільки від її форми, а й від змісту, стильової належності та походження. На думку В. Чабаненка, виразністю наділені: а) **говіркові фраземи**, які спеціально введені в літературний текст і вступають у різку суперечність із його кодифікованими нормами, при чому не стільки з фраземними, скільки з лексичними, фонетичними, граматичними тощо (*най його мамі; дідько його знає*); б) **жаргонні фраземи**, що в організованому за літературними нормами тексті сприймаються як іносистемні елементи (*діло швах; дати життя*); в) **фраземи-оказіоналізми**, авторські утворення, що виникають внаслідок заміни-перестановки компонентів відомого звороту (*хто не їсть, той не працює – хто не працює, той не їсть*); г) фраземи, які в художньо-белетристичному стилі мають у структурі розмовні, просторічні, офіційно-ділові та інші елементи;

3) **фразема літературна** – загальноновживана фразема, що функціонує в літературній мові (*заварити кашу; з півнями; куряча голова; казанська сирота; як мокре горить; старий вовк*);

4) **фразема ареальна** – регіональна фразема, що побутує в певному говорі (ареалі), не зафіксована загальнономовними словниками, або видозмінена загальнонародна чи з локальними значеннево-формальними ознаками її вираження (*Божа мати плаче* – ‘дощ, коли світить сонце’ (північне наріччя), *жаб’яча кров* – ‘людина без емоцій’ (південно-східне наріччя), *душі пускатися* – ‘тяжко журитися’ (південно-західні говірки)). Фраземи цього зразка зафіксовані в ареальних фраземних словниках;

5) **фразема професійного мовлення та жаргонів** – фразема, що відображає давні прийоми роботи, спеціальні форми спілкування учасників колективної праці, погляди ремісників або промисловиків на свою працю: *без суда і без права; без господаря і товар плаче; в ремесника золота рука*. З-поміж фразем цієї групи В. Ужченко і

Д. Ужченко виділяють такі предметно-тематичні групи: 1) мисливська фраземіка (*бігти в п'ятку* – ‘бігти назустріч’); 2) лісорубська фраземіка (*брати полуга* – ‘піддіти важелем під колоду й підняти його разом із колодою’); 3) рибальська фраземіка (*зав'язать на Лук'яна* – ‘нашвидкуруч зтягти дірку в сітці під час лову риби’); 4) лоцманська фраземіка (*видраювати плота* – ‘вирівнювати пліт’); 5) фраземіка гірників (*як із шахти (лави) виліз* – ‘дуже брудний’) тощо.

§2.11. Класифікація фразем за лексичним складом

Класифікація фразем за лексичним складом – класифікація з урахуванням характеру лексичного складу фраземи, тобто специфічних особливостей слів, що формують фраземи як певні мовні одиниці. Констатована параметризація опрацьована М. Шанським на матеріалі російської мови, В. Ужченко і Д. Ужченко на матеріалі української мови з виокремленням таких фраземних різновидів:

1) **фразема активна** – регулярно вживана в сучасній літературній мові фразема. В. Ужченко і Д. Ужченко зазначають, що серед активних фразем усталені вирази різної структури (*вхопити шилом потоки; як гриби після дощу; молодий та зелений; в очах жовтіє*); різного експресивно-стилістичного забарвлення (*жувати жуйку; надуті губи; не на такого нарвався*); з різним ступенем семантичної цілісності та вмотивованості (*байдики бити; верстати дорогу; на чесне слово*); різних сфер первісного функціонування (*викидати за борт; виляти хвостом; з-під стоячого підошву випоре*);

2) **фразема пасивна** – фразема, що вийшла з активного вжитку, але може зустрічатися в літературному жанрі (*а матері твоїй осичина!; без шеляга в кишені; в любистку купати*). Пасивні фраземи членовані на застарілі та фраземи-інновації:

а) **фразема застаріла** – фразема, що відбиває і звичайні поняття, й такі, що з різних причин вийшли з активного вжитку (*видавити олію* – ‘добре побити кого-небудь’, *возити попа в решеті* – ‘брехати під час сповіді’, *волити волю* – ‘звінчатися з ким-небудь’; *виливати переполох* – ‘лікувати перелякану людину’). До застарілих В. Ужченко і Д. Ужченко зараховують фраземи зі старослов'янським за походженням словом,

напр.: *враг (враг його матері; хай йому враг)*; фраземотвербалізми сімейно-побутових реалій (*іти на діти* – ‘виходити заміж за вдівця з дітьми’, *прописати іжсицю* – ‘побити когось’); фраземи, пов’язані з давніми формами покарання, тортурами, фактами життя каторжан (*забити в колодку; волочити кайдани*);

б) **фразема-інновація** – фразема нова за формою та змістом (*шокова терапія*) або стара за формою з новою конотацією (*старший брат*), або новий варіант старих за формою словосполучень (*набирати очки*). Зміни в сфері фраземіки відображають взаємодію інтра- й екстралінгвальних чинників. Серед новотворів В. Ужченко і Д. Ужченко виділяють декілька семантичних розрядів: сучасні політичні процеси й явища (*міжнаціональні конфлікти*); економічна ситуація (*валютний коридор*); соціальні відносини (*навішувати ярлики*); соціальні прошарки (*кланові структури*); ситуації для соціуму (*за межею бідності*); засоби впливу на когось (*холодний душ*); характерологічні найменування осіб (*верхні ешелони влади*); експресивні найменування країн (*імперія зла*); характеристика часових періодів (*застійні часи*); оцінка соціально-політичних і побутових явищ (*тоталітарний режим*); духовна культура (*дорога до храму*).

§2.12. Класифікація фразем на основі методу фраземної аплікації

Аналізована класифікація передбачає виділення різновидів фразем на ґрунті їхнього накладання на еквівалентні вільні словосполучення за наявності таких. За цією методикою загальне (цілісне) значення фраземи порівнюване з лексичним значенням слів, що входять у вільне словосполучення такого саме лексичного складу. Розряди в цій класифікаційній схемі відображають різний характер віддаленості тієї чи тієї фраземи від вихідних словосполучень (за умови наявності останніх) і різний ступінь віддаленості компонентів фраземи від відповідних слів вільного вжитку (за умови неможливості утворення еквівалентно змінного словосполучення), пор.: історично апліковані фраземи, що мають цілісне немотивоване значення; апліковані звороти з цілісним немотивованим значенням у сучасній мові; апліковані фраземи з

цілісним мотивованим значенням; неапліковані фраземи, мотивовані, з частково цілісним значенням. Метод фраземної аплікації, на думку В. Жукова, по-новому параметризує фраземний матеріал і водночас виявляє приховані лексико-семантичні процеси синтетичного й аналітичного характеру всередині кожного фраземного різновиду [Жуков 1986: 80-81]. Заслугою В. Жукова, на думку М. Алефіренка, є вчення про смисловий центр фраземи – повнозначний компонент, який виконує в складі фраземи смислоутворювальну функцію; його наявність зумовлена нерівномірністю фраземологізації, тобто різним ступенем деактуалізації компонентів [Алефіренко 1987: 8]. Визначальними термінами аналізованої фраземокласифікації є:

1) **фразема аплікована** – фразема, що в синхронному аспекті може протиставлятися вільним словосполученням такого ж самого лексичного складу. До цієї групи належать: 1) фраземи, які на тлі вільних словосполучень не дають метафоричного ефекту (*перемивати кісточки; народитися у сорочці, рос. барашек в бумажке; лить колокола*); 2) фраземи, що на тлі вільних словосполучень еквівалентного складу дають метафоричний ефект (рос. *бить мимо цели; бить по рукам*);

2) **фразема неаплікована** – фразема, що з погляду сучасного мовного стану не може накладатися на вільне словосполучення через нездатність його утворити. До цієї групи належать: 1) окремі фраземи, що складаються з лексичних і лексико-фонетичних архаїзмів (рос. *опочить в бозе; семо и овамо*); 2) значна частина фразем, що містять окремі невживані лексичні елементи (рос. *точить лясы; бить баклуши*); 3) фраземи, які повністю чи частково охоплені граматичною архаїзацією (рос. *во вся тяжкая; еле можяху; очертя голову; спустья рукава*).

§2.13. Класифікація фразем за контекстом (оточенням)

Аналізована класифікація фразем ґрунтована на особливостях природних структурних зв'язків фразем з іншими одиницями в системі мови. М. Тагієв кваліфікує фразему як самостійну одиницю мови за її оточенням, створювану на основі власне-структурного зв'язку цілого і не тотожну поняттю поширення слів-компонентів на підставі валентних

відношень. Оточення дефіноване як невід'ємний супутник фраземи: взята в ізольованому вигляді, фразема не може бути визначена через саму себе, через лексико-граматичні ознаки своїх компонентів; вона об'єктивно виділяється своїм оточенням, створюючи разом із ним структуру. На матеріалі дієслівних фразем М. Тагієв виділив фраземи з однопозиційним, двопозиційним і трипозиційним оточенням. Ці основні групи у свою чергу деталізовані на підгрупи – з однорідним, неоднорідним і варіантним оточеннями, вираженими різними граматичними формами слів і синтаксичними конструкціями. Автор описав 142 конфігурації з 257 типами одно-, дво- та трипозиційних оточень, де:

а) **фразема з однопозиційним оточенням** – фразема, оточення якої може бути вираженим окремим словом у певній граматичній формі (*лізти на стіну* вимагає оточення, вираженого іменником у називному відмінку з семантикою особи), синтаксичними конструкціями (комар носа не підточить – у функції оточення виступає головна частина складного синтаксичного цілого), варіативними засобами (*над нами не капає і на нас не капає*);

б) **фразема з двопозиційним оточенням** – фразема, в якій структурно необхідними елементами є суб'єктне та залежне оточення (хто + взяв слово + з кого; що + червоною ниткою проходить + через що);

в) **фразема з трипозиційним оточенням** – фразема, в якій структурно необхідними елементами є суб'єктне і два залежні оточення (хто + коле очі + кому + чим).

Метод аналізу фразем за оточенням, на думку автора, дає змогу проникнути в сферу значення фраземи, постає одним із засобів вияву багатозначності. Проте він, як зазначає М. Алефіренко, не охоплює багатьох фразем «без оточення», не завжди чітко окреслювані й межі фраземи [Алефіренко 1987: 11]. Цей метод загострює увагу на дослідженні структурних зв'язків фраземи, що допомагає вирізнити фразему на тлі інших лінгвістичних одиниць, сприяє визначенню їхньої семантики, але, за [СУЛМ 1973: 342-343; Авксентьев 1983: 54], класифікація усього фраземного фонду за цією схемою занадто деталізована й складна.

§2.14. Класифікація фразем за характером оцінки

Оцінка є продуктом категоризації і позначується антропоцентричністю, складноструктурованістю, прагматичністю, суб'єктивністю, ціннісним характером, бінарністю, відіграє важливу роль у структурі особистості, виконуючи стимулювальну, орієнтаційну, регуляційну та інші функції. У фраземному значенні оцінка презентує конотативний макрокомпонент і водночас нерозривно пов'язана з денотативно-сигніфікативним змістом.

За характером оцінки в [Краснобаєва-Чорна 2017a] фраземи класифіковано на:

1) **позитивнооцінні фраземи** – фраземи, що відповідають зоні «добре» оцінної шкали та позиціоновані як «добре», «схвалювати», «задовольняти», «цінний», «цікавити», «стверджувати», «відповідати нормі» (*сіль землі* – ‘найкращі, найвидатніші представники народу’; рос. *что надо*, прост. (1); англ. *no end of...*, розм. (2) – ‘дуже гарний, найкращий’; рос. *в ажуре*, прост. – ‘так, як має бути; добре, благополучно’; англ. *a diamond of the first water* – ‘людина, наділена прекрасними гідностями’; англ. *in fine feather* (1); нім. *es gut (ehrlich* і т. ін.) *mit j-m (etw.) meinen* – ‘гарно ставитися’; нім. *ein fixer (patenter) Kerl* – ‘молодчина’);

2) **негативнооцінні фраземи** – фраземи зони «погано» оцінної шкали, інтерпретовані як «погано», «не схвалювати», «не задовольняти», «нецінний», «не цікавити», «заперечувати», «не відповідати нормі» (*на тонку* – ‘погано, як-небудь’; *рідного батька продасть* – ‘непорядний, здатний зрадити, вчинити підлість’; рос. *никуда не годится*; нім. *keinen Deut wert sein; unter aller Kanone* – ‘дуже погано’; англ. *good for nothing* (1) – ‘поганий, нікчемний, нікудишний’; нім. *dieser und jener*, фам. – ‘вислів, уживаний замість розгорнутої характеристики або оцінки когось, здебільшого негативної’);

3) **нейтральнооцінні фраземи** – фраземи нейтральної зони оцінної шкали, що містить об'єкти, не співвідносні з ознаками «добре» або «погано» (*на адресу* – ‘стосовно кого-небудь, про когось, щось’); рос. *в мешочек* – ‘так, що жовток залишається рідким, а білок стає крутим

(зварити). Про яйце’); англ. *high tea* (‘рання вечеря з чаєм’); нім. *arme Ritter* (‘грінки’) тощо);

4) **фраземи з дифузною оцінкою** – фраземи, значення яких містить одночасно і позивну, й негативну оцінки; оцінне значення таких фразем детермінує контекст, пор. *Я живий! Чорт забирай, як я здорово біг!* (І. Микитенко) і *Чорт забери, що ж я тут маю ночувати?* (І. Головченко); рос. – *Счастливо оставайтесь, ваше степенство! ..Путь вам чистый, дорога скатертью!* (П. Мельников-Печерский) і рос. *Если вы не согласитесь со мной, я буду вынужден уехать. – ну и уезжай, скатертью дорога!* – заорал он (В. Тевекелян); англ. *It's just possible you'd make one hell of a playwright* (S. Chaplin) і англ. *I've had one hell of a day, listening to Delbert. He can talk your leg off* (J. Jones); нім. *Fritz ist die 100 m in 10,7 sec gelaufen? Das ist allerhand!* (W. Friederich) і нім. *Erst hat er's versprochen, und jetzt will er nicht zahlen? Das ist allerhand!* (W. Friederich);

Зазначені фраземи можуть виступати **загальнооцінними** та **конкретнооцінними** (див. також [Краснобаева-Чёрная 2016а]). Перший різновид реалізований здебільшого ад’єктивними й адвербіальними фраземами (зі значеннями ‘гарний’ / ‘поганий’ і ‘добре’ / ‘погано’ відповідно, а також їхніми синонімами з різними стилістичними й експресивними відтінками). Загальна оцінка формується на ґрунті сукупності певних ознак, пор.: *І виросла я на диво: Кароока, чорнобрива, Білолиця* (Т. Шевченко); англ. *The mathematician's wife, only in her early twenties, could have been a blond American glamour girl if she had been five inches taller and fifteen pounds lighter* (M. Wilson); нім. *Er sah aus wie dreißig. Der ganze Mann war frisch, gelockert, gut in Fahrt* (L. Feuchtwanger) та ін.

Конкретнооцінні фраземи в дослідженні класифіковано на три групи оцінок: 1) сенсорні (напр., оцінний ряд ‘смачний – несмачний’ (*так і проситься в рот (на губу)*); рос. *пальчики (пальцы) оближешь* (1); нім. *das ist zum Anbeißen* і [аж] з душі верне (1); англ. *(as) tough as an old boot (as old boots)* (1); нім. *weder Saft noch Kraft haben*)); 2) сублімовані (напр., оцінний ряд ‘добрий – злий’ (*мухи не зобидить (не скривдить)*); нім. *er tut keiner Fliege etwas zuleide* і як (мов, ніби і т. ін.) муха (мухи) у спасівку; рос. *чёрная неблагодарность*; англ. *bite the hand that feeds*

one)); 3) раціоналістичні (напр., оцінний ряд 'корисний – шкідливий' (*itimi / nitimi na руку*; англ. *came in handy*; нім. *zum Vorteil ausschlagen* і *вилітати / вилетіти в трубу* (2); англ. *do smb. damage*, розм.; нім. *j-m (einer Sache) Abbruch tun*)) оцінки та ін.

Доведено, що генетичний механізм оцінки є універсальним, а внаслідок переплетення з людською діяльністю він набуває індивідуальних рис і відповідно в мовній картині світу отримує типологічно спільні та самобутні вияви. Основу будь-якої оцінки становить логічний підхід. Відповідність об'єкта оцінки наявним у свідомості реципієнта нормам викликає позитивну оцінку, а невідповідність їм – негативну. В [Краснобаєва-Чорна 2015б] використано тризначну систему оцінки – «позитивна», «негативна», «ситуативна». Оцінні значення фразем не обмежуються поняттями «добре» та «погано», вони функціонують у семи семантичних діапазонах.

У межах семантичного діапазону «добре – погано» фраземи утворюють дві ФСГ із кількісним домінуванням негативної оцінки: 1) ФСГ «Позитивна оцінка», в якій виокремлено загальнооцінні (*сінь землі*; рос. *как нельзя лучше*; англ. *a diamond of the first water*; нім. *den Strich halten*) і конкретнооцінні (*золоті уста*; рос. *дар слова [речи]* (2); англ. *the gift of the gab*, розм.; нім. *die Zunge auf dem rechten Fleck haben* ('красномовний')) фраземи; 2) ФСГ «Негативна оцінка» з виокремленням загальнооцінних (*як з гречки лико*, жарт.; рос. *из рук вон* (1); англ. *down in the mouth*; нім. *Gott erbarm(e)!*, розм.) і конкретнооцінних (*ні риба ні м'ясо*; рос. *мокрая курица* (1); англ. *milk and water*; нім. *ein Kerl von Brei* ('безвольний, безхарактерний')) фразем.

Фраземи з позитивною оцінкою семантичного діапазону «схвалювати – не схвалювати» репрезентовано ФСГ «Схвалювати» (*віддавати / віддати честь* (2); рос. *давно бы так!*; англ. *now you are talking!*, розм.-фам.; нім. *es ist ein (wahrer) Staat!*). Інтенсифікацію схвалення передають фраземи: рос. *возносить [превозносить] до небес*; англ. *take off one's hat to smb*; нім. *j-n mit Lob überschütten*. Фраземи з негативною оцінкою представлені ФСГ «Не схвалювати» (*хто [ж] бачив (видав)?*; рос. *этого еще не хватало (не доставало)!*; англ. *take a dim view of smth.*; нім. *das geht (doch) über die Hutchnur!*) із можливістю активізації самостійної семи 'несхвальне',

зафіксованої фразеологічним джерелом (*грати / зіграти дурня (дурника)*) (1), несхв.; рос. *бесструнная балалайка*, несхв.; англ. *(as) cold as a fish*, несхв.).

Виявами задоволення в семантичному діапазоні «задовольняти – не задовольняти» постають щастя (*народився в сорочці*; рос. *родиться под счастливой звездой*; англ. *be born with a silver spoon in one's mouth*) (2); нім. *er hat ein Glückshäubchen mit auf die Welt gebracht*), веселість і радість (*[аж] душа (серце) радіє (радується)*; рос. *ног под собой не чувать*; англ. *have a ball*; нім. *ihm lachte das Herz im Leibe*). Фраземи з негативною оцінкою утворюють ФСГ «Не задовольняти» з такими виявами незадоволення: а) гнів, досада, обурення, роздратування (*матері твоїй дуля, лайл.*; рос. *вот где сидит*; англ. *go down like a bomb*, розм.; нім. *Fäuste machen*); б) злість (*рвати вудила*; рос. *рвать и метать*; англ. *(as) cross as two sticks*; нім. *Gift und Galle sein*); в) оскаженілість (*зуби скриплять*; рос. *лезть на стену (на стенку)*, прост.; англ. *foam at the mouth*, розм.; нім. *Feuer und Flammen spreien*) тощо.

Оцінні фраземи характеризують об'єкт у семантичному діапазоні «цінний – нецінний», утворюючи ФСГ «Цінний» (*на дорозі (на вулиці, на смітті і т. ін.) не валяється*; рос. *на вес золота*) (2); англ. *be worth one's weight in gold*, розм.; нім. *etw. mit Gold aufwiegen* («надзвичайно цінний, важливий»)) і ФСГ «Нецінний» (*гріш (копійка, шаг) ціна [в базарний день]*; рос. *плевка не стоит*, прост.; англ. *not worth a bean (a damn, a rap, a straw)*, розм.; нім. *keinen Groschen wert sein* («нічого не вартий, не має ніякої ваги, ніякого значення»)).

Фраземи семантичного діапазону «цікавити – не цікавити» формують ФСГ «Виявляти інтерес» (*вилазити (вилізати) / вилізти зі своєї (власної) шкаралупи*; рос. *ставить на службу*; англ. *common ground*; нім. *von etw. eingepottem sein*) і ФСГ «Не виявляти інтересу» (*не горіти і не куритися*; рос. *ноль внимания*, прост.; англ. *leave smb. out in the cold*; нім. *mit verschränkten Armen Zusehen*). Зацікавленість здебільшого виражена пильним поглядом (*обмацувати (мацати) / обмацати (помацати) очима (поглядом, зором і т. ін.)*; рос. *глаз не сводить*; англ. *have (keep) an eye out for smb. (smth.)*) або уважним слуханням (*розвішувати / розвішати (розвісити) вуха (уха)*);

рос. *превращаться [обращаться] в слух*; англ. *be all ears*, розм.; нім. *seine Löffel aufsperrern*). Інтенсифікація байдужості посилювана семами 'нудний' і 'наплювати' (*плював я*; рос. *до лампочки*, прост.; англ. *(as) dry as dust* (2); нім. *du kannst mir den Buckel lang rutschen*, прост.).

У ФСГ «Стверджувати» семантичного діапазону «стверджувати – заперечувати» реалізовано різні якісні характеристики ствердження (*давати / дати голову (рідше руку) [на відруб (на відсік і т. ін.)]* ('стверджувати переконливо'); англ. *and no mistake*, розм. ('стверджувати, запевняючи'); нім. *aber nicht zu knapp!*, жарг. ('само собою зрозуміло')). У ФСГ «Заперечувати» наявні фраземи з експліцитним (*нізащо в (на) світі*; рос. *ни за какие блага [сокровища] <в мире>*; англ. *not for all the tea in China*, розм.; нім. *nicht für einen Wald voll Affen*, жарт.) та імпліцитним (*як у спасівку соловейко заспіває*, ірон.; рос. *когда [пока] рак свиснет*, прост.; англ. *when hell freezes over*, розм.; нім. *wenn Ostern und Pfingsten auf einen Tag fällt*) запереченням. Особливістю останнього є невідповідність плану змісту й плану вираження.

У семантичному діапазоні «відповідати нормі – не відповідати нормі» норма інтерпретована як звичайне, усталене, загальноприйняте. Безпосередньою фіксацією уявлень, що пов'язані із соціальною нормою та позначають орієнтири, якими керується людина у своїй поведінці, у ФСГ «Дотримуватися норм» є поняття: пристойності (*укладатися в рамки*; рос. *держатъ себя в рамках <приличия>*; англ. *keep up (save) appearances*); чесності (*від щирого серця* (2); рос. *идти прямой дорогой [путем]*; нім. *auf Ehre und Seligkeit (auf Ehre und Gewissen)*) і справедливості (*судна година* (2); англ. *a fair deal* (1); нім. *es ist nicht mehr (nichts weniger) als billig*); закону (*з повним правом*; англ. *tyrmidon of the law*; нім. *recht tun*) тощо. У ФСГ «Порушувати норми» актуалізовано: а) порушення пристойності (рос. *хватить [перехватить] через край*; англ. *out of line* (2); нім. *kein Benehmen haben*) і закону (*нечисте діло*; рос. *купатъся [утопать] в крови*, книжн.; англ. *cut a corner (corners)* (3)); б) зраду (*удар у спину*; рос. *нож в спину*; нім. *Verrat üben (begehen)*); в) непорядність (*положити гріх на душу*; англ. *do smb. dirt*, розм.; нім. *unter seiner Würde handeln*);

г) несправедливість (*складати / скласти вину*; рос. *вешать собак*, прост.; нім. *j-m etw. in den Busen schieben*) тощо.

Значне місце в аналізованих семантичних діапазонах посідають оцінні фраземи, що апелюють до невербальних засобів комунікації: рухи голови (*кивати головою*), погляд (рос. *сверкать глазами*), усмішка (англ. *grin from ear to ear*); колір (рос. *кровь [краска] бросилась [кинулась] в лицо*) і вираз обличчя (*надувати (надимати) / надуті губи*, фам. (1)), обійми (нім. *j-n ans Herz drücken*), стрибання (англ. *be (jump) over the moon*, розм.) тощо.

Аксіологічний простір фраземіки української та решти аналізованих мов виявляється в діапазонах «добре – погано», «схвалювати – не схвалювати», «задовольняти – не задовольняти», «цінний – нецінний», «цікавити – не цікавити», «стверджувати – заперечувати», «відповідати нормі – не відповідати нормі» та визначається: а) презентацією здебільшого абсолютною оцінкою з імпліцитним порівнянням, ґрунтованим на спільності соціальних стереотипів; б) накладанням семантичних діапазонів; в) домінуванням негативної оцінки; г) поєднанням оцінного значення, емоційності, експресивності та стилістичного маркера; ґ) активним використанням невербального знакового оформлення; д) зв'язком із цінністю та ціннісною картиною світу.

РОЗДІЛ 4

ФРАЗЕМОГРАФІЯ: ТИПОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

Одним із найважливіших аспектів сучасної лінгвістики постає фраземна лексикографія, або фраземографія, що займається вивченням теоретичних і практичних питань, пов'язаних з укладанням фраземних словників різного типу (відбір і спосіб розташування матеріалу, інтерпретація фраземного значення та принципи тлумачення, експлікація культурної семантики фразем, проблеми перекладу фразем, використання методів роботи з електронними корпусами тощо). Окреслена проблематика активно опрацьована в останні роки В. Білоноженко, В. Винником, І. Гнатюк, Т. Космедою, Т. Осіповою, Ю. Прадідом, Л. Самойлович, О. Скопненком, В. Ужченком і Д. Ужченком, Т. Цимбалюк-Скопненко, В. Чабаненком та ін. На думку В. Ужченка та Д. Ужченка, фраземографія «жорстко залежить від ступеня розробки загальної фразеологічної теорії, від конкретних досліджень запасу літературної, ареальної, субстандартної ідіоматики, зіставно-типологічних студій» [Ужченко 2007: 429]. Крім того, В. Ужченко акцентує увагу на тому, що українська фраземографія в останні десятиліття перетворилася на окрему лінгвістичну дисципліну й досягла значних успіхів [Ужченко 2004: 107]. З'явився ряд тлумачних одномовних і перекладних двомовних фразеологічних словників (К. Баранцев (АУФС 2005), Н. Батюк (Батюк 1966), І. Вирган і М. Пилинська (Вирган, Пилинська 2002), В. Гаврись, О. Пророченко (НУФС 1981), І. Олійник і М. Сидоренко (Олійник, Сидоренко 1978), Г. Удовиченко (Удовиченко 1984), В. Ужченко і Д. Ужченко (Ужченко 1998), А. Ярещенко, В. Бездітко, О. Козир, Н. Немировська (СФСУМ 2009) тощо), видано словник синонімів фразем (Коломієць, Регушевський 1988) і словник фраземних антонімів (СФАУМ 2001), опубліковано словники ареальної фраземіки (В. Ужченко і Д. Ужченко (Ужченко 2002), В. Чабаненко (Чабаненко 2001) та ін.), перший в історії української лексикографії фундаментальний словник-довідник авторських уживань фразеологізмів, тавтологічних словосполучень,

усталених порівнянь, традиційних формул припрошення, побажання, клятв, прокльонів, каламбурних словосполучень тощо (ФПМЛ 2003). Чільне місце з-поміж зазначених фраземографічних праць посідають «Фразеологічний словник української мови» (ФСУМ 1999) та «Словник фразеологізмів української мови» (СФУМ 2003). І. Беляєва та Н. Якименко наголошують на необхідності «повної фразеографічної фіксації, систематизації й описові фразеологічних одиниць із загальним змістом заниженості, неофіційності» [Беляєва 2009: 17].

Кожна з національних культур має свою специфіку, що робить культуру неповторною й унікальною. За Л. Самойлович, фраземіка – це відбиток картин реальності, у якій передаються фрагменти культури, історії, етнографії, психології, світогляду, релігії, менталітету, національного характеру певного народу [Самойлович 2005: 86]. Фраземіка, на думку В. Ужченка, вимагає чіткого й вільного володіння реаліями мови, тобто глибоких фонових знань, які різною мірою виражаються укладачами словників [Ужченко 2006: 47]. Велику роль при цьому відіграють відбір та опрацювання фразем як реєстру лексикографічних праць. Реєстр фраземного словника відбиває культурологічний параметр фраземіки. Репрезентантами фонові інформації у реєстрових одиницях фраземних словників постають: відбір одиниць; окремі компоненти одиниць; увесь фраземний словокомплекс; фраземні мікроструктури, що об'єднують інваріант і гніздо варіантів; коментування окремих складників одиниці; історико-етимологічна довідка; вказівка на характер, умови й особливості вживання одиниці; спосіб розміщення в словниках, зокрема за опорно-гасловими (опорно-гніздовими, стрижневими) словами, за тематичним принципом, де певною мірою реалізується (актуалізується) семантичний потенціал одиниці; ілюстративний матеріал; іншомовні (іноареальні) фраземні паралелі [Там само: 50]. Фраземні словники містять екстралінгвальну інформацію, що може бути використана як вчителем у школі з навчальною метою, так і науковцем для лінгвістичного дослідження.

Українська фраземографія репрезентована наприкінці ХХ ст. – на поч. ХХІ ст. значною кількістю словників різних типів: реєстраційними, перекладними, тлумачними (за призначенням); алфавітними, ідеографічними, гніздовими (за способом подання

матеріалу); однотомами, багатотомами, серійними (за структурою видання); поліграфічними й електронними (за способом збереження інформації), комбінованими тощо. Проте на сьогодні в україністиці відсутній систематизований опис найвідоміших фраземних словників, що і зумовлює актуальність розділу підручника.

§3.1. Тлумачні фраземні словники

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК (Київ: Радянська школа, 1966). Автор: **Н.О. Батюк.** *Типологічна характеристика:* поліграфічний, однотомний, короткий, тлумачний, алфавітний фразеологічний словник. *Реєстровий склад:* понад 1200 фразеологічних одиниць. *Загальна характеристика:* зібрано тільки невелику частину фразеологічних зворотів і словосполучень, які вживаються в українській художній літературі.

Побудова словника: 1) фразеологізми добиралися здебільшого з огляду на їх влучність і поширеність. Проте автор вважав за потрібне ввести до словника деякі і маловживані в сучасній мові вирази, якщо вони були поширені у літературі, зокрема у творах, що вивчаються у школі; 2) місце фразеологізмів із сталим лексичним складом визначається першим словом, яким вони починаються; вислови, що допускають зміни в розміщенні слів-компонентів, виносяться у заголовок здебільшого у формі із звичайним для простого речення порядком слів (*баба надвоє ворожила, виводити на чисту воду, високі пороги*) або у формі, що частіше вживана (*байдики бити, витрішки купувати, гав ловити*); 3) однакові за змістом вислови, що відрізняються компонентами-синонімами, об'єднуються в одну статтю (*даватися знаки, даватися у помку, даватися у тямки – даватися знаки (у помку, у тямки)*); 4) вислови, що можуть вживатися у повній і в скороченій формі (*вилами по воді писане і вилами по воді, вилами писане*), виносяться у заголовок у повній формі, а ілюстративні приклади даються з різними формами вживання; 5) ілюстративні цитати, якщо їх кілька, даються в хронологічному порядку. Крім імені письменника і назви твору, вказується книга, частина, розділ, а в драматичних творах – дія, картина чи ява (римськими і арабськими цифрами).

Побудова словникової статті: до кожного вислову, який виноситься у заголовок словникової статті, наводиться коментар, що розкриває його зміст або вказує на слововживання, та додаються ілюстрації з художніх творів.

Зразок словникової статті:

Сіль (цвіт) землі. Найкраща, творча частина народу.

Поети єсть *сіль землі*, гордість і слава того народу, серед котрого з'явилися... (І. Тобілевич, Хазяїн, I, 13).

То ж *сіль землі*, то ж сила молода

Ішла на смерть, на згубу неминучу.

(Леся Українка, Невольницькі пісні, Епілог).

Сюди зібрався звідусіль

Весь *цвіт землі*, весь *цвіт і сіль*

(О. Олесь, «Вилітали орли...»).

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: В 2-х т. (Київ : Вища школа, 1984). Автор: Г.М. Удовиченко. *Типологічна характеристика:* поліграфічний, двотомний, тлумачний фразеологічний словник. *Реєстровий склад:* реєстр словника становлять фразеологічні одиниці (далі ФО) з номінативною функцією, продуктивні у сучасній українській мові, зібрані з творів переважно художньої дожовтневої та радянської літератури. *Загальна характеристика:* словник містить тлумачення фразеологізмів, визначення форм граматичного зв'язку з поширюючими їх елементами і синтаксичних конструкцій у реченні. В основу добору покладено семантичний і формальний критерії.

Побудова словника: 1) основною одиницею словникового реєстру є фразеологізм; фразеологізми розміщені за алфавітом не тільки першого слова, а й наступних слів; 2) словник складається з реєстру, тобто розміщення ФО в алфавітному порядку, ремарок (граматичних, функціональних, стилістичних), тлумачень та ілюстрацій з текстів художньої літератури, періодичних видань; 3) фразеологізм, разом з ремарками, тлумаченням, його варіантами, синонімічними рядами та ілюстраціями являє собою словникову статтю; 4) заголовним фразеологізмам даються в ремарках граматичні характеристики, визначаються синтаксичні і стилістичні функції переважно на основі тих даних, які представлені ілюстраціями; 5) однією з наскрізних вимог у складанні реєстру словника, розробці його статей постає вимога граничної окресленості структури ФО, тобто не деформувати смислової

і структурної цілісності загальними і частковими варіантами ФО. Для того щоб зберегти компактність заголовних фразеологізмів, уникнути небажаного розмивання їх семантичної та структурної єдності, до словникових статей не включалися усі можливі синонімічні ряди одного з їх компонентів або варіантів: лексичних (*піймати і схопити облизня*), фонематичних (*сиділо в печінках і сиділо у печінках*), морфолого-синтаксичних (*не дурити голови і не дурити голову*) тощо; 6) обсяг тлумачення ФО значною мірою зумовлюється тим значенням, з яким його вжито в контексті ілюстрацій, хоча більшість тлумачень спирається на систему смислових одиниць української мови; форма тлумачень довільна; 7) ядром кожної словникової статті є заголовний фразеологізм разом з його семантичними і варіантними різновидами. Оформлення статей уніфіковано за граматично панівними елементами: дієсловами (дієслівні фразеологізми), іменниками (іменникові фразеологізми), прикметниками (ад'єктивні фразеологізми) тощо; 8) для полегшення користування словником у кінці його подано реєстр слів – компонентів фразеологізмів.

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВ (Київ : Освіта, 1998). Автори: В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. *Типологічна характеристика:* поліграфічний, однотомний, короткий, тлумачний, гніздовий фразеологічний словник. *Реєстровий склад:* близько 2500 ФО. *Особливості реєстру:* до словника не вводяться: 1) стійкі словосполучення з одним фразеологічно зв'язаним компонентом (*брати участь; звертати увагу; вовчий апетит*); 2) складні словосполучення термінологічного характеру (*головний мозок; грудна клітка*); 3) прислів'я та приказки, що не набули цілісного, ідіоматичного значення (*вовків боятися – в ліс не ходити; краще з розумним свині пасти, а з дурнем у карти грати*); 4) синтаксично подільні крилаті вислови (*і спочинуть невольничі утомлені руки* (Т. Шевченко); *я вийду сама проти бурі* (Леся Українка)); 5) грубопросторічні, вульгарні, жаргонні й вузькодіалектні вирази (*до чортового батька; закладати за галстук; давити сачка; жаба пузата*); 6) складні прийменники й складені сполучники (*на відміну від; для того щоб*) і т. ін. *Загальна характеристика:* короткий, однотомний, для широкого кола читачів, і передусім учнів. Саме цим і зумовлені певні обмеження у доборі фразеологізмів та їхніх форм,

розробці статей: зафіксовано тільки найуживаніші варіанти й значення, в окремих статтях скорочуються тлумачення, не розрізняються серед стрижневих слів омоніми, подано лише одну цитату-ілюстрацію, до мінімуму зведено також довідкову частину. *Мета:* запропонувати читачеві найуживаніші іскрометні вирази української мови. Адже правильність – не єдина риса добірної мови, вона має ще бути виразною й експресивно багатою.

Будова словника: дбаючи про раціональний спосіб розміщення виразів і зручність користування словником, автори відмовились від алфавітного принципу подачі фразем, а обрали гніздовий спосіб з елементами структурно-граматичного. Окремі фразеологізми групуються навколо стрижневого (заголовного, опорного) слова-компонента, яким звичайно виступає іменник; у середині ж гнізда вислови йдуть за алфавітом. Щоб полегшити користування словником (і в той же час зробити його компактним), той самий фразеологізм подається в словнику стільки разів, скільки в ньому є іменників, хоча розробляється тільки один раз – під першим іменником. Вислови, в яких першим виступає інший іменник, подаються з відсиланням на опорне слово. У межах гнізда ФО розміщуються за алфавітом буквених знаків усіх слів, у тому числі варіантних і факультативних.

Структура словникової статті: 1) *стрижневий (заголовний, опорний) компонент (слово):* у ролі стрижневого слова вживається перший іменник ФО у найтипівішій формі. Якщо іменник відсутній, то заголовним виступає повнозначне слово іншої частини мови в такому порядку: прикметник, дієслово, займенник, числівник, прислівник. Змінювані опорні слова подаються в початковій формі. Якщо в складі ФО немає повнозначних частин мови, то стрижневим виступає перше службове слово; 2) *реєстровий фразеологізм з його варіантами:* реєстрова ФО наводиться з указанням місця наголосу і за варіантами. Фразеологізми, позбавлені словозмінних форм, наводяться в тому вигляді, який вживається в мові. Варіанти фразеологізму (лексичні, формальні або словотвірні) подаються в одній статті в круглих дужках; факультативна частина – у квадратних дужках; 3) *показ синтаксичної і лексичної сполучуваності (за потребою):* у вигляді стандартних займенникових чи прийменниково-займенникових символів.

У фразеологізмах, що вживаються тільки із супровідними словами, ці слова подаються після реєстрової ФО за допомогою ремарки – *з сл.*; 4) *граматична позначка*; 5) *стилістична позначка*: стилістична диференціація ФО здійснюється у трьох аспектах: а) у функціонально-стилістичному плані виділяються книжні, народнопоетичні (фольклорні), розмовні, і діалектні ФО; б) в емоційно-експресивному плані розрізняються іронічні, зневажливі, фамільярні, жартівливі, урочисті ФО тощо; в) в історико-стилістичному: застарілі, етнографічні ФО тощо; б) *тлумачення*: тлумачення ФО залежить від їхньої граматико-семантичної структури й здійснюється: словом-ідентифікатором (*в літах* – «немолодий»); вільним словосполученням (*на всю (на повну) катушку* – «з найбільшою інтенсивністю»); описовим способом (*ні пуху ні пера* – «усталена форма побажання удачі, успіху в якійсь справі»); комбіновано (*лежати на лаві (на столі)* – «померти, бути покійником»). Згідно з традицією дієслівні фразеологізми тлумачаться дієсловами чи дієслівно-іменними словосполученнями. У випадку багатозначності ФО кожне із значень нумерується арабською цифрою й отримує граматичну й семантико-стилістичну розробку; 7) *цитати-ілюстрації*: наявність певного фразеологізму у мові підтверджується цитатами, що ілюструють природні умови функціонування виразу; 8) *відсилання на інше стрижневе слово за допомогою позначки «див.»*; 9) *синоніми, антоніми*: фразеологічні синоніми й антоніми допомагають виявити системні зв'язки реєстрового вислову, заглибитися в його смислову структуру, уявити внутрішню форму виразу та за необхідності замінити його близьким за значенням синонімом або відтінити фразеологічним антонімом; 10) *довідкова частина*: подається після умовної позначки «•» і включає історико-етимологічні та позамовні дані про реєстровий фразеологізм. Знання «народження» й «біографії» виразу допоможе читачеві визначити тональність змісту того чи іншого фразеологізму, вписати його в епоху і в мовну модель, за якою утворений вислів. Довідка, зокрема, може вказувати на джерело походження вислову, на спосіб його утворення, на значення застарілих компонентів, на культурно-етнічний фон.

Зразок словникової статті:

РАЛЕЦЬ: підносити / піднести ралець кому, *заст.* Давати подарунок, хабар. – *Ми, щоб не було сварки, приділили двох майстрів працювати на замок. А решту – зась! Не чіпайте. Ну, ще ралець підносимо старості на Великдень, на Коляду та на іменини* (З. Тулуб. Людолови). • У фразеологізмі відбито давній звичай величання волів, сохи, плуга, орання, сіяння. Величання цих предметів і дій є величанням господаря-землероба. З величанням плуга, рала (звідси – ралець) пов'язані різні обряди: обхід з плугом, символічна оранка і т. ін. Пор. ще: **ходити на ралець** – іти з поздоровленням, з подарунком.

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: У 2 Кн. (Київ: Наукова думка, 1999 (Київ : Наукова думка, 1993. – Кн. 1, 2)). Укладачі: **В.М. Білоноженко, В.О. Винник, І.С. Гнатюк, В.Й. Горобець, В.В. Дятчук, В.П. Забєліна, Н.М. Неровня, Н.І. Пашковська, О.П. Петровська, Н.П. Романюк, Т.О. Федоренко, Л.А. Юрчук**⁴. *Типологічна характеристика:* поліграфічний, двотомний, академічний, тлумачний (структурно-граматичний принцип розташування ФО) фразеологічний словник. *Реєстровий склад:* основу реєстру становлять фразеологічні одиниці, зафіксовані словниковою картотекою Інституту мовознавства. До реєстру залучено насамперед ті фразеологізми, які дістали лексикографічну апробацію у Словнику української мови. Проте цей словник істотно доповнений фразеологією, яка більшою чи меншою мірою знайшла своє відображення в ряді інших джерел. Словник охоплює насамперед ті фразеологізми сучасної української мови, які підтверджуються авторитетними джерелами – цитатами з фольклорних записів, з творів художньої, публіцистичної та науково-популярної літератури, з окремих перекладних творів, що репрезентують світову класичну спадщину, а також газет, журналів тощо. До словника ввійшли фразеологізми національної мови не тільки активного, а й пасивного фонду, які свого часу широко функціонували в нашій мові, а тому досить повно представлені матеріалами картотеки. До реєстру внесено також найчастотніші у творах художньої літератури діалектні фразеологізми, залучені авторами з народних говорів. Не введено до реєстру словника вузькодіалектних фразеологізмів,

---

⁴ *Довідка:* перше видання словника здійснено у 1993 р. (близько 10000 фразем). Упорядники, на думку Л. Полюги, обрали найбільш вдалий спосіб розміщення в ньому фразем: вихідним пунктом їх подання постає формалізований елемент слова [Полюга 1994: 74]. Такий принцип глибоко продуманий і має практичну зручність.

фразеологізмів з аргю, професійних жаргонів, що не вийшли за межі середовища, в якому вони виникли і вживаються; поза реєстром лишилися фразеологізми індивідуального творення. *Завдання:* відобразити з можливою повнотою запаси фразеологізмів сучасної української літературної мови і подати їх детальну лексикографічну характеристику, тобто визначити форму фразеологізму, розкрити та розтлумачити його значення, показати реальне функціонування ФО, охарактеризувати їх стилістичні особливості й проілюструвати відповідними цитатами. Отже, у цьому словнику значно глибше і ширше опрацьована фразеологія порівняно із звичайним загальномовним тлумачним словником. Особливо це стосується семантичної інтерпретації багатозначних фразеологізмів. *Загальна характеристика:* хронологічні межі словника визначаються тією джерельною базою, яку покладено в його основу, тобто творами художньої, публіцистичної, науково-популярної та іншої літератури від кінця XVIII ст. до наших днів.

Структурно-граматичний принцип розташування фразеологізмів передбачає подання кожної одиниці стільки разів, скільки в її складі повнозначних компонентів з усіма їх лексичними, видовими та словотвірними варіантами; дає можливість погрупувати ФО навколо спільних компонентів.

Оформлення реєстрового фразеологізму: у словниковій статті першим наводиться заголовне слово – повнозначний компонент фразеологізму, при якому подається реєстрова одиниця. Заголовні слова розміщені в межах кожної з літер за алфавітним порядком компонентів, які входять до складу фразеологічних одиниць. Фразеологізми, що мають спільний компонент, уживаний у різних граматичних формах, розміщуються з урахуванням алфавітного порядку всіх літер заголовного компонента. У межах заголовного слова фразеологізми розміщуються за алфавітом буквених знаків усіх компонентів, у тому числі варіантних і факультативних. У всіх рядах з відсильними статтями перша фразеологічна одиниця наводиться повністю, в інших замість повторюваного заголовного (опорного) слова ставиться тильда (~).

Фразеологізми, які мають застигли незмінні форми, в реєстрі фіксуються у цих же, а не у вихідних формах. Фразеологізм, що може

змінюватися за формою, у реєстрі подається у прийнятій для словників вихідній формі його компонентів. Усі можливі змінні форми фразеологічних одиниць ілюструються прикладами. Видові пари фразеологізмів з усіма наведеними варіантами подаються через скісну лінію в одній статті. Якщо фразеологізм вживається переважно в формі одного виду, то першою подається форма саме цього виду з відповідною формулою тлумачення. У дієслівних фразеологізмах, що однаково функціонують у контексті з різним порядком компонентів, на перше місце в реєстрі виноситься здебільшого дієслівний компонент.

Структура словникової статті: 1) заголовний компонент (опорне слово); 2) реєстровий фразеологізм з його варіантами; 3) синтаксична сполучуваність (при потребі); 4) граматична позначка; 5) стилістична позначка; 6) тлумачення; 7) цитати-ілюстрації; 8) деривати (за наявності) з цитатами-ілюстраціями; 9) відсилання на іншу форму за допомогою позначки «*пор.*» (за наявності); 10) синонім чи синоніми (за наявності); 11) антонім чи антоніми (за наявності).

При фразеологізмах позначено найбільш типові чи єдино можливі граматичні зв'язки фразеологізму з контекстом. У тих фразеологічних одиницях, які можуть реалізувати своє значення лише у сполученні з супровідними словами, лексична сполучуваність відображається так: після реєстрового фразеологізму за допомогою ремарки «*з сл.*» у розрядку зазначаються ці слова.

У словниковій статті після заголовного компонента реєстрового фразеологізму і позначення лексичної сполучуваності та граматичного керування перед тлумаченням значення (чи значень) наводиться ремарка, яка вказує на стилістичну, історико-часову чи емоційно-експресивну особливість ФО. Коли фразеологізми потребують одночасно історико-часової, експресивно-емоційної та інших характеристик, вони супроводжуються кількома ремарками. Відсутність ремарки після фразеологізму (чи його значень) засвідчує його стилістичну нейтральність або приналежність до розмовного стилю літературної мови.

Форма тлумачення фразеологічного значення впливає із приналежності фразеологізму до того чи іншого граматичного розряду, його співвідношення із словами певної лексико-семантичної групи. Тому

в тлумаченні іменних фразеологізмів на першому місці, як правило, мають виступати іменники, в тлумаченні дієслівних – дієслова, прислівникових – прислівники та інші відповідні частини мови.

Після тлумачення значення наводяться в хронологічному порядку цитати-ілюстрації, що документально підтверджують існування ФО в мові, а разом з тим і її значення. Кожна цитата-ілюстрація паспортизується. Прізвища авторів і назви джерел подаються скорочено (список скорочень додається).

Після цитат на основне значення за знаком скісних паралелей «//» може подаватися його відтінок, який обов'язково ілюструється відповідними цитатами. При фразеологізмі можуть бути похідні утворення, тобто деривати, в яких основний компонент виступає в іншій – відмінній від основної, реєстрової – вихідній формі, що не виноситься в реєстр. Деривати наводяться після розробки фразеологізму без абзацу. Вони не тлумачаться, а лише підтверджуються ілюстраціями.

Після наведення цитат-ілюстрацій з допомогою позначки «*пор.*» (порівняйте) вказується на наявність іншої форми чи форм вживання фразеологізму, який винесено в словникову статтю.

Синоніми та антоніми до фразеологізму наводяться з абзацу, коли вони стосуються всіх значень багатозначного фразеологізму, і без абзацу, коли відносяться лише до одного із значень фразеологічної одиниці.

Зразок словникової статті:

ХМАРА: **хмара повила** кого. Хто-небудь став дуже похмурим, невеселим, засмученим. *Не великомовна була та Чайчиха, не привітна: якась хмара повила її навіки* (Вовчок).

хмара хмарою. 1. Дуже багато, надзвичайно велика кількість. *Коли сказати, що підвід двадцять їх тут було, то, ей же то богу моєму! більш: хмара хмарою* (Кв.-Осн.).
С и н о н і м: **як маку.**

2. Хто-небудь дуже сумний, похмурий, невеселий. *Гляну на Чайчиху – хмара хмарою!* (Вовчок). С и н о н і м: **як хмара; як у воду опушений; як у воді намочений.**

як (мов, ніби і т. ін.) [чорна (грозова)] хмара (туча). Дуже сумний, похмурий, невеселий, невдоволений. *А Чайчиха.. мов хмара чорна* (Вовчок); *Усі нервувалися. Абрум ходив мов хмара* (Хотк.); *Місяць ходив Йонька як хмара грозова* (Тют.); – *Учора в них із князем Святославом була мова. Преосвященний із неї вийшов, мов чорна туча* (Шевчук).
С и н о н і м: **як у воду опушений; як у воді намочений.**

СЛОВНИК ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (Київ: Наукова думка, 2003). Укладачі: В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк,

В.В. Дятчук, Н.М. Неровня, Т.О. Федоренко⁵. *Типологічна характеристика:* поліграфічний, однотомний, тлумачний фразеологічний словник. *Реєстровий склад:* 7922 ФО, вживані в сучасному українському мовленні. *Завдання:* накреслити нормативне опрацювання ФО, якомога точніше витлумачити її фразеологічне значення, правильно описати форму з урахуванням усіх особливостей її функціонування. *Загальна характеристика:* передає мовне фразеологічне багатство на матеріалі літературної мови ХІХ-ХХ століть. У словнику представлені найуживаніші ФО сучасної української мови, розтлумачено їх значення, подано широку дериваційну базу фразеологізмів і проілюстровано цитатним матеріалом з творів художньої літератури, фольклорних записів, публіцистичної та науково-популярної літератури, окремих перекладних праць, які репрезентують світову класичну спадщину, а також періодичної преси; зрідка ФО ілюструються висловленнями, взятими авторами з усного мовлення. До словника додається покажчик, у якому відбито кожен повнозначний компонент фразеологічної одиниці з вказівкою на місце опрацювання реєстрового фразеологізму. Словник істотно доповнений ФО, не зафіксованими у попередньому виданні, ілюстраціями, представленими картотечними матеріалами нових авторів, а також тих письменників, які протягом тривалого часу були вилучені з літературного процесу; крім того використано матеріали, що відображені у фразеологічних збірниках, які з'явилися останнім часом.

Оформлення реєстрового фразеологізму: реєстрова одиниця оформляється у вихідній формі, що у фразеологізмах визначається передусім співвіднесеністю її з тією чи іншою частиною мови, що забезпечується здебільшого опорним компонентом, який і визначає цю співвіднесеність.

У словнику відображено одну із специфічних особливостей фразеологізмів як одиниць мови – варіантність, тобто видозміни ФО, які полягають у можливості взаємозамінності їх компонентів іншими

---

⁵*Довідка:* публікація здійснена в межах проекту «Словники України» відповідно до Указу Президента України «Про розвиток національної словникової бази».

словами або формами при збереженні семантики всієї одиниці. У реєстровій ФО відбито також факультативність її компонентів, коли фразеологізм може вживатися у мовленні в повному або неповному складі, тобто може функціонувати з наявністю чи відсутністю певного компонента, при цьому не змінюючи ні семантичної (сислової), ні лексико-граматичної характеристики одиниці.

Укладачі словника намагалися досить широко показати фразеологічну дериватологію. Не наводяться трансформації (індивідуально-авторські перетворення) й оказіональні (принагідні) вживання фразеологізмів, їх різноманітні контамінації, що становлять відхилення щодо форми від норми у мовленнєвому вживанні ФО, а натомість дається широка мережа дериватів – похідних фразеологічних утворень.

До кожної реєстрової ФО подано семантичну характеристику. Форма тлумачення фразеологічного значення зумовлюється належністю ФО до того чи іншого граматичного розряду, його співвіднесеністю із словами певної лексико-семантичної групи (частини мови).

Словник фіксує граматичну сполучуваність фразеологізму з іншими словами, коли значення одиниці залежить від тих синтаксичних зв'язків, у які вона вступає у реченні. Такого типу зв'язки відбиваються відповідними ремарками, що мають форму питань, поставлених до залежних від фразеологізму слів (напр., *чорна кішка пробігла між (поміж) ким*).

Словник містить стилістичну характеристику ФО, сутність якої зводиться до визначення їх актуальності, частотності вживання в сучасній українській літературній мові, експресивно-емоційного забарвлення, історико-часових параметрів, сфери вживання і належності до того чи іншого мовного стилю (напр., *заст. (застаріле), уроч. (урочисте), жарт. (жартівливе), фам. (фамільярне), ірон. (іронічне), зневажл. (зневажливе), вульг. (вульгарне), лайл. (лайливе), книжн. (книжне), нар.-поет. (народнопоетичне), діал. (діалектне)*).

До кожного реєстрового фразеологізму подаються ілюстрації. У багатозначних реєстрових фразеологізмах приклади наводяться до кожного значення. Ілюструються також відтінки значень слів. Цитати-

ілюстрації укладачі намагалися добиратися якомога коротші, здебільшого вони становлять одне просте чи складне речення.

До словника додається покажчик, у якому відбито кожен повнозначний компонент ФО з відсиланням і вказівкою на місце опрацювання реєстрового фразеологізму. У покажчику біля кожного компонента подається відсилання на літеру та номер-індекс ФО в межах цієї літери, при якому розробляється фразеологізм з потрібним компонентом.

На думку В. Ужченка, «увага до змісту, форми й стилістичного забарвлення, до висловів, які з найбільшою повнотою передають національно-фразеологічну «мовну картину світу», урахування новітніх досягнень фразеологічної науки, ретельно укладений покажчик, який значно полегшить пошук реєстрової одиниці, так і її деривата, власне, уведення довідкового розділу, якого ще не знала українська фразеологічна наука і який повинен стати нормою в академічних виданнях, обґрунтовано подана специфіка лексичної варіантності ФО, компактність словникових статей, нарешті, прекрасне поліграфічне оформлення – такі позитивні риси цієї помітної праці, що на тривалий час, безсумнівно, визначить напрями української фразеології» [Ужченко 2004: 116].

В. Чабаненко стверджує, що з усіх досі виданих фразеологічних словників української мови цей найповніше відбиває значення й функціональні особливості стійких зворотів. Нерідко вміщені в ньому реєстрові статті утворюють семантично поєднані комплекси і являють собою своєрідні фразеологічні етюди, що подають приклади фразеологічних досліджень і заохочують до них [Чабаненко 2004: 81].

Зразок словникової статті:

ЛИН

116. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) ЛИН МУЛУ**, зі сл. наїстися, набратися і т. ін., ірон. Досхочу, вволю, багато. *Набрався як лин мулу!* (Укр. присл.).

117. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) ЛИН ПО ДНУ**, *перев.* зі сл. ходити. Спокійно, вільно, безпечно і т. ін. *Ходить, як лин по дну* (М. Номис).

СТО

785. **НА ВСІ СТО [ПРОЦЕНТІВ (відсотків)]. 1.** Цілком, повністю. – *Ви, Якиме Івановичу, тут праві на всі сто* (Ю. Збанацький); *[Це] прекрасна, розумна, добра жінка, у чеснотах якої я впевнений на всі сто відсотків* (З газети).

2. Який має позитивні якості, властивості. *Зовнішньо Кужель був, як кажуть, на всі сто* – високий, ставний, здоровий, чорнобривий, з орлиним поглядом (Ю. Збанацький).

3. Який заслуговує цілковитого схвалення, правильний. *Я товариша Киселя добре знаю. В нього лінія на всі сто, будьте певні* (І. Муратов).

786. **СТО ЛИХ.** Чимало, горя, неприємностей, всілякого клопоту. *Тут ржання кінське з тупотнею, Там разний [різний] гомін з стукотнею, Скрізь клопін, халепа, сто лих!* (І. Котляревський).

СУЧАСНИЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (Харків : Торсінг Плюс, 2009). Автори: А.П. Ярещенко, В.І. Бездітко, О.В. Козир, Н.Г. Немировська. *Типологічна характеристика:* поліграфічний, однотомний, тлумачний, алфавітно-гніздовий фразеологічний словник. *Загальна характеристика:* відображає загальноживану фразеологію сучасної української мови. Простежено граматичне використання, специфіку й сферу вживання фразеологічних одиниць. Значення фразеологізмів ілюструється цитатним матеріалом, який у більшості випадків раніше не використовувався. До деяких статей наводяться синоніми, антоніми й етимологічні довідки. У словнику представлені фразеологічні утворення, зумовлені дією внутрішніх законів розвитку мови, інтралінгвістичними чинниками, історичними змінами в житті народу, екстралінгвістичними чинниками, каламбурними сполуками, фразеологічними синонімами, антонімами, елементами граматичної омонімії. *Мета:* проаналізувати найбільш вживані та найбільш поширені фразеологічні одиниці, пояснити фразеологічні творення, що стоять на межі трансформації, подати посильне тлумачення фразеологічних висловів, довести, що фразеологічні скарби свідчать про її неповторність, специфічність, багатство, комунікативну потужність.

Побудова словника: 1) відображено відтворюваність, як рису фразеологічних комплексів, що несе в собі нюанси семантичної трансформації фразеологізмів, репрезентує алфавітно-гніздовий, локальний спосіб підбору фразем; 2) відповідно до наявності семантичних центрів багаторівневої будови словника зумовлює наявність семантичного аналізу найуживаніших найважливіших ФО, їх граматичного коментаря, етимологічної довідки, синонімічних і антонімічних зворотів (за наявності); 3) у словниковій статті першим наводить опорне слово (смісловий центр), під час визначення якого

перевага надається іменнику; 4) етимологічні довідки розкривають походження ФО та пояснюють можливу зміну семантичного забарвлення.

§3.2. Перекладні фраземні словники

3.2.1. Власне-перекладні фразеологічні словники. РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК. ФРАЗЕОЛОГІЯ ДІЛОВОЇ МОВИ (Київ : УКСП «Кобза», 1993 (Перевидання 1927 р.)). Укладачі: В. Підмогильний, Є. Плужник⁶.
Типологічна характеристика: поліграфічний, одностомний, перекладний, комбінований (абетковий принцип поєднано із гніздовим) фразеологічний словник. *Загальна характеристика:* упорядковано російські звороти за іменником цього звороту з метою досягнення більшої наочності й надання матеріалові якнайдоцільнішої до користування форми. Ради цього принципу якнайбільшої практичності, авторам довелося свідомо поступитися подекуди моментом власне-фразеологічним. Але й при найуживаніших дієсловах і прийменниках, що конструкції з ними мають певні проти російської мови особливості («по», «при», «для», «в», «за»), теж подано відповідні зразки; форми з прийменником «по» подано мало не при кожному іменникові. Ухилення в розкладі матеріалу від зазначеного принципу є, але вони становлять, загалом, виняток. Подано тільки «фразеологічні елементи», мало коли доповнюючи їх цілими реченнями, додаючи до них (у дужках) тільки найпотрібніші слова, щоб підкреслити рацію певного звороту. *Завдання:* подати в оглядній формі той матеріал, що українська мова вже

---

⁶ Словник «Фразеологія ділової мови» був укладений і виданий 1926 р. (перевиданий 1927 р.), у добу українізації, коли українська мова після століть утисків і заборон дістала нарешті можливості для порівняно повноцінного функціонування і розвитку. Ця лексикографічна праця задовольняла одну з найпекучіших вимог, що її висунула доба – вимогу упорядкування й унормування української ділової лексики і фразеології, і стала одним з найцінніших здобутків української лексикографії 20-х років.

Користуючись словником, на думку Л. Масенко, необхідно враховувати часову відстань, яка відділяє його від сучасного словника ділового мовлення.

має, щоб тим полегшити дальше розроблення й уніфікацію української ділової фразеології.

Побудова словника: 1) до більшості статей подано по два або кілька українських відповідників до російського слова або виразу (рос. *старые времена* – укр. *старі часи, давнина, старовина, старосвіччина*); 2) послідовно зафіксовано властиві українській мові відмінкові форми дієслівного керування, відмінні від російських (рос. *быть довольным чем* – укр. *бути задоволеним з чого*); 3) надано перевагу українським дієслівним відповідникам до низки сталих російських словосполучень дієслова з іменником (рос. *пережить беду* – укр. *перебідувати*; рос. *воспрянуть духом* – укр. *збадьорішати*).

Зразок словникової статті:

рос. **АВОСЬ** – може, може чи не.

На авось – на щастя; навмання; на відчай; на пропале.

Авось либо – може таки.

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИЙ І РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК (Київ : Радянська школа, 1978). Укладачі: І.С. Олійник, М.М. Сидоренко. Типологічна характеристика: поліграфічний, однотомний, перекладний, алфавітний фразеологічний словник. *Загальна характеристика:* запропоновано різні типи фразеологізмів російської мови (включаючи крилаті вирази, прислів'я та приказки) українською мовою і навпаки. У словниковій статті подано стилістичне використання, сферу поширення, граматичні особливості фразеологізму. До певних ФО, що мають специфіку у керуванні, наведено питання. *Завдання:* допомогти опанувати фразеологію української та російської мов, усвідомити її специфіку у кожній з цих мов.

Побудова словника: 1) ФО розміщено в алфавітному порядку з урахуванням не тільки літер першого слова, а й літер інших слів фразеологізму; 2) ФО, близькі за своїм значеннями, об'єднані в одну словникову статтю; 3) коли одна і та сама ФО може вживатися з різним порядком слів, то в словнику вона подана з найбільш поширеним; 4) у деяких ФО можливе заміщення одного слова іншим, у таких випадках усі слова, що можуть заступати слова найтипівішого вживання, подаються у дужках; 5) слово чи слова, що можуть уживатися / не вживатися у ФО, наводяться у квадратних дужках; 6) часом фразеологізмові, який

вживається в українській мові, можуть відповідати два і більше російських фразеологізми і навпаки. Послідовність подачі їх відповідає близькості значення і сфери уживання до того фразеологізму, який перекладається; 7) у ФО, що в одній з мов мають кілька значень, кожне значення в іншій мові подається окремо; 8) до окремих ФО подаються питання, що визначають їх зв'язок з іншими словами; 9) за необхідності до ФО даються позначки, що вказують на різне стилістичне вживання, сферу поширення, деякі граматичні особливості тощо.

Зразок словникової статті:

укр. думати думу (думку) фольк. думать думу-думушку.

укр. дурний як пень (як сосновий пень, як довбня, як колода, як кіл у плоті, як ступа, як чіп, як путо, як сало без хліба) глуп как пробка; набитый (круглый) дурак.

рос. косо смотреть (глядеть) на кого, на что косо (скоса) дивитися на кого, на що; диал. зизом (зизим оком) дивитися на кого, на що; бісом дивитися на кого, на що.

рос. зоркий ум книжн. бистрий (проникливий розум).

Читацька адреса: учителі, працівники друку, перекладачі, учні середньої школи.

НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК: У 2 т. (Київ : Радянська школа, 1981). Укладачі: В.І. Гавриць, О.П. Пророченко. *Типологічна характеристика:* поліграфічний, двотомний, перекладний, гніздовий фразеологічний словник. *Реєстровий склад:* більше 30000 фразеологічних одиниць. *Загальна характеристика:* словник є спробою певної систематизації наявного фразеологічного матеріалу.

В основу добору матеріалу покладено структурно-семантичну класифікацію, розроблену І.І. Чернишовою. Велику увагу приділено аналізу питань розвитку і, отже, видозміни значної частини фразеологічного фонду німецької мови в процесі функціонування фразеологізмів у мовленні, а також порівняльній характеристиці фразеологічних систем німецької та української мов. Словник можна розглядати також як словник фразеологічних синонімів сучасної німецької мови.

Структура словникової статті: фразеологічні одиниці розміщено в словнику за гніздовим принципом. Заголовком гнізда фразеологізмів є їхній спільний компонент (вокабула), виділений напівжирним курсивним шрифтом, після якого стоїть двокрапка і перша з фразеологічних одиниць

цього гнізда з відповідним номером. Фразеологічні одиниці, що мають у своєму складі омонімічні лексеми, розроблено в різних гніздах, позначених вокабулами з римськими цифрами. Фразеологічні одиниці занумеровано в межах кожної літери, їх виділено напівжирним шрифтом. Якщо до складу фразеологізмів входять прийменники, які можуть уживатися або з *Dativ*, або з *Akkusativ*, то дається відповідна вказівка на відмінок. Вказівку на відмінок подано також, коли збігаються форми керування *Genitiv* і *Dativ*. Після фразеологізму часто стоїть позначка, що вказує на його стилістичне або емоційно-експресивне забарвлення. Відсутність позначки вказує на те, що фразеологізм нейтральний. Якщо фразеологізм має кілька значень, то їх відділено одне від одного арабськими напівжирними цифрами. У словнику є чимало перехресних посилань типу «*див. тж.*» (*дивись також*). Це полегшує відшукування синонімічних або близьких за значенням виразів. Для кращого орієнтування у великому гнізді фразеологізмів з вокабулою-іменником прийнято такий порядок подачі фразеологічних одиниць: 1) заголовне слово в *Nominativ*; 2) в *Genitiv* без прийменника; 3) в *Dativ* без прийменника; 4) в *Akkusativ* без прийменника; 5) прийменникові конструкції за алфавітом прийменників; 6) прислів'я та приказки.

Фразеологічні одиниці розробляються за прикметником, займенником, прислівником або числівником, якщо ці компоненти є семантично головними. Більшість фразеологічних одиниць словника ілюстровано прикладами, дібраними з творів класиків німецької літератури та сучасних прогресивних письменників. Значну частину прикладів запозичено з «*Moderne deutsche Idiomatik*».

Зразок словникової статті:

Aber: 73. es ist Aber dabei (*тж. das hat sein Aber*) тут є одно «але», є деякі утруднення; *див. тж. W-519*.

74. kein Aber! (*тж. still mit dem Aber!*) ніяких «але»!, без заперечень!

«Ich weiß es, Herr Pastor, aber...» Der Pastor knipste ein Marienkäfer-chen von seinem Rock. «Laß mich kein Aber hören, Störrische! Richte dein Kind auf...» (*E. Strittmatter*)

75. das Wenn und das Aber якби та якби; застереження.

76. alles wär' gut, wär' kein Aber dabei *прися.* = якби та якби та вирости в роті гриби, то був би город; *див. тж. H-1188, W-516*.

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИЙ І РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК (Київ : Радянська школа, 1991 (Вид. перероб. – Х. : Прапор, 1997)).

Укладачі: І.С. Олійник, М.М. Сидоренко. *Типологічна характеристика:* поліграфічний, однотомний, перекладний, тлумачний, алфавітний фразеологічний словник. *Реєстровий склад:* понад 6000 найбільш уживаних у сучасній українській мові фразеологізмів з їх російськими відповідниками і стільки ж російських з перекладом українською мовою. *Загальна характеристика:* словник складається з двох частин: українсько-російської і російсько-української. За своїм типом словник тлумачний. В українсько-російській частині при кожному українському фразеологізмі подається його тлумачення, а потім переклад. У російсько-українській частині – навпаки. Фразеологічні одиниці в словнику розташовані за алфавітом з урахуванням не лише літер першого слова, а й літер наступних слів, що входять до складу фразеологізму. *Мета:* допомогти оволодіти фразеологією української і російської мов. По-перше, словник – тлумачний, у ньому розкривається значення кожної ФО. В українській частині словника тлумачення фразеологізмів подано українською мовою, а в російській – російською. По-друге, словник – перекладний. У ньому подаються найбільш поширені ФО української і російської мов, частина крилатих виразів і афоризмів, прислів'їв і приказок.

Побудова словника: 1) ФО з спільним основним значенням об'єднані в одну словникову статтю; 2) ФО подано з найбільш поширеним усталеним порядком слів; 3) у деяких ФО можливе заміщення одного слова іншим. У цих випадках усі слова, що можуть заступати слово найтипівішого вживання, подаються в дужках. Крім того, ФО з словами, що заступають найбільш уживане, подані, якщо вони починають фразеологізм, окремими словниковими статтями за алфавітом з посиланнями; 4) слово чи слова, що можуть уживатися / не вживатися у ФО, наводяться в квадратних дужках. На алфавітне розміщення слів вони не впливають; 5) інколи реєстровому фразеологізму в перекладній частині відповідають два чи більше зворотів. Послідовність подачі їх відповідає близькості значень і сфери вживання до тієї ФО, яка перекладається; 6) якщо ФО багатозначна, то кожне значення з'ясовується окремо; 7) до окремих ФО подаються питання, що визначають їх зв'язок з іншими словами у реченні; 8) при потребі до ФО даються позначки, що вказують на різне стилістичне вживання, сферу їх

поширення, деякі граматичні особливості тощо. Позначки наводяться після реєстрового слова українською або російською мовою відповідно до мови фразеологізму.

Зразок словникової статті:

рос. **ВПАДАТЬ** (впасть, приходить, прийти) **В ОТЧАЯНИЕ**. Поддаваться чувству сильной душевной боли, безысходности, безнадежности. – **Впадати** (впасти) у відчай, **впадати** (впасти, вдаватися, вдатися) у розпач.

УКРАЇНСЬКО-ФРАНЦУЗЬКИЙ І ФРАНЦУЗЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК (Київ : Генеза, 2000). Укладачі: М.А. Венгренивська, Г.Ф. Венгріновська, Т.Б. Оратовський. *Типологічна характеристика:* поліграфічний, однотомний, перекладний, алфавітний фразеологічний словник. *Реєстровий склад:* понад 6000 фразеологізмів. *Загальна характеристика:* окрім перекладу з української мови на французьку та з французької на українську в словнику при невідповідності вимови слів від загальноприйнятих правил читання подано фонетичну транскрипцію.

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК СТАЛИХ ВИРАЗІВ (Харків : Прапор, 2002 (Харків : Прапор, 2000)). Автори: І.О. Вирган, М.М. Пилинська⁷. *Типологічна характеристика:* поліграфічний, однотомний, перекладний фразеологічний словник. *Завдання:* зібрати й упорядкувати фразеологічні багатства української мови. *Загальна характеристика:* містить російські фразеологізми, типові синтаксичні сполуки і їхні українські відповідники. Сталі звороти проілюстровані прикладами. Цінність словника істотно зросла у зв'язку з якісно новим етапом утвердження української мови в усіх сферах суспільного життя.

Побудова словника: 1) словник побудовано за таким принципом: на чільному місці стоїть головне слово фразеологічного звороту чи групи зворотів, звороти розміщено під цим словом в алфавітному порядку; 2) прийменникові конструкції для зручності користування словником в окремі групи не виділено, а подано їх при відповідних головних словах цих конструкцій; 3) коли на якийсь російський сталий вираз чи

---

⁷ Довідка: журнал «Прапор» впродовж дванадцяти років (1959-1971 рр.) друкував «Російсько-український фразеологічний словник» Івана Онікійовича Виргана та Марії Михайлівни Пилинської (за редакцією Миколи Федоровича Наконечного).

фразеологічний зворот немає або авторам не вдалося відшукати українського відповідника, автори вдалися до описових засобів; 4) подекуди до російського сталого виразу, приказки, фразеологічного звороту, крім українського відповідника, додано ще й своєрідний описовий, образно-поетичний, до певної міри усталений вираз чи зворот (рос. *бесчисленное множество* – укр. *як цвіту по весні весняного, як зір на небі; як сміття*); 5) з практичних міркувань подано де-не-де й окремі звороти з прийменниками, включено децицію і з керування дієслів та інших частин мови, а також поодинокі словосполучення й лексеми російської мови (пор.: рос. *сделать возможным что, продолжающийся (продолжавшийся) несколько часов, поперечная полоса* і под. до них в українській мові, крім таких же чи аналогічних описових висловів, двослівних, трислівних позначень, маємо – часто або в певних лише випадках уживані – й однослівні відповідники укр. *уможливити що, кількогодинний, пересмуга*, як і навпаки: рос. *участвовать (принимать участие в чем)* – укр. *брати участь*»; рос. *новолуние* – укр. *новий місяць, молодик* (а не укр. «*новомісяччя*»)); 6) словникова стаття містить стилістичну характеристику фразеологізмів (при фразеологізмах книжного характеру вжито позначку – *книжн.*, при фразеологізмах з іронічним, жартівливим, зневажливим, глузливым і т. ін. забарвленням – *ірон., жарт., зневажл., глузд.* тощо; 7) враховано обов'язковість / необов'язковість компонентів фразеологізму (коли у фразеологічному звороті якесь слово чи його частина (напр., морфема) не обов'язкові, то вони стоять у квадратних дужках: *коли [це] глядь; сподіватися (покладати надію) на щастя (на дастьбі [г])*); 8) коли якесь слово у фразеологічному звороті чи синтаксичній сполуці має певний рівнозначний відповідник (чи й кілька), його (чи їх) поставлено в круглій дужці поряд першого (*теревені (дурниці) правити (городити); наказати (наверзти, намолоти) сім мішків (три мішки) гречаної вовни*); 9) більшість сталих зворотів заілюстровано прикладами з фольклору, з творів класиків української літератури та з творів сучасних письменників, а подекуди з висловів, записаних авторами безпосередньо з народних уст.

АНГЛО-УКРАЇНСЬКИЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК
(Київ : Знання, КОО, 2005 (3-тє вид., стер. – К. : Знання, 2006)).

Укладач: **К.Т. Баранцев**⁸. *Типологічна характеристика:* поліграфічний, однотомний, перекладний, алфавітний фразеологічний словник. *Реєстровий склад:* близько 30000 англійських сталих словосполучень, серед яких є ідіоматичні вирази, прислів'я та приказки, крилаті вислови й інші фразеологічні одиниці.

Під час укладання автор користувався матеріалами російсько-англійських словників, але не обмежився лише ними, і включив до словника ще понад 5000 ФО, переважна більшість яких становить невід'ємну частину фразеологічного багатства сучасної англійської мови.

Ще одна важлива перевага словника – до нього внесені не лише ФО, характерні для англійської літературної мови в її британському варіанті, але й значна кількість найпоширеніших американізмів, а також найуживаніші звороти з шотландського, ірландського й австралійського варіантів англійської мови. Крім того, словник фіксує окремі термінологічні словосполучення та жаргонізми, які часто вживаються в сучасній художній літературі та періодичній пресі.

Загальна характеристика: після кожного виразу або звороту наведено його український відповідник (переклад, аналог або еквівалент). Переважна більшість ФО словника ілюстрована прикладами з творів класиків і сучасних письменників.

Побудова словника: 1) ФО розміщено за алфавітом без урахування артиклів, присвійних і особових займенників та формальної ознаки інфінітива (частини to); 2) звороти, що можуть вживатися з додатками чи без них, подаються лише один раз, без урахування додатка; 3) після кожного звороту наводиться його український переклад, аналог чи еквівалент, а в окремих випадках – пояснення щодо вживання та походження; 4) після виразів, що мають стилістичне забарвлення або обмежене територіальне вживання, а також після спеціальних термінів

---

⁸ *Довідка:* укладання двомовних фразеологічних словників на Україні започаткував К.Т. Баранцев [Скнар 1972: 88]. У 1956 р. вийшов з друку Фразеологічний словник англійської мови з українськими відповідниками (близько 7000 фразеологічних виразів). Підсумком багаторічної роботи К.Т. Баранцева було видання 1969 р. Англо-українського фразеологічного словника (К. : Радянська школа, 1969. – 1052 с.), реєстровий склад якого становив 30000 фразеологічних виразів.

наводяться відповідні позначення (*розм., ірон., през., амер., мор., сл., жарг.* тощо); 5) синонімічні вирази зібрано в одну словникову статтю, центр якої становить перший за алфавітом або частіше вживаний чи стилістично нейтральний вираз. У таких випадках тут же подається і переклад усієї групи. Всі інші вирази повторюються на своїх алфавітних місцях, але вже без перекладу, а лише зі вказівкою; 6) переважна більшість ФО ілюструється прикладами, дібраними з творів сучасних авторів, з творів класиків і з видань преси Англії та США. Лише незначна частина ілюстративних прикладів запозичена з лексикографічних джерел, які були використані під час укладання словника; 7) до словника додається список найчастіше уживаних в англійській мові іншомовних зворотів з їх українськими перекладами.

Зразок словникової статті:

1508. (as) **cross** (*або glum, sulky, surly, vicious*) **as a bear** (with a sore head) [(as) cross as nine highways; (as) cross as two sticks] дуже злий, лихий; злий, як собака [*останні два вирази побудовані на грі омонімів: cross – сердитий та cross – що перехрещується*]; *див. тж. В-356;*

As for that architect chap, he was as glum as a bear with a sore head (*J. Galsworthy*).

Anyway that old woman's patience was wonderful; she kept me – how long was it? – nearly four months lying in her hut, raving like a mad thing at intervals, and as vicious as a bear with a sore ear between whiles (*E. Voynich*).

We got out of bed backwards, I think, for we're as cross as two sticks (*Ch. Dickens*).

НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК (УСТАЛЕНІ ПОРІВНЯННЯ) (Вінниця : Нова книга, 2005). Автор: К.І. Мізін. Типологічна характеристика: поліграфічний, одностомний, перекладний (за образами-еталонами) фразеологічний словник. *Реєстровий склад:* 1491 образ-еталон компаративних фразеологічних одиниць німецької мови. *Загальна характеристика:* словник є першою добіркою компаративних фразеологічних одиниць німецької мови.

Дослідження, з одного боку, є частковою компенсацією відсутності словника фразеологічних порівнянь німецької мови, оскільки в ньому дібрані в алфавітному порядку компаративні звороти, які подано у фразеологічних, двомовних і тлумачних словниках вітчизняних і німецьких авторів. Із іншого боку, до більшості одиниць, зафіксованих у цьому словнику, поряд із перекладом значення наведений один (або декілька) повний / частковий еквівалент української мови. У випадку

прозорої образно-мотиваційної структури усталеного порівняння може подаватися лише його український еквівалент.

Перспективними для укладача словника залишаються два моменти: 1) навантаження словникової статті етимологічною та стилістичною інформацією; 2) розробка ідеографічного словника фразеологічних порівнянь німецької мови, оскільки ідеографія набирає наразі потужного розвитку.

Побудова словника: 1) словник побудований на основі алфавітного розташування образів-еталонів компаративних фразеологічних одиниць німецької мови. Образами-еталонами виступають здебільшого іменники; 2) якщо образ-еталон виражений не іменником, то обов'язково вказується частина мови; якщо образно-мотиваційна основа фразеологічного порівняння репрезентована формою дієслова, то словникову статтю розпочинає інфінітив цього дієслова; 3) образи-еталони перекладені на українську мову тим значенням (прямим / переносним), яке присутнє в тій чи іншій одиниці; якщо в компаративному фразеологізмі вживається переносне значення, то воно вказується після перекладу прямого значення; 4) подається список усталених порівнянь-поліеталонів і список перекладу одиниць-полісемів; 5) коли фразеологічні порівняння виражають спільну семантику, то біля кожного з них подано образи-еталони синонімічного ряду; 6) фразеологізми-полісеми подаються, при можливості, з указуванням синонімічного ряду до кожного значення; 7) щоб підібрати відповідний український еквівалент, користувачеві потрібно проглянути усі одиниці певного синонімічного ряду, оскільки, уникаючи одноманітності, автор прагнув віднайти для кожного фразеологічного порівняння того чи іншого ряду свій еквівалент; 8) у словнику не подано інформації про стилістичну маркованість компаративних фразеологізмів і паремій, тому користувачеві необхідно звертати увагу на стилістичне забарвлення образів-еталонів певних порівнянь, оскільки саме образи-еталони впливають на стилістичне функціонування цих одиниць; 9) репрезентовані лише ті компаративні паремії, в образно-мотиваційній структурі яких чітко виражено порівняння з певним еталонізованим предметом / поняттям.

Зразок словникової статі:

1. Aal, m

1) *geschmeidig wie ein Aal sein*

S.a.: *Katze*

2) *glatt wie ein Aal*

S.a.: *Seife*

3) *sich winden krümmen wie ein Aal*

S.a.: *Wurm*

4) *zittern wie ein Aal*

S.a.: *Espe, Espenlaub, Gelatinepudding, Pudding*

вугор

бути вертким і спритним,

~ спритний як в'юн

виверткий характером; занадто дружній; настільки хитрий, що неможливо обдурити, ~ хитрий як лис

викручуватися, ~ вертиться як в'юн в ополонці

бути полохливим; мати перебільшений страх,

~ відважний як заєць

**ВЕЛИКИЙ СУЧАСНИЙ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ
УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИЙ СЛОВНИК ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ТА
СТАЛИХ ВИРАЗІВ (Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2009). Автор:**

І.Г. Данилюк. *Типологічна характеристика:* поліграфічний, одностомний, перекладний, алфавітний фразеологічний словник. *Мета:* словник покликаний полегшити практичне вивчення української та російської мов і забезпечити підвищення загального рівня мовної культури. *Загальна характеристика:* словник містить фразеологічні одиниці, сталі словосполучення й звороти, що найчастіше викликають труднощі під час перекладу з російської мови українською і навпаки. Представлено значний пласт паремії – українських і російських прислів'їв і приказок, що перекладаються не дослівно, а через відповідники. Багатий лексичний матеріал розкриває потужні образні засоби обох мов, може виступати об'єктом порівняльного дослідження.

3.2.2. Аспектні перекладні фразеологічні словники.
*рос. РУССКО-УКРАИНСКИЙ И УКРАИНСКО-РУССКИЙ
ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЙ ТЕМАТИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ: ЭМОЦИИ
ЧЕЛОВЕКА (Симферополь : Редотдел Крымского комитета по
печати, 1994). Автор: Ю.Ф. Прадид.* *Типологічна характеристика:* поліграфічний, одностомний, перекладний, тематичний фразеологічний словник. *Реєстровий склад:* 339 російських і 414 українських фразеологічних одиниць. *Загальна характеристика:* словник складається з двох частин: російсько-української та українсько-

російської, кожна з яких містить 13 тематичних розрядів («Відраза. Огида», «Втіха. Радість», «Гнів. Лют», «Захоплення. Захват», «Любов. Пристрассть», «Страждання. Мука», «Неспокій. Тривога», «Подив. Здивування», «Презирство. Зневага», «Сором. Сид», «Страх. Жах», «Сум. Печаль», «Відчай. Безвихідь»). До словника додаються тематичні та алфавітні покажчики.

Тематичні покажчики перераховують тематичні розряди та фразеологізми, які до них входять, що дозволяє читачу знаходити у словнику фразеологізми з тематикою, яка його зацікавила.

Алфавітні покажчики постають переліком усіх фразеологізмів, що увійшли до словника. Кожна ФО має свій індекс, де перша цифра вказує на номер тематичного розряду, а друга – номер фразеологізму у межах розряду.

У словнику запропоновано опис тематичної групи та її компонентів, багатий ілюстративний матеріал, що відображає функціонування фразеологізмів в українській і російській мовах.

Побудова тематичного розряду: 1) у назві тематичного розряду емоційний стан людини характеризується двома словами (друге слово позначає сильний і відносно короткочасний емоційний стан людини, що у психології має назву афект); 2) семантичний коментар розкриває загальне розширене (ідеографічне) значення фразеологізмів усього розряду. Це значення конкретизується безпосередньо у словниковій статті шляхом семантизації кожної ФО; 3) кожен розряд здебільшого складається з кількох розділів (а) фразеологізми, що мають прямі відповідники у мові, на яку перекладаються (укр. *без пам'яті* – рос. *без памяти*); б) фразеологізми, що не мають прямих відповідників у мові, на яку перекладаються; переклад здійснюється за допомогою фразеологічного синоніма або слова чи словосполучення (рос. *за милую душу* – укр. *за милу душу*; рос. *за первый сорт* – укр. *за милу душу*; рос. *кружится в вихре* – укр. *насолоджуватися*; укр. *пекти / спекти раків (раки, рака)* – рос. *заливається румянцем*)); 4) у межах розряду ФО розташовані в алфавітному порядку з нумерацією та з урахуванням факультативних і варіантних компонентів; 5) багатозначні ФО у кожному новому значенні здатні представляти різні тематичні розряди.

Структура словникової статті: 1) значну увагу приділено фразеологічній варіантності (виділено фонематичні, морфологічні, словотвірні, лексичні, структурні варіанти ФО); 2) деякі ФО супроводжуються найбільш типовими синтаксичними зв'язками фразеологізму зі словами контексту; 3) після тлумачення ФО подано паспортизовані цитати-ілюстрації, що документально підтверджують функціонування певної ФО у мові, а разом з тим і її значення.

Зразок оформлення тематичного розряду:

I. ВІДРАЗА. ОГИДА

Отвращение. Омерзение

Фразеологізми даного розряду характеризують емоційний стан людини, що відчуває неприязнь, відразу, гидливість до когось, чогось.

1. ДУША НЕ ПРИЙМАЄ

Душа не принимает

Хтось відчуває відразу до когось, чогось.

2. ДУША ПЕРЕВЕРТАЄТЬСЯ / ПЕРЕВЕРНУЛАСЬ у кого, чия

Душа переворачивается

Хтось відчуває велику огиду до когось, чогось.

- Як бридко ти промовив ці слова! **Душа моя од їх перевернулась** (Леся Українка).

3. З ДУШІ ВЕРНЕ кого

С души воротит

Викликає велику огиду.

Учора Христинина врода вабила, а сьогодні попадине приставання з душі верне (Панас Мирний).

4. СТОЯТИ / СТАТИ КІЛКОМ У ГОРЛІ кому

Стоять колом в горле

Дуже набриднути, остогидіти.

- Вже мені ті його вірші **кілком в горлі стоять!** (І. Франко).

5. ДУША СОХНЕ у кого

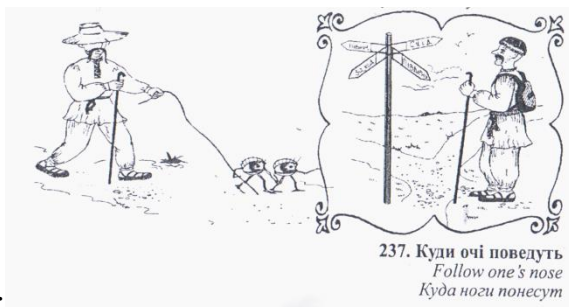
Душу рвет

Хтось відчуває відразу до когось, чогось.

[Лінда:] Слухай, Вацеку... . Ти мені подобаєшся... . Але не говори зі мною про науку і вчених. У мене **сохне душа**, коли я чую про атоми чи про ту твою протоплазму (О. Левада).

УКРАЇНСЬКО-АНГЛО-РОСІЙСЬКИЙ ІЛЮСТРОВАННИЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК (Донецьк, 2007). Укладачі: І.Є. Намакштанська, О.В. Романова, О.Ф. Курочкіна, Т.І. Загоруйко, Х.А. Бенаї, Ю.М. Новикова, Р.М. Назар, Н.М. Лапиніна, І.А. Степанова, Н.О. Степаненко, Н.О. Ковальова, Г.Ю. Атанова, Т.М. Гапонова, Л.Й. Шкут, Я.В. Намакштанський. Типологічна характеристика: поліграфічний, однотомний, перекладний, навчальний,

ілюстрований фразеологічний словник. *Загальна характеристика:* матеріали словника сприятимуть збагаченню мовлення читачів українськими, російськими й англійськими ідіомами. Розглядаючи малюнки до фразеологізмів, читач зможе поліпшити настрій, що сприятиме кращому запам'ятовуванню змісту кожної ідіоми. *Мета:* порівняльна (у зіставленні з російською й англійською мовами) наочна презентація українських фразеологізмів, які широко використовуються у повсякденному житті.

Зразок словникової статті:

ЛАТИНСЬКА ФРАЗЕОЛОГІЯ. СЛОВНИК-ДОВІДНИК : НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК (К. : Академвидав, 2009). Автор-укладач: П.І. Осипов. *Типологічна характеристика:* поліграфічний, однотомний, перекладний, спеціальний, тлумачний. *Реєстровий склад:* понад 1500 латинських афоризмів і висловів. *Загальна характеристика:* у словнику зібрано, перекладено (з латинської мови на українську мову; наведено також російські, англійські, німецькі відповідники за наявності), прокоментовано й етимологічно пояснено латинські афоризми і вислови, завдяки яким мова сучасної людини може набути виразності, влучної й елегантної аргументованості.

Видання важливе для інтелектуалізації, розширення мовного та загально пізнавального простору студентської молоді тощо.

У коментарях запропоновано комплекс лексикологічних і лексикографічних знань, а також відомості з педагогіки, психології, медицини, риторики, міжнародного права та інших галузей науки і культури.

Зразок словникової статті:

Ab equo ad asinum – букв.: *із кобил та в клячі* (англ. *to descend from horse to donkey; to change a horse for a donkey*, нім. *man soll nicht vom Pferde auf den Esel Kommen*, укр. *був кінь та з'їздився*, рос. *променять сапоги на лапти; из попов да в дьяконы*). Давня сентенція. Йдеться про нерівноцінний обмін, а також про пониження на посаді.

§3.3. Ареальні фраземні словники

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК ГОВІРОК НИЖНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ (Запоріжжя : Стат і К^о, 2001. – Вип. 4). Автор: В.А. Чабаненко⁹. *Типологічна характеристика:* поліграфічний, серійний, ареальний, диференційний, тлумачний, алфавітний фразеологічний словник. *Реєстровий склад:* близько 3000 ФО, що вживаються тепер і вживалися порівняно недавно в живих народних говірках Нижньої Наддніпрянщини, зібрані впродовж 1852-1998 рр. у селах, селищах і містах Дніпропетровської, Запорізької та Херсонської областей, а також ФО, зафіксовані фольклорно-етнографічними і діалектологічними записами 2 пол. ХІХ ст. – поч. ХХ ст., що їх виконали на території колишніх Катеринославської і Херсонської губерній І. Манжура, Я. Новицький, Д. Яворницький, І. Бесараба, О. Курило та ін. *Загальна характеристика:* до реєстру словника фразеологізми вводяться в алфавітному порядку, а за основи беруться їх вихідні форми.

У міру наявності відповідності матеріалу вживання того чи іншого фразеологізму ілюструється текстовими уривками з говіркового мовлення. Всі реєстрові одиниці задокументовані. Місце запису й назва джерела подаються в дужках скорочено. Якщо джерело друковане, то вказується і його сторінка. Список скорочень подано у кінці словника.

Діалектні фонетичні, морфологічні, словотворчі та лексичні особливості ФО і текстових уривків-ілюстрацій збережено.

Словник є роботою диференційного типу, оскільки до неї заведені лише ті ФО, які не фіксуються відомими фразеологічними словниками або ж фіксуються у відмінній формі, в іншому лексичному складі чи з іншим значенням. Виняток становлять вислови, взяті з записів минулого. Вони подаються всі, незалежно від того, реєструють їх фразеологічні словники літературної мови чи ні.

Словник має «Додатки», у яких читач знайде цікаві фразеологізовані каламбури, нісенітниці, дотепи, побажання, заклинання, поради, подяки, запрошення, вітання, тости тощо.

---

⁹ *Довідка:* словник продовжує серію «Пам'ятки мовної культури Нижньої Наддніпрянщини», в якій уже вийшли такі книжки, як «Сестра орлів» (1991 р.), «Мудре слово» (1992 р.), «Гартоване слово» (1995 р.).

Зразок словникової статті:

Розскочитись на канцурки – розпастися, розбитися на дрібні частини // От у змія меч у три сажени залізний чи сталений; як ударе ж він того чабанця ним, так той меч на канцурки і розскочивсь (МС, 10-Біл.)

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ І СТЕПОВИХ ГОВІРОК ДОНБАСУ (Луганськ : Альма-матер, 2002 (2-е вид. – Луганськ, 1997; 3-є вид., доп. й перероб. – Луганськ : Альма матер, 2000; 5-е вид., перероб. й доп. – Луганськ : Альма-матер, 2005)). Автори: В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. *Типологічна характеристика:* поліграфічний, однотомний, ареальний, диференційний, гніздовий, тлумачний фразеологічний словник. *Реєстровий склад:* 4727 реєстрових одиниць. *Загальна характеристика:* словник охоплює фразеологічні одиниці пов'язані з традиційним побутом, різними видами господарської діяльності, звичаями, віруваннями, обрядами, науково-технічним прогресом, живим мовленням сіл, селищ і великих промислових міст.

До реєстру словника входять вирази: 1) які не фіксуються лексико-фразеологічними працями літературної мови (*змінити ковбасу на сало* – «здійснити не вигідний обмін»); 2) відрізняються від фіксованих у нормативних працях фразеологізмів структурою чи формальними ознаками (вирази з діалектними словами *земляний покликав (кого)* – «хто-небудь помер», пор. *земляний* – добрий або злий дух, що живе в землі; вирази, які компонентним складом відрізняються від нормативних *який комар укусив (кого)* – «про того, хто розсердився невідомо чого», пор. у літературній мові *яка муха вкусила (кого)*; вирази з іншою порівняно з літературною мовою семантикою або з іншим обсягом семантики *бибикам хвосту крутити* – «відповідь на запитання «куди йдеш?», коли не хочуть признаватися», або «байдикувати», пор. літературне «виконувати примітивну, часто брудну, неprestижну роботу»).

Побудова словника: статті опрацьовуються за алфавітом стрижневих компонентів й одночасно за стрижневим принципом (вирази вводяться і тлумачаться на першій іменник, а в разі його відсутності – слова інших частин мови в такому порядку: прикметник, дієслово, займенник, числівник, прислівник). Фразеологізми, відповідно, групуються в окремі гнізда навколо стрижневого слова.

Структура словникової статті: реєстрова одиниця, елементи граматичної та стилістичної характеристики, словникова дефініція, ілюстративна частина (за потреби), перелік пунктів поширення ФО, історико-етимологічна довідка (може використовуватись як матеріал для етимологізування ареальних фразеологізмів). Широко застосовується система позначок, які вказують на сферу вживання, хронологію, поширення виразу, стилістичну характеристику, сферу первісного функціонування. Крім того, автори вдаються до порівняно нового прийому пояснення затемнених висловів – дослівної мотивації в інтерпретації інформантів.

§3.4. Семантико-парадигматичні фраземні словники

СЛОВНИК ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ СИНОНІМІВ (Київ : Радянська школа, 1988). Автори: М.П. Коломієць, Є.С. Регушевський. *Типологічна характеристика:* поліграфічний, однотомний, спеціальний (фразеологічна синонімія) фразеологічний словник. *Реєстровий склад:* більше 300 синонімічних рядів, що охоплюють 2000 фразеологічних одиниць, дібраних із творів українських письменників. *Загальна характеристика:* об'єктом лексикографічного опису у словнику є фразеологічні синоніми сучасної української мови. Синонімічні групи фразеологізмів супроводжуються короткими даними про їхні семантичні відтінки, емоційно-експресивне забарвлення, стилістичне використання та специфіку функціонування у сучасній українській мові.

Стилістична диференціація фразеологізмів-синонімів здійснюється за трьома аспектами: 1) функціонально-стилістичним (книжні, народно-поетичні (фольклорні), розмовні і територіально-діалектні фразеологізми); 2) емоційно-експресивним (урочисті, жартівливі, фамільярні, іронічні, зневажливі фразеологізми); 3) історико-стилістичним (застарілі, міфологічні, етнографічні фразеологізми). Розміщення їх у межах словникової статті здійснюється у словнику за принципом: спершу наводяться найбільш нейтральні і з більшою семантичною прозорістю, а потім інші – з менш яскраво вираженою семантикою і більшою емоційною забарвленістю. Окремі фразеологізми-

синоніми мають одночасно триаспектну характеристику: *прописати іжицю (книжне, застаріле, фамільярне)*.

В один синонімічний ряд об'єднуються тільки тотожні або близькі за значенням фразеологізми, співвідносні семантично й функціонально з однією і тією ж частиною мови, напр.: *бути (побувати) в бувальцях; узнати (пізнати, скуштувати) почому (почім) ківш лиха; пройти (крізь) огонь і воду і мідні труби; пройти і мідні труби і чортові зуби; бути на возі і під возом; бути на коні, бути і під конем; пройти Крим і Рим і мідні труби; пройти (перейти) крізь сито й решето; знати, де раки зимують* мають процесуальне значення «багато всього зазнати», співвідносяться з дієсловами і утворюють один синонімічний ряд.

В одному синонімічному ряду можуть поєднуватися і фразеологізми, різні за граматичною структурою. Але разом з тим вони здебільшого співвідносяться з однією частиною мови і виступають у функції того самого члена речення, що й домінанта – реєстрове слово, яке відкриває синонімічний ряд фразеологізмів.

Фразеологічна варіантність опрацьована у межах відповідного синонімічного ряду як одна ФО з наведенням у круглих дужках взаємозамінних слів. Факультативні компоненти ФО наводяться у квадратних дужках, пор.: *сипати словами (слова) [як (мов, наче, неначе) горохом (горох)]; молоти язиком [як порожній млин (як на жорнах, як вітряком)]*.

Побудова словника: 1) близькі за значенням фразеологізми зібрані в групи (або ряди); 2) синонімічний ряд разом з ремарками та ілюстраціями утворює словникову статтю, на початку якої з абзацу як реєстрова одиниця подається домінанта ряду, за нею іде повний перелік фразеологічних синонімів, а потім – ілюстрації з літературних джерел; 3) словникові статті розміщені за алфавітом домінант; 4) якщо реєстрове слово служить домінантою для кількох синонімічних рядів, такі ряди розташовуються в одній словниковій статті як підгрупи; 5) після кожної ФО розкриваються особливості керування, наводяться граматичні та стилістичні позначки.

СЛОВНИК ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ АНТОНІМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (Київ : Довіра, 2001 (3-є вид., Київ : Довіра, 2006)). Укладачі: В.С. Калашник, Ж.В. Колоїз. Типологічна

характеристика: поліграфічний, однотомний, спеціальний (фразеологічна антонімія), тлумачний фразеологічний словник. **Реєстровий склад:** 628 словникових статей. **Завдання:** подати лексикографічну характеристику власне-фразеологічної антонімії, що охоплює структурно однотипні та структурно різнотипні конструкції, які диференціюються протилежною семантикою і є знаками однієї логічної сутності. **Будова словника:** кожна словникова стаття має порядковий номер, назву (фразеологічні антоніми), тлумачення кожного фразеологічного антоніма, їхні синоніми (за наявності) та ілюстрації, які засвідчують опозицію фразеологізмів і те, що вони є знаками однієї логічної сутності. Кожен із фразеологізмів (це стосується передусім багатозначних конструкцій) тлумачиться тим значенням, у якому вони здатні вступати в антонімічні відношення, причому тлумачення передбачає наявність компонента, який експліцитно виражає антонімію (пор.: *водою не розлити // як кішка з собакою* – «у злагоді – без злагоди», «дружно – ворогуючи»). Якщо фразеологізми, що вступають у антонімічні відношення, мають синоніми, то словникова стаття має вигляд:

292. КУРЧА ПУХНАСТЕ // СТАРИЙ ВОВК

про недосвідчену людину

про досвідчену людину

жовтодзьобе горобеня
жовтороте пташеня

битий жук
битий жак
стріляний горобець
стріляна птиця

Миколі ще можна вибачити його промах, він у нас ще пухнасте курча, а ти ... ти ж уже битий жук (І. Багрянець).

Абдулаєв був старий вовк, він знав – «язика» взяти нелегко (Г. Тютюнник).

Зразок словникової статті:

586. ЯК БДЖІЛ У ВУЛИКУ // З НАПЕРСТОК

дуже багато

дуже мало

як піску морського
аж кишить
до біса
кури не клюють
на волівій шкурі не списати
ні проїхати ні пройти
хоч греблю гати

з горобину душу
не дуже густо
кіт наплакав
із заячий хвіст
на заячий скік
як у kota сліз
котові на сльози нема

хоч лопатою горни	на макове зерно
як за гріш маку	крапля в морі
і свині не їдять	на волосину

*Приходжу до клубу колгоспного, а там Узяв-то й усього з **наперсток**, а розмов людей, як бджіл у вулику (І. Сочивець).* *було... (Розм.).*

§3.5. Фраземні словники мови перекладача

ФРАЗЕОЛОГІЯ ПЕРЕКЛАДІВ МИКОЛИ ЛУКАША : СЛОВНИК-ДОВІДНИК (Київ : Довіра, 2003). Укладачі: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. *Типологічна характеристика:* поліграфічний, однотомний, спеціальний, тлумачний фразеологічний словник. *Реєстровий склад:* понад 6000 фразеологізмів, паремій, усталених порівнянь тощо та близько 15000 ілюстративних прикладів. *Загальна характеристика:* перша в історії вітчизняної лексикографії спроба якнайповніше описати українську ідіоматику, пареміологію, перифрази, тавтологічні словосполучення, усталені порівняння, традиційні формули припрошення, побажання, клятв, божби, прокльонів, каламбурні словосполучення, вирази розмовних кліше тощо, уживані у мові перекладів видатного українського перекладача, літературознавця, лексикографа 2 пол. ХХ ст. Миколи Лукаша. *Мета:* укладачі прагнули дати масовому читачеві, що стоїчно сприймає фразеологію саме як сукупність ідіоматики, пареміології тощо, зручний і надійний у користуванні довідник, призначений повною мірою репрезентувати особливості функціонування розглянутих мовних зворотів у мові Лукашевих перекладів.

Побудова словника та словникової статті: 1) словник складається з реєстру фразеологізмів, словникових тлумачень, цитат-ілюстрацій (словникового корпусу) та алфавітного покажчика, який подає інформацію про розміщення в словниковому корпусі всіх значущих слів, що входять до складу реєстрових мовних зворотів; 2) мовні одиниці подано під опорним словом; 3) загальна схема словникової статті: після заголовного компонента (опорного слова) подано реєстровий мовний зворот, далі наведено його стилістичну характеристику (позначки *вульг.*,

груб., жарт., зневажл., ірон., книжн., лайл., несхв., уроч., фам.), позначено типові або єдино можливі граматичні зв'язки мовного звороту з контекстом (за необхідності), потім подано словникову дефініцію, наприкінці – ілюстративні приклади (якщо словникова стаття містить більше п'яти ілюстративних прикладів, це означає, що в картотеці розглядає мовний зворот засвідчений у різних контекстуальних умовах більше як десять разів; словникова стаття може подавати кілька ілюстративних цитат з одного художнього твору тільки в тому разі, якщо розглядану мовну одиницю не засвідчено в інших перекладах М. Лукаша); 4) якщо реєстровий мовний зворот містить відхилення від норми, то після нього подано відповідну сучасну нормативну словоформу, лексему з літературним наголосом.

Зразок словникової статті:

КРИЖ

²⁷⁰ **попадати крижем** (на що). Упасти нерухомо.

Тої ж миті графиню Трифалдисту з усім бородатим полком як вода вмила, а решта публіки **попадали крижем** на землю, наче повмлівали. *Сервантес, с. 525.*

²⁷¹ **упасти крижем** (на що). Упасти нерухомо.

Він [Ян Бібіян] кинувся на дідугана, відштовхнув його назад, **упав крижем** на підлогу, всім тілом закривши хвоста і міцно притиснувши його. *Єлин Пелін, с. 47-48.*

§3.6. Паремійні й афористичні словники, збірки

УКРАЇНСЬКІ ПРИКАЗКИ, ПРИСЛІВ'Я І ТАКЕ ІНШЕ (Київ : Либідь, 1993). Укладач: М. Номис¹⁰. Реєстровий склад: близько 15000 одиниць. *Загальна характеристика:* вперше в українській пареміографії застосовано тематичний принцип розташування мовного матеріалу. *Мета:* зберегти для нащадків розповіді бувалих, старосвітських людей,

---

¹⁰ *Довідка:* оригінальне видання (назва «Українські приказки, прислів'я і таке инше. Збірники О.В. Марковича и других. Спорудив М. Номис») цієї збірки побачило світ у Санкт-Петербурзі 1864 р. 1885 р. з ініціативи та на кошти Владика Мстислава, патріарха Української Автокефальної Православної Церкви, збірку перевидано. До видання входять дві книги: текст збірки М. Номиса і дослідження про нього. Журнал «Київ», починаючи з березня 1991 р., друкував частинами тексти зі збірки М. Номиса. Частина висловів зі збірки М. Номиса вилучено царською цензурою. Вилучені прислів'я були передані до Львова і вже після смерті М. Номиса, в 1909 р., опубліковані в «Записках Наукового товариства імені Шевченка».

цікаві факти з минулого різних українських станів і тим самим сприяти розвитку національної самосвідомості.

Збірка має дві частини: більшу – прислів'я та приказки і меншу – загадки. До обох частин додаються покажчики. Власне паремійний матеріал першої частини має двадцять розділів: 1) вірування українського народу; 2) природа, пори року; 3) історичне минуле; 4) сила і воля людини; 5) соціальні відносини, доля, недоля, лихо; 6) різні моральні вади людей; 7) різні сторони людської вдачі і настрою; 8) скупість і щедрість людини; 9) розум, голова, дурацці; 10) правда, брехня, суд; 11) багато – трохи; 12) здоров'я, хвороби, смерть; 13) кохання, одруження, чоловік і жінка, діти; 14) сусіди, куми, приятелі, вороги; 15) своя хата, своє – чуже; 16) господарська діяльність; 17) недбалиці, лінивість; 18) зовнішній вигляд людини, одяг; 19) примовляння, побажання, гостини; 20) спів, музика, танці. У другій частині вміщено 505 одиниць, які охоплюють різні сторони побутового та громадського життя, явищ природи, поведінки людини тощо.

У збірці зазначено місцевості, де були зафіксовані прислів'я, приказки та загадки, наведено, по можливості, варіанти з різних регіонів. Іноді запропоновано пояснення щодо виникнення прислів'їв.

У покажчиках подано перелік усіх основних видів господарської діяльності, явищ природи, рослинного та тваринного світу, родинних зв'язків тощо. За допомогою покажчиків, назви яких є по суті опорними словами вміщених у тексті прислів'їв, приказок, загадок, можна легко з'ясувати, як відобразились у пареміях ті чи інші сфери народного життя, побуту людей, їх взаємовідносин. У новому виданні запропоновано алфавітний покажчик опорних слів паремій.

Мовний матеріал зі збірки М. Номиса відбиває особливості народного мовлення того часу, своєрідності у фонетиці, морфології, синтаксисі і навіть в орфографії та пунктуації у різних регіонах України. М. Номис застосував у книзі фонетичний принцип.

Перевидання 1993 р. здійснено без жодного втручання в текст, збережено всі особливості тогочасної орфоєпії, орфографії, правопису, мовного колориту тощо, тобто все те, що робить це видання саме пам'яткою другої половини ХІХ ст.

Зразок словникової статті:

- З щастя та з горя зкувалась ДОЛЯ. *Гат.*
И кат панує, та долі не бачить. *Ш.*
Єсть на світі доля – а хто її знає? єсть на світі воля – а хто її має? *Кобз. (77).*
Лихая доля и під землею надигає. *Прок.*
Доля карає й вельможного, й неможного. *Ш.*
1730. Буває, що и вовк лежить горою. *Прок.*
Лихої долі не вгадаєш. – Не вгадаєш лихої долі (*або: години*).
Своєї недолі и конем не об'їдеш. *Нов.*
Моя доля та рубає дрова. *К.*
Бідному Савці нема долі ні на печі, ні на лавці: на печі печуть, а на лавці січуть. *Не., [С., Ж.].*
Лягай долі на своїй долі. *Ш.*
Плаче твоя доля, та не зна чого. *Ївх.*
Вибравись собі долю, як бандолю. *Прок.* – У н'єго доля, як бандоля. – Дав їй Бог долю, як хвандолю. *Ил.*
У сусіда дон'єк сім, та й є доля всім – у мене єдна, та й тій нема. *Ж.* – У кого дочок сім, то й доля всім; у кого одна, и тій долі нема ⁽¹⁾. *Сос., [Л., Прок.].*
⁽¹⁾ та й та долі жадна! *Рад.*; а в мене єдна, та й неладна. *Бр.*

НАРИСИ З УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ (З РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИМИ ПАРАЛЕЛЯМИ) (Київ : Радянська школа, 1952).

Автор: І.Г. Чередниченко. *Типологічна характеристика:* видання має нормативне-довідкове призначення. *Загальна характеристика:* «Нариси» є спробою розглянути найважливіші акти і явища української фразеології в порівнянні з російською. Це завдання не легке, оскільки фразеологічні багатства української мови не тільки ще не вивчені, а навіть і не зібрані. Нечисленні збірки українських приказок, прислів'їв тощо, в яких найяскравіше відбиваються фразеологічні особливості мови, містять тепер уже застарілий матеріал, до того ж зафіксований без будь-яких намірів власне фразеологічної систематизації цього фольклорного матеріалу. У таких умовах, на перших кроках опрацювання фразеологічного матеріалу, звичайно, можливі недоліки, недоробки, неточності. Та незважаючи на це, роботу в галузі фразеології, зокрема порівняльної українсько-російської, вже треба розпочати, бо вона невідкладна, потрібна в інтересах дальшого підвищення культури української літературної мови. Це й підбадьорювало автора в намірі скласти цю книжку з фразеології, де подається і ілюстративний, і довідковий фразеологічний матеріал. *Структура роботи:* «Нариси»

складаються з двох частин: 1) «Прийменникові конструкції» і 2) «Фразеологічні сполучення повнозначних слів».

У «Прийменникових конструкціях» розглядаються прийменникові конструкції: а) з простими прийменниками, куди віднесені прийменники, що своєю, морфологічною будовою відрізняються від повнозначних частин мови, зовсім не подібні або мало подібні до повнозначних слів і як слова з окремим самостійним значенням не вживаються (рос. *для его удовольствия* – укр. *на його втіху*; рос. *верность до гроба* – укр. *вірність до гробу, вірність на все життя*); б) конструкції з префіксованими прийменниками (рос. *из-под земли* – укр. *з-під землі*; рос. *вне всякого сомнения* – укр. *поза всяким сумнівом*); в) конструкції з прийменниками, які формами подібні до повнозначних слів і лише в умовах синтаксичної побудови речення втрачають самостійне лексичне значення і переходять в службові прийменникові слова (рос. *на краю неба* – укр. *край неба*; рос. *против неба* – укр. *просто неба*).

Явища відповідності та невідповідності складових частин словосполучених конструкцій порівнюваних мов, зумовлені побудовою фразних конструкцій, є показником фразеологічних відмінностей порівнюваних мов. На цій підставі до фразеологічного розгляду включаються різні прийменникові конструкції, незалежно від того, в якій мірі вони фразеологізовані (тобто перетворились на ідіоми, стали словосполучення тощо) всередині певної мови.

Як ілюстративний і фразеологічно-довідковий матеріал у книзі використані в багатьох випадках приклади з рос. «Русско-украинского словаря» (1948 р.) АН УРСР. В інших випадках взято приклади узвичаєного вживання тих або інших конструкцій у художній, науково-популярній, діловій мові.

З уваги на нормативне-довідкове призначення «Нариси», для зручнішого користування, розгляд прийменників у різних фразеологічних конструкціях подано в алфавітному порядку. В тих випадках, коли подібний прийменник вживається і в російській мові, після аналізу українських конструкцій подаються найуживаніші російські конструкції з цим прийменником (також в алфавітному порядку) і до них українські фразеологічні відповідники.

Ілюстративний матеріал узято з різних галузей сучасної літературної мови: подані приклади жанрів художньо-літературного, народно-фольклорного, науково-популярного, газетного та журнально-публіцистичного. В прикладах наведені прислів'я і приказки, які є важливим джерелом української фразеології.

КРИЛАТІ ВИСЛОВИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ (Київ : Вища школа, 1975). Автори: А.П. Коваль, В.В. Коптілов. *Загальна характеристика:* зібрано різноманітний і різноплановий фразеологічний і лексичний матеріал, який традиційно об'єднується під назвою «крилаті слова» (або крилаті вислови) в українській літературній мові, подано пояснення та ілюстрації до них, з'ясовано походження висловів, показано особливості їх вживання, відзначено переосмислення, розширення чи зміну значення. *Мета:* ознайомити читача з великою групою фразеологізмів, які відіграють у літературній мові особливу роль: конденсують величезний запас думок, емоцій, людського досвіду, виражаючи його в стислій, афористичній, високомайстерній формі. *Побудова:* вислови розміщено в алфавітному порядку, за першою літерою першого слова пояснюваного висловлювання. Для зручності користування наприкінці подано алфавітний покажчик авторів крилатих слів, а також реєстр крилатих висловів української мови; в обох реєстрах вказано сторінки, на яких вміщено ці крилаті слова. До реєстру крилатих слів не ввійшли вислови, що походять з казок, цитати з народних пісень.

Побудова статті: 1) довідка про походження крилатого вислову (якщо це цитата, то вона найчастіше наводить мовою оригіналу, рідше – в перекладі; прізвище перекладача вказується); 2) первісне значення вислову, розкрито особливості переносного вживання; 3) цитати здебільшого не тлумачаться, спеціально пояснюються лише випадки переосмислення цитат; 4) ілюстрації виконують і функцію вказівки на стилістичну приналежність крилатих висловів, на місце їх переважного вживання (саме тому, наприклад, ілюстрації, взяті з текстів, які публікувалися на сторінках журналів і газет, містять вказівку про місце і дату їх опублікування, а не про прізвище автора чи назву документа).

Зразок словникової статті:

Аби цифра справна

Цитата з комедії О.Є. Корнійчука «В степах України» (1939) – слова Галушки, який поблажливо й водночас іронічно характеризує керівництво, що не заглиблюється в суть справи, а дуже полюбляє різні зведення та рапорти.

Праця педагога повинна бути неспокійною, напруженою, але разом з тим радісною, без шарпанини, авралів, без отієї сліпої погоні за «*справною цифрою*» («Літературна Україна», 1967, 24 січня).

Районний Галушка: - І чого до мене чіпляються? *Цифра ж справна.*

Перець: Не та у вас арифметика. Треба не складати і ділити, а множити. Множити ряди передових! («Перець», 1953, №7).

У СВІТІ КРИЛАТИХ СЛІВ (Київ : Веселка, 1976). Автор: В.В. Коптілов. *Загальна характеристика* книжка розповідає про сотні крилатих висловів, що прийшли в українську мову з далеких берегів чужих країн і з сивої давнини рідної історії. Видання фіксує також крилаті слова, породжені епохою автора. Написано книгу у формі цікавої розповіді. Використано дещо з матеріалів, зібраних автором спільно з А.П. Коваль під час роботи над першим виданням («1000 крилатих виразів української літературної мови», 1964 р.) і над цим виданням. *Мета:* навчити правильно розуміти і вживати чимало крилатих висловів, збагатити мову читачів

Усі крилаті вислови згруповано за такими розділами: «Сім чудес світу» (*вавилонська вежа, сади Семіраміди, на сьомому небі тощо*), «Я честь віддам титану Прометею» (*авгієві стайні, ріг достатку, спочити на лаврах і т.ін.*), «Ганнібалова клятва» (*гуси Рим урятували, тримати камінь за пазухою, через терни – до зірок тощо*), «Мир хатам, війна палацам» (*філософський камінь, летючий голландець, варфоломійська ніч і т.ін.*), «Живуща вода» (*на ясні зорі, на тихі води; сім п'ятниць на тиждень, як горох при дорозі тощо*), «Досвітні огні» (*врем'я люте, незлим тихим словом, голодна воля і т.ін.*), «Підручник життя» (*володар дум, мов сонце у краплині води, є ще порох у порохівницях! тощо*), «Пролетарі, всіх країн, єднайтеся» (*лампочка Ілліча, король голий!, синій птах і т.ін.*), «Нове життя нового прагне слова» (*серце Данко, народжений плазувати..., безумство хоробрих тощо*).

Зразок словникової статті:

РОБИТИ З МУХИ СЛОНА. Цей вислів дуже давнього походження став нам відомий з «Похвального слова мусі» старогрецького сатирика Лукіана, який закінчує свій твір так: «Я ще багато міг би говорити, але уриваю своє слово, щоб ніхто не подумав, ніби я, як то кажуть, роблю з мухи слона». І в наші дні вислів часто вживається, коли хочуть висміяти чиесь намагання надати великого значення якому-небудь дріб'язку.

КРИЛАТЕ СЛОВО (Київ : Радянська школа, 1983). Автор: А.П. Коваль. *Типологічна характеристика:* словниково-довідкове видання. *Реєстровий склад:* близько 800 крилатих слів і виразів. *Загальна характеристика:* у збірці наведено найбільш вживані у сучасній українській мові крилаті слова та вирази, переважно інтернаціональні. Дані про їх джерело та значення викладено у популярно розповідній формі тематичними статтями. Містить реєстр крилатих слів та висловів. *Мета:* показати, як протягом віків осідали в мовах світу найяскравіші формою і найбагатші змістом слова – з античних і біблійних легенд, з літописних переказів, з художньої літератури всіх часів і народів, з історичних і наукових джерел.

Зразок словникової статті:

КАНУТИ В ЛЕТУ

Лета ♦ *Стікс* ♦ *за Стіксом* ♦ *перевізник Харон* ♦ *царство Аїда (Гадеса)*

Давайте погортаємо «Кобзар» Т.Г. Шевченка.

Привітай же благодушне
Мою сиротину,
Наш великий чудотворче,
Мій друже єдиний!
Привітаєш, – убогая,
Сірая, з тобою
Перепливе вона *Лету*;
І огнем-сльозою
Упаде колись на землю... («Неофіти»).

Та як буду здужать,
То над самим Флегетоном
Або над *Стіксом*, у раю,
Неначе над Дніпром широким,
В гаю – предвічному гаю,
Поставлю хаточку... («Чи не покинуть нам, небого»).

Лета, Стікс... Що це за ріки? На яких картах їх шукати?

Поет назвав тут ріки, що начебто протікають у підземному царстві Аїді, про яке так багато розповідають міфи античних часів.

Володарем цього міфічного підземного царства був брат Зевса *Аїд (Гадес)*, як він звався у греків, або *Плутон (Орк)* – у римлян.

Гомер у своїх поемах чітко розрізняє Аїд – місце, де перебувають тіні померлих людей, і Тартар – місце, де були ув'язнені під охороною сторуких потвор титани після поразки у війні з богами.

У царстві Аїда (а так звався і сам бог, і його царство) протікало дев'ять рік: *Стікс* (через неї часто згадуваний і сьогодні легендарний *Харон* перевозив тіні померлих), *Лета*

– ріка забуття (ковток води з Лети примушує забути про земне життя), Флегетон, або Піріфлегетон та інші, назви яких не набули поширення поза античною міфологією та літературою.

На сторожі біля входу до царства – триголовий злющий пес Цербер (Кербер), який впускає всіх і не випускає нікого. У міфах розповідається, що кільком смертним все ж пощастило живими вийти з Аїду: це Геракл (він забрав Цербера з собою), Одиссей, Еней (вони спускалися в Аїд, щоб зустрітися з близькими людьми) і Орфей (йому Зевс дозволив забрати звідти дружину Еврідіку).

У підземному царстві перебувають ті герої міфів, які образили богів. Там мучиться Тантал, вічно котить камінь Сізіф, наповнюють бездонні бочки Данаїди, які вбили своїх чоловіків.

Аїд – місце, де живуть усілякі потвори: Геката, Еринії, Горгони, Гарпії, Химера, Єхидна, Гідра. Там постійно перебувають два брати, сини Ночі: Гіпнос (уособлення сну) і Танатос (уособлення смерті). Про багатьох з названих тут міфічних істот і героїв говориться в інших розділах книжки.

У переносному значенні *царство Аїда, Гедесові поля* – смерть, забуття:

А я сама на сій чужій чужині,
Неначе тінь забутої людини,
Що по *Гадесових полях* блукає,
Сумна, бліда, безсила, марна тінь!

(Леся Українка).

Ширше: щось страшне, моторошне, «потойбічне»: «У дворі, аж десь за хлівом, хрестоматійно загавкав пес. Спочатку раз, а потім тричі підряд з однаковими інтервалами. – *Царство Аїда*, – прошепотів Сідалковський. – Візьміть себе в руки, Грак, і не вибивайте зубами дробу» (О. Черногуз).

Канути в Лету означає назавжди зникнути, піти в непам'ять: «Через кілька місяців після смерті митрополита Андрія Шептицького Брестська унія *канула в Лету*» (Я. Галан).

Цей «путівничок» по міфічному царству Аїда, у якого так багато імен (і Гадес, і Плутон, і Орк, і Аїдоней), потрібен для того, щоб орієнтуватися на складній і заплутаній «географічній карті» античної міфології. Адже багата уява стародавніх людей «заселила» не лише гори, ріки, ручаї, море і землю, а й її надра фантастичними істотами, настільки цікавими, що вони й досі хвилюють нас, дають натхнення поетам, використовуються для створення образів, зіставлень і порівнянь.

Знати цю «географію» треба: ви самі переконались у тому, що навіть у знайомому вам «Кобзарі» можна заблукати. Адже з чотирьох названих поетом рік у наведених уривках ми знаємо лише одну реальну – Дніпро.

рос. **КРАТКИЙ СЛОВАРЬ ПЕРИФРАЗ (Київ : Рад. школа, 1985). Автори: Н.Ф. Коломиец, Е.С. Регушевский. Реєстровий склад: 700 одиниць. Загальна характеристика:** зібрано й витлумачено найчастіше вживані в сучасній українській літературній мові загальнономовні перифрази. На думку авторів, перифрази – явище не граматичне, а лексичне, пов'язане з фразеологією і лексикологією – із

розвитком нових значень окремих слів і словосполучень. *Джерела:* підручники для загальноосвітньої школи і вишів, періодична преса, художня, суспільно-політична і науково-популярна література.

Побудова словника: 1) перифрази розміщено в алфавітному порядку за першим словом реєстрового виразу; 2) кожній перифразі відведена окрема стаття, у якій тлумачиться значення вислову і його відтінки, подається ілюстрація та ремарка; 3) ремарками позначено стилістичні особливості вживання та емоційно-експресивні відтінки значення перифрази (урочисте, жартівливе, іронічне, історичне, поетичне тощо); 4) синоніми перифрази тлумачаться в окремих статтях із взаємопосиланням через ремарку; 5) у разі сусідства статей повний перелік синонімічного гнізда подано тільки в першій, в інших – посилання; 6) варіанти перифрази подано в одній статті з ілюстрацією кожного із можливих різновидів форми перифрази; 7) омонімічні перифрази аналізуються також в одній статті з ілюстрацією кожного із значень; 8) перифрази наведено без лапок, крім висловів з яскраво вираженим іронічним забарвленням чи випадків виразного цитування; 9) основний корпус супроводжується алфавітним покажчиком назв, до яких подаються перифрази.

МУДРЕ СЛОВО. ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ В ГОВІРКАХ НИЖНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ (Запоріжжя, 1992. – Вип. 2).
Укладач: В.А. Чабаненко. *Реєстровий склад:* близько 3500 прислів'їв і приказок, що вживаються в говірках Нижньої Наддніпрянщини. *Загальна характеристика:* більшість поданих народних фразеологізмів складають вислови, зібрані укладачем і студентами-філологами Запорізького педінституту (університету) протягом 1952-1992 рр. у 295-и населених пунктах Дніпропетровської, Запорізької і Херсонської областей. Кожна реєстрова одиниця задокументована. Місце запису і джерело подано. До реєстру включено кілька сотень фразеологічних одиниць із фольклорно-етнографічних матеріалів (опублікованих і рукописних архівних) 2 пол. ХІХ – поч. ХХ ст., що їх зібрали на території колишніх Катеринославської і Херсонської губерній Іван Манжура, Яків Новицький, Дмитро Яворницький, Іван Бесараба та ін.

Із прислів'їв і приказок, зафіксованих упродовж останніх десятиліть, для публікації взято лише ті, які не зустрічаються у відомих

академічних і популярних виданнях, та ті, які являють собою місцеві варіанти й переробки широко знаних висловів. Паремії, почерпнуті із джерел 2 пол. XIX – поч. XX ст., подано усі без винятку. Відповідно, збірка є, з одного боку, вагомим доповненням до вже відомого фразеологічного надбання, а з другого боку, вона певною мірою відбиває процес історичного розвитку цього надбання (принаймні в одному з найхарактерніших етнографічних регіонів Південної України).

СЛОВНИК СТІЙКИХ НАРОДНИХ ПОРІВНЯНЬ (Харків : Основа, 1993). Автори: **О.С. Юрченко, А.О. Івченко.** *Типологічна характеристика:* поліграфічний, однотомний, спеціальний словник. *Реєстровий склад:* понад 4000 порівнянь. *Загальна характеристика:* 1) включено тільки такі стійкі народні порівняння, у яких наявне порівняльне слово «як» (чи його замітник); стійкі порівняння подано у словнику на ті компоненти-іменники, які є у складі вислову (напр. *як ополоник між ложками (хто)* подано і під словом *ложка*, і під словом *ополоник*); тлумачення і вказівка на географічну поширеність міститься лише один раз (якщо компонентів два, тоді під другим компонентом обов'язково є відсилка до першого); 3) якщо іменник у складі порівняльного вислову відсутній, то вислів може тлумачитися під компонентом-«неіменником»: це може бути прикметник, дієслово, займенник, числівник, прислівник. *Метод накопичення матеріалу:* безпосереднє опитування різних за віком і за видом занять жителів сіл і міст під час експедицій, а також опитування й анкетування студентів та учнівської молоді, збір відповідей на питальники, розіслані в різні регіони.

Зразок словникової статті:

АЛЬОША

Як Альоша з водокачки. Полт., Харк. Про дурнувату або дивакувату людину. **Як Альоша з мизаводу.** Харк. Про дурнувату або дивакувату людину

Читацька адреса: філологи, журналісти, письменники, учителі-словесники, учнівська і студентська молодь, усі, хто цікавиться усною народною творчістю

ГАРТОВАНЕ СЛОВО (Запоріжжя, 1995. – Вип. 3). Упорядник: **В.А. Чабаненко.** *Реєстровий склад:* близько 2000 постійних порівнянь, які вживаються в говірках Нижньої Наддніпряни. *Загальна характеристика:* більшість поданих живомовних компаративів складають вислови, зібрані упорядником і студентами-філологами

Запорізького педінституту (університету) протягом 1952-1993 рр. у 294-и населених пунктах Дніпропетровської, Запорізької і Херсонської областей. До реєстру включено кілька десятків порівняльних зворотів, зафіксованих фольклорно-етнографічними записами 2 пол. ХІХ – поч. ХХ ст., що їх виконали на території колишніх Катеринославської і Херсонської губерній Іван Манжура, Яків Новицький, Дмитро Яворницький, Іван Бесараба та ін.

Побудова: 1) залежно від повноти картотеки постійні порівняння вводяться до реєстру і поодиноці, і блоками; 2) як одиничні, так і згруповані компаративи розміщено під опорним (стрижневим) словом; 3) в основу розміщення покладено алфавітний порядок; 4) у міру наявності відповідного матеріалу вживання того чи іншого сталого звороту ілюструється текстовими уривками з говіркового мовлення; 5) усі реєстрові порівняння і приклади задокументовані (місце запису і назва джерела подано); 6) діалектні фонетичні, морфологічні, словотворчі та лексичні особливості усталених висловів і текстових уривків-ілюстрацій збережено (тому в збірці можна зустріти форми слова, які не відповідають загальнонаціональній літературній нормі); 7) словничок, уміщений після реєстру компаративів, допоможе з'ясувати діалектне значення слів.

Зразок словникової статті:

багатий

БАГАТА, ЯК ЗЕМЛЯ – дуже багата (ВБіл).

БАГАТИЙ, ЯК СТАРЕЦЬ НА ВЕЛИКДЕНЬ – іронічно про людину, багатство якої тимчасове, непевне (СтУ).

БАГАТИЙ, ЯК ТОЙ ПЕС НА БЛОХИ – іронічно про людину, яка має багато чогось дешевого, мізерного, незначного // Еге ж, сусід наш теперечки багатий на баночки, як той пес на блохи (Дом.).

БАГАТИЙ, ЯК ЧОРТ РОГАТИЙ – зневажливо про багатія // Мужик багатий, як чорт рогатий (БМ, 500 – Херс. губ.).

ІЗ СКАРБІВ АНТИЧНОЇ МУДРОСТІ: СЛОВНИК) (К. : Вища школа, 1994 (К. : Вища школа, 1988)). Автори: Н.Г. Корж, Ф.Й. Луцька. Реєстровий склад: понад 1000 латинських крилатих висловів, прислів'їв, приказок, фразеологічних формул, літературних цитат. *Загальна характеристика:* матеріал згруповано за тематичними розділами («Праця», «Війна і мир. Патріотизм і героїзм. Слава і ганьба. Сила волі і рішучість», «Життя і смерть», «Воля й неволя. Соціальні

суперечності. Держава, влада, закон», «Наука і мистецтво. Навчання і виховання. Розум і глупота», «Слово», «Моральні принципи. Щастя і нещастя. Правда і брехня», «Натура людська. Дружба. Кохання. Жінка», «Кожному своє. Життєві поради. На все свій час», «Відпочинок, дозвілля, жарти. Нісенітниця, плутанина. Марна праця»). Подано міфологічний, історичний та історико-літературний коментарі, вказано першоджерела висловів, простежено їх семантичну еволюцію. Наведено українські та російські фразеологічні відповідники і приклади використання латинських фразеологізмів в українській художній літературі та публіцистиці.

ПРИКАЗКИ. ПРАКТИЧНИЙ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК ПРИКАЗОК (Харків : Прапор, 1996 Надруковано за виданням 1929 р.). Упорядник: Г.С. Млодзинський¹¹. Реєстровий склад: 500 найбільш вживаних у повсякденному житті російських приказок. Джерела: газети, книжки, жива розмова. Загальна характеристика: містить приказки інтернаціональні (рос. *лучше поздно, чем никогда*), українські приказки, вживані у російській мові (*моя хата с краю*), приказки, що постали в російській мові з літературних джерел (драм, байок), народні російські приказки. Словник укладався не як науковий, а як практичний покажчик для літературної праці.

СПОЧАТКУ БУЛО СЛОВО. КРИЛАТІ ВИСЛОВИ БІБЛІЙНОГО ПОХОДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (Київ : Либідь, 2001). Автор: А.П. Коваль. Загальна характеристика: крилаті вислови подано не в алфавітному порядку, а в такій послідовності, в якій вони вжиті у Біблії, так що читач матиме змогу уявити, як побудовано Біблію, яким є її зміст і стиль викладу кожної частини. У висловах зафіксовано зміни у змісті й формі, які відбулися за час їх існування в українській мові; усі наявні значення висловів ілюструються цитатами з творів українських письменників.

---

¹¹ *Довідка:* словник був упорядкований самодіяльним дослідником Георгієм Семеновичем Млодзинським (1886-1942) і виданий за редакцією відомого письменника Майка Йогансена Держвидавом України 1929 р. з того часу не перевидавався. Становить бібліографічну рідкість.

Розділи збірки повторюють розділи Біблії. В окремий розділ виділено крилаті вислови, які походять із текстів, що не увійшли до складу канонічних книг Біблії – з апокрифів, житій святих і молитов.

**КОМУНІКАТИВНИЙ КОДЕКС УКРАЇНЦІВ У ПАРЕМІЯХ :
ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК НОВОГО ТИПУ (Дрогобич : Коло, 2010).**

Автори: Т.А. Космеда, Т.Ф. Осіпова. *Типологічна характеристика:* паремійний, комунікативний тлумачний словник. *Реєстровий склад:* 700 паремійних одиниць. *Загальна характеристика:* неповний словник, оскільки укладачі намагалися подати лише основні паремії, вибравши їх із різних найбільш авторитетних джерел. Завдання полягало не у створенні видання, досконалого у всіх відношеннях, а зображення того «зрізу», який би репрезентував найбільш популярні, поширені паремії, що містять у собі комунікативний досвід українців. Відповідно до загальних формулювань із урахуванням національних особливостей комунікації, відображених у пареміях, у словнику репрезентовано 18 законів: закон дзеркального розвитку спілкування, закон довіри до зрозумілих висловлювань, закон емоційного пригнічування логіки, закон емоційної афіліації («зараження»), закон залежності ефективності спілкування від комунікативних зусиль, закон комунікативного самозбереження, закон мовленнєвого поглинання емоцій, закон мовленнєвого посилення емоцій, закон мовленнєвого самовпливу, закон модифікації нестандартної комунікативної поведінки учасників спілкування, закон прискореного поширення негативної інформації, закон притягання критики, закон прогресивного зростання нетерпіння слухачів, закон пропорційності результату комунікативним інвестиціям, закон ритму спілкування, закон самовиникнення інформації, закон спотворення інформації («зіпсований телефон»), закон стереотипізації об'єкта комунікації. *Мета:* підвищити рівень комунікативної компетенції сучасних українців за рахунок ознайомлення з механізмами чинності комунікативних процесів, їх технологіями, стратегіями, тактиками, правилами, законами і под., вербалізованими у пареміях як відповідних словесних штампів, крім того, цей словник сприятиме активізації мовлення, власне, і в аспекті використання паремій.

Структура словникової статті: 1) реєстрова одиниця, 2) посилання на джерело, де зафіксовано реєстрову одиницю;

3) кваліфікація комунікативного статусу реєстрової одиниці, її функції (стратегія, тактика, правило, тенденція, закономірність тощо); 4) елементи етнокультурної конотації та мовний коментар; 5) потенційні рекомендації щодо використання реєстрової одиниці у мовленні.

Зразок словникової статті:

6. ЗАКОН КОМУНІКАТИВНОГО САМОЗБЕРЕЖЕННЯ

В добрий час говорити, а в лихий мовчати [Ф-ІІ, 17]. Вербалізовано сутність комунікативної тактики самозбереження, що ґрунтується на архетипових уявленнях про добрі і лихі часи, як умови для розвитку або припинення комунікації. Ця паремія зреалізовує мовленнєві жанри настанови, повчання, поради тощо. *Див. також:* **закон ритму спілкування.**

З усіма раджуся, а свій розум маю [Ф-І, 409]. *Див також:* **З людьми радься, а свій розум май.**

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. **Авксентьєв 1979:** Авксентьєв Л.Г. Фразеологічна одиниця як предмет фразеології та її основні ознаки // Мовознавство. – 1979. – №5. – С. 13-16.
2. **Авксентьєв 1983:** Авксентьєв Л. Сучасна українська мова. Фразеологія. – Харків : Вища школа, 1983. – С. 42-53.
3. **Алефіренко 2009:** Алефіренко Н.Ф., Семененко Н.Н. Фразеологія и пареміологія : [учебное пособие для бакалаврського уровня філологічного образования]. – М. : Флінта; Наука, 2009. – 344 с.
4. **Алефіренко 1987:** Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології. – Харків : Вища школа, 1987. – 136 с.
5. **Алєхіна 1979:** Алєхіна А.И. Фразеологіческая единица и слово: к исследованию фразеологіческой системы. – Минск : Изд-во БГУ, 1979. – 152 с.
6. **Амосова 1963:** Амосова Н.Н. Основы английской фразеології. – М. : Просвещение, 1963. – 359 с.
7. **Антологія концептів 2005-2011:** Антологія концептів / [В.И. Карасика, И.А. Стернина (ред.)]. – Т. 1. – Волгоград : Парадигма, 2005. – 352 с.; Т. 2. – 2005. – 356 с.; Т. 3. – 2006. – 381 с.; Т. 4. – 2006. – 357 с.; Т. 5. – 2007. – 332 с.; Т. 6. – 2007. – 332 с.; Т. 8. – 2011. – 328 с.
8. **Апресян 1995:** Апресян Ю.Д. Коннотация как часть прагматики слова (лексикографический аспект) // Избранные труды : В 2 т. – Т. 2 : Интегральное описание языка и системная лексикография. – М., 1995. – С. 156-177.
9. **Арнольд 1986:** Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка (The English Word). – М. : Высшая школа, 1986. – 296 с.
10. **Арсентьева 1989:** Арсентьева Е.Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц (на материале фразеологических единиц, семантически ориентированных на человека в английском и русском языках). – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1989. – 126 с.

11. **Арсентьева 2006:** Арсентьева Е.Ф. Фразеология и фразеография в сопоставительном аспекте (на материале русского и английского языков). – Казань : Казан. гос. ун-т, 2006. – 172 с.
12. **Артеменко 2015:** Артеменко Г.С. Структурно-семантичне моделювання фразеологізмів: логічне та алогічне : автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Чернівці, 2015. – 20 с.
13. **Арутюнова 1999:** Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
14. **Архангельский 1964:** Архангельский В.Л. Устойчивые фразы в современном русском языке. – Ростов-на-Дону : Изд-во РГУ, 1964. – 315 с.
15. **Атабаєв 1985:** Атабаєв А.І. Особливості перекладу фразеологічних одиниць // Мовознавство. – 1985. – №2. – С. 50-54.
16. **Бабаєва 2011:** Бабаєва Г. Структурно-семантические модели компаративных фразеологизмов в английском языке // Філологічні науки : [зб. наук. праць]. – 2011. – № 9. – С. 99-102.
17. **Баєва 2004:** Баєва Л.В. Ценности изменяющегося мира: экзистенциальная аксиология истории : [монография]. – Астрахань : АГУ, 2004. – 278 с.
18. **Баєва 2008:** Баєва Л.В. Информационная эпоха: метаморфозы классических ценностей : [монография]. – Астрахань : АГУ, 2008. – 218 с.
19. **Балли 1955:** Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1955. – 416 с.
20. **Баран 1979:** Баран Я.А. До питання про стилістичну класифікацію фразеологічних одиниць (на матеріалі німецької мови) // Мовознавство. – 1979. – №2. – С. 50-53.
21. **Баранник 1968:** Баранник Д.Х. Фразеологія в усному монологічному мовленні // Питання мовної культури. – К. : Наукова думка, 1968. – Вип. 2. – С. 34-38.
22. **Бардукова 2014:** Бардукова Г.О. Норма і девіація в сучасній українській фраземіці : автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Донецьк, 2014. – 18 с.

23. **Батсурэн 2010:** Батсурэн Р. Отображение универсальных и этноспецифических черт языковой картины мира в фразеологических фондах английского, русского и монгольского языков : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19. – Саратов, 2010. – 227 с.
24. **Беляева, Якименко 2009:** Беляева И.О., Якименко Н.Е. Фразеологический словарь. Язык газеты, радио, телевидения // Фразеология в прошлом и настоящем : [материалы XXXVII Международной филологической конференции. Факультет филологии и искусств СПбГУ] / Под. ред. Х. Вальтера, В. Мокиенко, А. Савченко. – Санкт-Петербург – Грайфсвальд, 2009. – С. 17-20.
25. **Білоноженко 1984:** Білоноженко В.М. Незамкнені фразеологічні структури та їх лексикографічна інтерпретація // Мовознавство. – 1984. – №1. – С. 41-44.
26. **Білоноженко 1989:** Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. – К. : Наукова думка, 1989. – С. 78-82.
27. **Богатырева 2015:** Богатырева Е.Н. Семантическая структура и структурно-семантическая моделированность фразеологических единиц с компонентами-наименованиями воды и водоёмов в современном русском языке : дис. ... канд. филол. наук. – Кострома, 2015. – 222 с.
28. **Богущька 1984:** Богущька М., Крижановська А., Марченко В., Панько Т., Симоненко Л. Склад і структура термінологічної лексики української мови : [монографія]. – К. : Наукова думка, 1984. – 194 с.
29. **Божко 2002:** Божко Ю.О. Прийменниково-відмінкова модель українських фразеологізмів : дис. ... канд. філол. наук. – Харків, 2002. – 206 с.
30. **Бойко 1989:** Бойко В.М. Структурно-граматична характеристика ад'єктивних фразеологічних одиниць з анімалістичним компонентом // Мовознавство. – 1989. – №3. – С. 50-54.

31. **Боровик 2010:** Боровик А. Типи перекладних фразеологічних словників в аспекті формування лінгвістичної компетенції // Вісник студентського наукового товариства Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов : [матеріали Всеук. наук.-практ. конф. молодих учених «Мовна комунікація і сучасні технології у форматі різнорівневих систем»]. – Горлівка : Вид-во ГДПІМ, 2010. – Вип. 25. – С. 181-184.
32. **Булаховский 1953:** Булаховский Л.А. Введение в языкознание. – М. : Учпедгиз, 1953. – Ч. 2. – 178 с.
33. **Бурмистрович 1971:** Бурмистрович Ю.Я. Образование фразеологизмов как процесс, осуществляемый по моделям // Вопросы семантики фразеологических единиц : Ч. 1. – Новгород, 1971. – С. 9-12.
34. **Важеніна 2000:** Важеніна О. До проблеми розмежування фразеологічних трансформацій, модифікацій та варіацій // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць]. – Донецьк : ДонДУ, 2000. – Вип. 6. – С. 310-314.
35. **Важеніна 2015:** Важеніна О. Потенційні можливості фразеологічних одиниць у химерно-художніх текстах // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць]. – Вип. 30. – Київ – Вінниця : ДонНУ, 2015. – С. 83-88.
36. **Василенко 2010:** Василенко А.П. Оценочно-эмотивное содержание русских и французских фразеологизмов // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2010. – №1 (5): В 2-х ч. – Ч. I. – С. 63-65.
37. **Венжинович 2006:** Венжинович Н.Ф. Про концептуальний зміст лексичних і фразеологічних одиниць // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки : [зб. наук. ст.]. – Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2006. – №2. – С. 43-47.
38. **Верещагин 1990:** Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. – М. : Русский язык, 1990. – 246 с.
39. **Виноградов 1977:** Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке // Виноградов В.В.

- Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М. : Наука, 1977. – С. 140-161.
40. **Волков 2000:** Волков В., Миклуш М. Идеографическое описание русского языка. – Прешов : Наука, 2000. – 190 с.
41. **Выжлецов 2014:** Выжлецов Г.П. Креативность культуры: ценность и отчуждение // Креативность в культуре. – 2014. – №4(17). – С. 82-94.
42. **Гаврин 1966:** Гаврин С.Г. Проблема систематизации устойчивых сочетаний современного русского языка в функциональном аспекте // Учёные записки МОПИ. Русский язык. Вопросы русской фразеологии. – М., 1966. – Т. 160. – Вып. II. – С. 261-274.
43. **Гаврись 1969:** Гаврись В.І. Фразеологізація крилатих виразів сучасної німецької мови // Мовознавство. – 1969. – №4. – С. 14-18.
44. **Гавриш 1988:** Гавриш М.М. Особливості формальних змін фразеологізмів при контамінаційному фразеотворенні // Мовознавство. – 1988. – №4. – С. 45-50.
45. **Гак 1995:** Гак В.Г. Фразеорефлексы в этнокультурном аспекте // Филологические науки. – 1995. – №4. – С. 47-55.
46. **Галинська 2013:** Галинська О.М. Лінгвокультурна інформація англійських та українських інтертекстуальних фразеологізмів : [монографія]. – Кіровоград : Лисенко В. Ф. [вид.], 2013. – 275 с. : табл.
47. **Гаращенко 2010:** Гаращенко О. Фразеологічні одиниці та проблеми їх класифікацій // Наукові записки. Серія: Філологічні науки : [зб. наук. пр.]. – Кіровоград : Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 2010. – Вип. 89(3). – С. 176-180.
48. **Гарбера 2015:** Гарбера І. В. Ареальна фразеологія як засіб вербальної об'єктивації концепту // Українське мовознавство : [міжвідомчий наук. збірник]. – К. : Вид-во «Монограф», 2015. – Вип. 45/1. – С. 81-87.
49. **Гарбера 2017:** Гарбера І. В. Репрезентація соматичного коду культури концепту «Людина» (на матеріалі фразеології східностепових українських говірок) // Одеський лінгвістичний

- вісник : [науково-практичний журнал]. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. – №9. – Т. 2. – С. 69-73.
50. **Гарбера 2018:** Гарбера І. В. Концепт *людина* у фразеології східноєвропейських українських говірок : автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Вінниця, 2018. – 20 с.
51. **Глуховцева 2015:** Глуховцева І.Я. Динаміка української фразеології кінця ХХ-початку ХХІ століття: тенденції розвитку : [монографія]. – Старобільськ : ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2015. – 180 с.
52. **Гнатюк 1981:** Гнатюк І.С. Явище подвійної актуалізації фразеологізму // Мовознавство. – 1981. – №1. – С. 75-78.
53. **Гордієнко 2009:** Гордієнко Н.Г. Сучасна українська фразеологія // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Т. 22(61). – №4(2). – Симферополь : Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, 2009. – Ч. 2. – С. 185-190.
54. **Гребенюк 2014:** Гребенюк А.В. Фразеологізми української мови з зоосемічним компонентом як виразники аксіологічних характеристик : автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Запоріжжя, 2014. – 20 с.
55. **Григораш 1987:** Григораш А.М. Стилiстичні особливості дієслівної фразеології російської мови у зіставленні з українською // Мовознавство. – 1987. – №2. – С. 18-22.
56. **Григоренко 2010:** Григоренко Т.В. Етнографічна лексика і фразеологія у складі української літературної мови : [монографія]. – Умань : Жовтий О.О., 2010. – 215 с.
57. **Грязнухіна 2006:** Грязнухіна Т., Любченко Т., Рабулець О. Побудова перекладних словників словосполучень на основі корпусу паралельних текстів // Прикладна лінгвістика та лінгвістичні технології. MegaLing-2006 : [зб. наук. праць] / Відпов. ред. В.А. Широков. – К. : Довіра, 2007. – С. 103-110.
58. **Губарев 1985:** Губарев В.П. К типологии фразеологических моделей // Филологические науки. – 1985. – № 4. – С. 65-68.

59. **Гурбанська 2012:** Гурбанська С.О. Лінгвокультурологічний аспект вивчення інтертекстуальних фразеологізмів // Філологічні студії. – Вип. 8. – 2012. – С. 31-37
60. **Давлетбаева 2012:** Давлетбаева Д.Н. Типологическая моделируемость фразеологических трансформаций (на материале русского, английского, французского и турецкого языков) : автореф. дисс. ... д. филол. наук. – Казань, 2012. – 45 с.
61. **Давыденко 2010:** Давыденко Ю. Макролингвистический подход к проблеме перевода фразеологизмов // Наукові записки. Серія: Філологічні науки : [зб. наук. пр.]. – Кіровоград : Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 2010. – Вип. 89(1). – С. 56-59.
62. **Дарчук 2008:** Дарчук Н.П. Комп'ютерна лінгвістика (автоматичне опрацювання тексту) : підручник. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 351 с.
63. **Демиденко 2014:** Демиденко Г. Паралінгвальні фразеологізми в українській етнокulturі : [монографія]. – Кривий Ріг : НПП АСТЕРІКС, 2014. – 176 с.
64. **Демський 1984:** Демський М.Т. Граматичні особливості української дієслівної фразеології // Мовознавство. – 1984. – №2. – С. 24-32.
65. **Демський 1994:** Демський М.Т. Українські фраземи й особливості їх творення. – Львів : Просвіта, 1994. – 64 с.
66. **Денисенко 1993:** Денисенко С.Н. Мотиваційна база фразеологічної деривації // Мовознавство. – 1993. – №5. – С. 49-55.
67. **Добровольский 1991:** Добровольский Д.О. К проблеме фразеологических универсалий // Филологические науки. – 1991. – №2. – С. 95-102.
68. **Добровольский 1997:** Добровольский Д.О. Национально-культурная специфика во фразеологии // Вопросы языкознания. – 1997. – №6. – С. 37-48; 1998. – №6. – С. 48-57.
69. **Євтушина 2005:** Євтушина Т.О. Лінгвостилістичний потенціал фразеології у творах В. Стефаніка : автореф. дис... канд. філол. наук. – К., 2005. – 20 с.

70. **Єрмоленко 1998:** Єрмоленко С.С., Харитонова Т.А., Ткаченко О.Б., Яворська Г.М., Шамота А.М. Мова в культурі народу // Мовознавство. – 1998. – № 4-5. – С. 3-13.
71. **Жайворонок 2004:** Жайворонок В.В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук // Мовознавство. – 2004. – №5-6. – С. 23-35.
72. **Жуйкова 2004:** Жуйкова М.В. Типологія ідіом у когнітивно-генетичному ключі // Мовознавство. – 2004. – №4. – С. 72-80.
73. **Жуйкова 2007:** Жуйкова М.В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов : [монографія]. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2007. – 416 с.
74. **Жуков 1986:** Жуков В.П. Русская фразеология : [уч. пособ.]. – М. : Высшая школа, 1986. – 310 с.
75. **Жунусова 2002:** Жунусова Ж. Двухязычная фразеогрaфия и проблемы грамматического аспекта // Słowo. Tekst. Czas – VI. Nova frazeologia w nowej Europie : Materiały VI Międzynarodowej Konferencji Naukowej / [М. Aleksiejnki, W. Mokijenki, H. Waltera (red.)]. – Szczecin – Greifswald, 2002. – S. 619-622.
76. **Забіяка 2015:** Забіяка В.А., Забіяка І.М. Світ фразеологізмів. Етимологія, тлумачення, застосування : [практ. посіб.]. – Київ : Академія, 2015. – 299, [2] с.
77. **Загнітко 2008:** Загнітко А. Основи дискурсології : [науково-навчальне видання]. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – 194 с.
78. **Загнітко 2009а:** Загнітко А.П. Актуальні проблеми фразеології у синтаксисі // Учёные записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – Сер. Филология. Социальные коммуникации. – 2009. – Т. 22. – №4. – С. 83-89.
79. **Загнітко 2009б:** Загнітко А. Сучасний синтаксис і фразеологія: особливості структурних і семантичних зв'язків // Лінгвістичні дослідження : [зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. Сковороди]. – Вип. 27. – Харків, 2009. – С. 177-184.
80. **Загнітко 2009в:** Загнітко А. Слов'янські мовні картини світу: зіставний аспект // Ukrajinistika – minulost, přítomnost, budoucnost :

- Sborník vědeckých prací. – II. – Brno : Masarykova Univerzita v Brně, 2009. – S. 102-117.
81. **Загнітко 2014:** Загнітко А., Сахарук І. Лінгвокультурологія : [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів]. – Донецьк : ДонНУ, 2014. – 274 с.
82. **Загнітко 2015:** Загнітко А., Данилюк І., Краснобаєва-Чорна Ж., Путіліна О., Ситар Г. Парадигмально-категорійні основи прикладної лінгвістики : [монографія]. – Вінниця : ДонНУ, 2015. – 472 с.
83. **Зимин 2005:** Зимин В.И. Оценочно-эмотивная амбивалентность фразеологических единиц в современном русском языке // Слово : фольклорно-диалектологический альманах : Языкознание. – 2005. – Вып. 3. – С. 5-6.
84. **Зорівчак 1975:** Зорівчак Р.П. Фразеологія письменника як проблема перекладу (на матеріалі англійських перекладів поетичних творів Т.Г. Шевченка) // Мовознавство. – 1975. – №5. – С. 75-82.
85. **Зорівчак 1983:** Зорівчак Р.П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія. – Львів : Вища школа, 1983. – 175 с.
86. **Зубець 2007:** Зубець Н.О. Типологія сучасних фразеологічних словників // Учёные записки Таврического национального ун-та им. В.И. Вернадского. Серия «Филология». – Т. 20(59). – №6. – Симферополь : Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, 2007. – С. 26-30.
87. **Изард 1999:** Изард К.Э. Психология эмоций. – СПб. : Питер, 1999. – 464 с.
88. **Іванова 2008:** Іванова І.Б. Фразеосемантичне поле «життя/смерть»: національні стереотипи та їх кореляція : автореф. дис... канд. філол. наук. – К., 2008. – 19 с.
89. **Івченко 1999:** Івченко А. Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія. – Харків : ФОЛІО, 1999. – 304 с.
90. **Їжакевич 1971:** Їжакевич Г.П. Стилїстична класифікація фразеологічних одиниць // Українська мова і література в школі. – 1971. – №10. – С. 13-21.

91. **Каракевич 2012:** Каракевич Р.О. Типологічна характеристика артефактів і ментафактів у фразеологічних одиницях німецької та української мов: автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2012. – 19 с.
92. **Карасик 1996:** Карасик В.И. Культурные доминанты в языке // Языковая личность: культурные концепты : [сб. науч. тр.] – Волгоград – Архангельск : Перемена, 1996. – С. 3-16.
93. **Карасик 2002:** Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
94. **Караулов 1976:** Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография. – М. : Наука, 1976. – 355 с.
95. **Карпіловська 2006:** Карпіловська Є.А. Вступ до прикладної лінгвістики: комп'ютерна лінгвістика : [підручник]. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2006. – 188 с.
96. **Карпова 2014:** Карпова І.Д. Імплицитне заперечення в українській фразеології (аксіологічний і когнітивний аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Київ, 2014. – 18 с.
97. **Кизим 2016:** Кизим Д. Урочисті фразеологічні одиниці сучасної української мови: інфологічний і датологічний етапи проектування бази даних // Лінгвокомп'ютерні дослідження : [зб. наук. праць]. – Вип. 9. – Вінниця : ДонНУ, 2016. – С. 63-66.
98. **Коваленко 2001:** Коваленко Н.Д. Фраземіка говірок Західного Поділля : автореф. дис... канд. філол. наук. – К., 2001. – 20 с.
99. **Ковшова 2008:** Ковшова М.Л. Анализ фразеологизмов и коды культуры // Известия РАН. – Серия литературы и языка. – 2008. – Т. 67. – №2. – С. 60-65.
100. **Коломієць 1987:** Коломієць М.П. Питання фразеологічної синоніміки (на матеріалі української мови) : навч. посіб. – Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1987. – 52 с.
101. **Конопленко 1986:** Конопленко Є.Г. Функціонування фразеологізмів, співвідносних з прислівником // Українська мова і література в школі. – 1986. – №1. – С. 41-43.
102. **Концепты и контрасты 2017:** Концепты и контрасты : [монографія] / Н. В. Петлюченко, С. И. Потапенко, О. А. Бабелюк,

- Е. Л. Стрельцов и др. / [Н. В. Петлюченко (ред.)]. – Одесса : Издательский дом «Гельветика», 2017. – 632 с.
103. **Корнєва 2009:** Корнєва Л.М. Номінація невербальної поведінки та їх функції в газетних текстах // Журналістика, філологія та медіа освіта : [зб. наук. доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. (Полтава, 14–15 травня 2009 р.) : До 95-річчя від дня заснування Полтавського держ. педаг. ун-ту ім. В. Г. Короленка] : у 2-х т. – Полтава, 2009. – Т. 1. – С. 143-148.
104. **Космеда 2000:** Космеда Т.А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. – Львів : ЛНУ ім І. Франка, 2000. – 350 с.
105. **Кохан 2003:** Кохан Ю.І. Фраземіка в системі ідіостилю письменника (на матеріалі художньої прози Олеса Гончара і Павла Загребельного) : автореф. дис... канд. філол. наук. – Харків, 2003. – 19 с.
106. **Кочерган 2000:** Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. Загальні питання мовознавства. Фонетика і графіка. Лексика і фразеологія. Граматика. Мовна типологія : [підруч. для студ. філол. спец. вищ. закл. освіти]. – К. : ВЦ «Академія», 2000. – С. 155-224.
107. **Кочукова 2004:** Кочукова Н.І. Експресивно-виражальні можливості трансформованих стійких сполучень слів (на матеріалі української преси кінця ХХ-початку ХХІ століття) : автореф. дис... канд. філол. наук. – К., 2004. – 19 с.
108. **Красавский 2000:** Красавский Н.А. Концепт «ZORN» в пословично-поговорочном фонде немецкого языка // Теоретическая и прикладная лингвистика. – Воронеж, 2000. – Вып. 2. Язык и социальная среда. – С. 78-89.
109. **Красавский 2001:** Красавский Н.А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах : [монография]. – Волгоград : Перемена, 2001. – 495 с.
110. **Краснобаева-Чёрная 2015а:** Краснобаева-Чёрная Ж.В. Аксиологическое пространство фразеологических единиц с положительной оценкой // Гуманитарный вектор. Серия «Филология. Востоковедение». – Чита : Забайкальский государственный университет, 2015. – №4(44). – С. 83-90.

111. **Краснобаева-Чёрная 2015б:** Краснобаева-Чёрная Ж.В. Аксиологический феномен жизни во фразеологии: жизнь как ценность и жизнь как система ценностей // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – Воронеж : Издательский дом ВГУ, 2015. – №4. – С. 31-35.
112. **Краснобаева-Чёрная 2016а:** Краснобаева-Чёрная Ж.В. Аксиологическая специфика общеоценочных и конкретнооценочных фразем // Славянские чтения : [научно-теоретический журнал]. – Кишинэу : Славянский университет, 2016. – №7(13). – С. 98-114.
113. **Краснобаева-Чёрная 2016б:** Краснобаева-Чёрная Ж.В. Семантический диапазон «соблюдать норму – не соблюдать норму» в оценочных фразеологических единицах // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 3. Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. Т. 6. – Гродна : Установы адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы». – 2016. – №1. – С. 44-50.
114. **Краснобаєва-Чорна 2005а:** Краснобаєва-Чорна Ж.В. Концепт «життя» в українській фраземіці: проблема номінації та обсяг змісту // Лінгвістичні дослідження : [зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. Сковороди]. – Харків, 2005. – Вип. 16. – С. 135-139.
115. **Краснобаєва-Чорна 2005б:** Краснобаєва-Чорна Ж.В. Фразеоідеографічна модель концепту *ЖИТТЯ* в українській концептуальній картині світу // Лінгвістика : [зб. наук. праць]. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – Вип. 2(5). – С. 104-111.
116. **Краснобаєва-Чорна 2009а:** Краснобаєва-Чорна Ж. Сучасна концептологія: концепт *життя* в українській фраземіці : [монографія]. – Донецьк: ДонНУ, 2009. – 201 с.
117. **Краснобаєва-Чорна 2009б:** Краснобаєва-Чорна Ж.В. Концептуальний аналіз як метод концептивістики (на матеріалі концепту *ЖИТТЯ* в українській фраземіці) // Українська мова. – 2009. – №1. – С. 41-52.

118. **Краснобаєва-Чорна 2009в:** Краснобаєва-Чорна Ж.В. Моделювання терміносистеми української фразеології: Словник фразеологічних термінів сучасної української мови // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Симферополь: Таврический нац. ун-т им. В.И. Вернадского, 2009. – Т. 22(61). – № 4(2). – С. 197-201.
119. **Краснобаєва-Чорна 2009г:** Краснобаєва-Чорна Ж., Савчук О. Функції комп'ютерної вікторини з української мови у загальноосвітніх навчальних закладах (під час вивчення теми «Фразеологія») // Лінгвістичні студії: [зб. наук. праць]. – Вип. 19. – Донецьк, 2009. – С. 288-292.
120. **Краснобаєва-Чорна 2010а:** Краснобаєва-Чорна Ж., Усенко О. Семантико-граматична класифікація фразеологізмів у Словнику фразеологічних термінів сучасної української мови // Лінгвістичні студії: [зб. наук. праць]. – Вип. 21. – Донецьк, 2010. – С. 124-133.
121. **Краснобаєва-Чорна 2010б:** Краснобаєва-Чорна Ж., Лобасова В. Фразеосемантичне поле «емоції людини» у сучасній українській мові: база даних // Мовознавчий вісник: [зб. наук. праць]. – Вип. 10. – Черкаси, 2010. – С. 39-43.
122. **Краснобаєва-Чорна 2011а:** Краснобаєва-Чорна Ж.В. Идеографічна класифікація фразеологічних одиниць у Словнику фразеологічних термінів сучасної української мови // Лінгвістичні студії: [зб. наук. праць]. – Вип. 22. – Донецьк, 2011. – С. 289-298.
123. **Краснобаєва-Чорна 2011б:** Краснобаєва-Чорна Ж., Усенко О. Експресивно-стилістична класифікація фразеологізмів у Словнику фразеологічних термінів сучасної української мови // Лінгвістичні студії: [зб. наук. праць]. – Вип. 23. – Донецьк, 2011. – С. 265-274.
124. **Краснобаєва-Чорна 2012а:** Краснобаєва-Чорна Ж.В. Генетична класифікація фразеологічних одиниць: матеріали до Словника фразеологічних термінів сучасної української мови // Лінгвістичні студії: [зб. наук. праць]. – Вип. 24. – Донецьк, 2012. – С. 79-87.

125. **Краснобаєва-Чорна 2012б:** Краснобаєва-Чорна Ж.В. Дискурсивно-рангові особливості фразем у дискурсивних практиках: типологійні вияви фраземних ігрових начал // Учёные записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Симферополь: Таврический нац. ун-т им. В.И. Вернадского, 2012. – Т. 25(64). – № 2(1). – С. 187-192.
126. **Краснобаєва-Чорна 2012в:** Краснобаєва-Чорна Ж., Філіпповська О. Сучасна фразеологія: Персоналії: [навч. посіб.]. – Донецьк, 2012. – 182 с.
127. **Краснобаєва-Чорна 2013:** Краснобаєва-Чорна Ж.В. Терміносистема фразеології: структура та складники термінологічної мікросистеми «Фразеокласифікація» // Лінгвістичні студії: [зб. наук. праць]. – Вип. 26. – Донецьк, 2013. – С. 156-162.
128. **Краснобаєва-Чорна 2014:** Краснобаєва-Чорна Ж.В. Проблеми фразеологічної термінології: фразеологізація // Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки: [зб. наук. праць]. – Вип. 1-2. – Донецьк, 2014. – С. 141-146.
129. **Краснобаєва-Чорна 2015а:** Краснобаєва-Чорна Ж.В. До питання про специфіку фраземної оцінки // Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки: [зб. наук. праць]. – Вип. 1-2. – Вінниця, 2015. – С. 142-148.
130. **Краснобаєва-Чорна 2015б:** Краснобаєва-Чорна Ж.В. Семантичний простір оцінної фраземіки // Мовознавство. – 2015. – №5. – С. 39-51.
131. **Краснобаєва-Чорна 2015в:** Краснобаєва-Чорна Ж.В. Функційно-модельні вияви заперечення у фраземіці // Типологія та функції мовних одиниць: [наук. журн. на пошану член-кореспондента НАН України І.Р. Вихованця]. – Луцьк: Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – №2(4). – С. 94-104.
132. **Краснобаєва-Чорна 2016а:** Краснобаєва-Чорна Ж.В. Специфіка моделювання негативнооцінних фразем (на матеріалі

- української, російської й англійської мов) // Граматичні студії : [зб. наук. праць]. – Вип. 2. – Вінниця, 2016. – С. 88-91.
133. **Краснобаєва-Чорна 2016б:** Краснобаєва-Чорна Ж.В. Цінність «родина» у фраземіці: семантика, структура, прагматика // Збірник Матице српске за славистику. – Нови Сад : Матица српска, 2016. – №89. – С. 25-34.
134. **Краснобаєва-Чорна 2016в:** Краснобаєва-Чорна Ж.В. Лінгвофраземна аксіологія: парадигмально-категорійний вимір : [монографія]. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – 410 с.
135. **Краснобаєва-Чорна 2017а:** Краснобаєва-Чорна Ж.В. Фраземна аксіологія : категоризація і рівнева структурованість: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова»; 10.02.15 «Загальне мовознавство». – Одеса : Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2017. – 36 с.
136. **Краснобаєва-Чорна 2017б:** Краснобаєва-Чорна Ж.В. Прагматика страху в українській фраземіці // *Studia Ukrainica Posnaniensia*. – Zeszyt 5. – Poznań : Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, 2017. – С. 101–108.
137. **Краснобаєва-Чорна 2017в:** Краснобаєва-Чорна Ж.В. Вторинна семіотична система цінності «гроші» у фраземіці (на матеріалі одно- та різносистемних мов) // Одеський лінгвістичний вісник : [зб. наук. праць]. – Вип. 10. – Одеса, 2017. – С. 83–87.
138. **Краснобаєва-Чорна 2017г:** Краснобаєва-Чорна Ж.В. Онімія ціннісної картини світу (на матеріалі української, російської, англійської та німецької фраземіки) // Записки з українського мовознавства : [зб. наук. праць]. – Вип. 24. – Одеса, 2017. – Т. 1. – С. 67–74.
139. **Кузь 2000:** Кузь Г.Т. Вигукові фразеологізми української мови: етнолінгвістичний та функціональний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Івано-Франківськ, 2000. – 19 с.
140. **Кунин 1970:** Кунин А.В. Английская фразеология. – М. : Высшая школа, 1970. – 344 с.
141. **Кунин 1996:** Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка : [учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз.] – 2-е изд.,

- перераб. – М. : Высш. шк., Дубна : Изд. центр «Феникс», 1996 – 381 с.
142. **Кушнір 2008:** Кушнір І. Загальне і національно-специфічне у фразеології емоцій // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2008. – Вип. 3. – С. 203-210.
143. **Лалаян 2009:** Лалаян Н. Генетичні типи та джерела походження ономастичної фразеології (на матеріалі німецької мови) // Наукові записки. Серія: Філологічні науки : [зб. наук. пр.] – Кіровоград : Кіровоградський державний педагогічний університет ім. Володимира Винниченка, 2009. – Вип. 81(1). – С. 137-141.
144. **Ларин 1977:** Ларин Б.А. О народной фразеологии // Ларин Б.А. История русского языка и общее языкознание. – М., 1977. – С. 149-162.
145. **Лебеденко 2006:** Лебеденко Ю.М. Фразеосемантична група з компонентом «хата» в українській мові: структурно-семантичний та етнокультурний аспекти : автореф. дис... канд. філол. наук. – Харків, 2006. – 20 с.
146. **Левицький 1982:** Левицький В. Рец. на кн. : Німецько-український фразеологічний словник : В 2-х т. / Уклали В.І. Гаврись, О.П. Пророченко. – К. : Радянська школа, 1981. – Т. 1. – 416 с.; Т. 2. – 382 с. // Мовознавство. – 1982. – №3. – С. 74.
147. **Левченко 2005:** Левченко О. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект : [монографія]. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 353 с.
148. **Левченко 2007:** Левченко О.П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект : автореф. дис... д-ра філол. наук. – К., 2007. – 36 с.
149. **Левченко 2008:** Левченко О. Словники порівнянь у сучасній фразеології // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2008. – №620. – С. 116-121.
150. **Лепеха 2005:** Лепеха Т. В. Українознавство : [навч. посібник для студ. вищих навч. закл.]. – К. : Просвіта, 2005. – 376 с.

151. **Лескина 2012:** Лескина С.В. Актуализация принципа достоверности отрицания в русских и английских фразеологизмах в процессе взаимодействия категорий пейоративности и эмотивности // Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина. – 2012. – №1. – Т. 7. – С. 171-181.
152. **Лисиченко 2004:** Лисиченко Л.А. Структура мовної картини світу // Мовознавство. – 2004. – №5-6. – С. 36-42с
153. **Лихачев 1993:** Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Известия АН СЛЯ. – Т. 52. – 1993. – №1. – С. 3-9.
154. **Личук 2001:** Личук М.І., Шинкарук В.Д. Ступені фразеологізації речень. – Чернівці : Рута, 2001. – 136 с.
155. **Лызлов 2009:** Лызлов А.И. Оценка и языковые способы ее выражения в поговорках (на материале компаративных и негативных конструкций английского языка) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М., 2009. – 22 с.
156. **Майборода 2002:** Майборода О.А. Українська фразеологія як джерело народознавства : автореф. дис... канд. філол. наук. – Харків, 2002. – 18 с.
157. **Мальцева 1995:** Мальцева Д.Г. Перевод немецких фразеологических единиц на русский язык и проблема смысловой эквивалентности : (опыт сопоставительного исследования). – М. : Всерос. центр переводов науч.-техн. литературы и документации, 1995. – 64 с.
158. **Марковська 2011:** Марковська А.В. Прагмалінгвістичні особливості фразеологізмів сучасної німецькомовної та україномовної преси : автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Одеса, 2011. – 20 с.
159. **Масюкевич 1962:** Масюкевич О.М. Займенникові фразеологізми // Українська мова і література в школі. – 1962. – №4. – С. 12-22.
160. **Мацько 1998:** Мацько Л.І., Мацько О.М., Сидоренко О.М. Українська мова : [навч. посіб.]. – К. : Либідь, 1998. – С. 180-272.
161. **Медведєв 1977:** Медведєв Ф.П. Українська фразеологія: Чому ми так говоримо. – Харків : Вища школа, 1977. – 230 с.

162. **Мелерович 2011:** Мелерович А.М., Мокиєнко В.М. Современная русская фразеология (семантика – структура – текст) : [монографія]. – Кострома : КГУ им. Н.А. Некрасова, 2011. – 456 с.
163. **Мельник 2001:** Мельник Л.В. Культурно-національна конотація українських фразеологізмів : автореф. дис. канд. філол. наук. – Луганськ, 2001. – 20 с.
164. **Мізін 2005:** Мізін К.І. Проблеми фразеологічної фіксації німецьких усталених порівнянь у двомовному словнику // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2005. – №23. – С. 84-85.
165. **Мілева 2012:** Евфемістичні і дисфемістичні фразеологізми в східнослов'янських та східностепових говірках : [монографія]. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2012. – 314 с.
166. **Міняйло 2001:** Міняйло Р.В. Активні процеси в ареальній фразеології сходу України : автореф. дис... канд. філол. наук. – Донецьк, 2001. – 19 с.
167. **Мокиєнко 1989а:** Мокиєнко В.М. Славянская фразеология. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высшая школа, 1989. – 286, [1] с.
168. **Мокиєнко 1989б:** Мокиєнко В.М. В глубь поговорки. – 2-е изд. – К. : Радянська школа, 1989. – 221 с.
169. **Мокиєнко 2005:** Мокиєнко В.М. Загадки русской фразеологии. – 2-е изд., перераб. – СПб. : «Авалон», «Азбука классика», 2005. – 256 с.
170. **Мокиєнко 2012:** Мокиєнко В.М. Фразеология и языковая игра: динамика формы и смысла // Учёные записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Симферополь : Таврический нац. ун-т им. В.И. Вернадского, 2012. – Т. 25(64). – № 2(1). – С. 100-109.
171. **Мокієнко 1990:** Мокієнко В.М. Історико-етимологічний аналіз фразеології та етимологія лексики // Мовознавство. – 1990. – №5. – С. 3-11.
172. **Молотков 1977:** Молотков А.И. Основы фразеологии русского языка. – Л. : Наука, 1977. – 283 с.

173. **Молчанова 2013:** Молчанова Л.В. Типология фразеологических моделей (на материале русского и английского языков) // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота. – 2013. – №7(25): В 2-х ч. – Ч. II. – С. 134-137.
174. **Мостова 2005:** Мостова О.В. Семантичні особливості фразеологізмів з концептом *родина* в німецькій мові // Лінгвістичні дослідження : [зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. Сковороди]. – Харків, 2005. – Вип. 17. – С. 61-65.
175. **Муниця 1974:** Муниця С.М. Стилiстичні особливості ад'єктивних компаративних фразеологічних одиниць // Мовознавство. – 1974. – №2. – С. 70-76.
176. **Найда 2002:** Найда А.М. Стійкі народні порівняння як об'єкт фразеології (семантичний і структурний аспекти) : автореф. дис... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 2002. – 19 с.
177. **Назаренко 2001:** Назаренко О.В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету : автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 2001. – 18 с.
178. **Негру 2011:** Негру О. Етнореалія 'вінок/вінець' в українській весільнообрядовій фразеології: електронна словникова стаття // Лінгвокомп'ютерні дослідження : [зб. наук. праць]. – Вип. 4. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – С. 61-63.
179. **Негру 2012:** Негру О. Етнореалія 'рушник' в українській шлюбнообрядовій фразеології: електронна словникова стаття // Лінгвокомп'ютерні дослідження : [зб. наук. праць]. – Вип. 5. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – С. 82-86.
180. **Никипорец 2000:** Никипорец Г.Ю. Фразеологические единицы русского языка в прагматическом аспекте : дис. ... канд. филол. наук. – М., 2000. – 213 с.
181. **Ожегов 1957:** Ожегов С.И. О структуре фразеологии // Лексикографический сборник. – М., 1957. – Вып. 2. – С. 31-78.
182. **Олійник 2002:** Олійник М.Я. Фразеологія гуцульських говірок : автореф. дис... канд. філол. наук. – Львів, 2002. – 20 с.

183. **Олійник 2008:** Олійник С.В. Оцінні фразеологічні одиниці в англійській та українській мовах: лінгвокогнітивний аспект : автореф. дис... канд. філол. наук. – Донецьк, 2008. – 22 с.
184. **Омельяненко 2002:** Омельяненко О.В. Фразеологізми з танатологічним значенням: до проблеми постановки питання // Лінгвістичні дослідження : [зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. Сковороди]. – Харків, 2002. – Вип. 8. – С. 55-58.
185. **Охріменко 2012:** Охріменко М.А. Ідіоетнічні особливості одиниць фразеосемантичного поля «емоції людини» в перській і українській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2012. – 20 с.
186. **Панченко 2009:** Панченко Е.И. Электронна фразеографія как особый вид современной фразеографии // Учёные записки Таврического национального ун-та им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Т. 22(61). – №4(2). – Симферополь : Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, 2009. – Ч. 2. – С. 214-218.
187. **Пестова 2010:** Пестова М.С. Составляющие коннотации дисфемистичных фразеологических единиц, построенных на гиперболе, в английском и русском языках // Вестник гуманитарного научного образования. – 2011. – №6. – С.6-10.
188. **Петкау 2014:** Петкау А.Ю. Концепт «здоровье» как культурный феномен. На материале русского паремиологического фонда // Известия Уральского федерального университета. Серия 2. Гуманитарные науки. – Екатеринбург, 2014. – №1 (124). – С. 192-201.
189. **Петровська 2004:** Петровська Л.Є Відображення емоційного стану людини у фразеології (на матеріалі фразеологізмів мімічно-жестового походження в українській і болгарській мовах) / Славистика, кнїга VIII. – Београд : Славистичко друштво Србије, 2004. – С. 324-329.
190. **Пилипчук 1980:** Пилипчук В.І. До питання про функціональні властивості фразеологічних одиниць // Мовознавство. – 1980. – №5. – С. 66-69.

191. **Плетнєва 2004:** Плетнєва О.Л. Фразеологія говірок центральної Слобожанщини (структурно-семантичний аспект) : автореф. дис... канд. філол. наук. – Харків, 2004. – 20 с.
192. **Полюга 1994:** Полюга Л. Нове досягнення українських лексикографів. Рец. на кн. : Фразеологічний словник української мови. – К. : Наукова думка, 1993. – Кн. 1, 2. – 982 с. // Мовознавство. – 1994. – №4-5. – С. 76-77.
193. **Пономаренко 1972:** Пономаренко Л.О. Англійські фразеологічні запозичення в іншомовній матеріальній формі // Мовознавство. – 1972. – №1. – С. 58-62.
194. **Прадід 1995:** Прадід Ю.Ф. Засади укладання фразеологічного словника ідеографічного типу // Мовознавство. – 1995. – №4-5. – С. 35-40.
195. **Прадід 1997:** Прадід Ю.Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень). – К.; Сімферополь, 1997. – 252 с.
196. **Пришва 1973:** Пришва Б.Г. Фразеологізми як засіб гумору (на матеріалі творів Остапа Вишні) // Мовознавство. – 1973. – №5. – С. 75-79.
197. **Пулатова 2008:** Пулатова Л.Й. Типологія весільних обрядових фразем в українській та німецькій мовах : автореф. дис... канд. філол. наук. – К., 2008. – 20 с.
198. **Равлюк 2002:** Равлюк С.І. Специфіка реалізації категорії оцінки у фразеології сучасної української художньої публіцистики // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – №30. – С. 132-136.
199. **Райхштейн 1980:** Райхштейн А.Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии. – М. : Высш. школа, 1980. – 143 с.
200. **Рахматова 2012:** Рахматова Є. Портретна характеристика людини в українській і російській фразеології: комп'ютерна версія // Учені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. – Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – Т. 25 (64), – №3 (2). – 2012. – С. 223-229.
201. **Редін 1987:** Редін П.О. Семантична характеристика фразеологізмів із значенням часу // Українське мовознавство. – 1987. – Вип. 14. – С. 4-8.

202. **Рожанський 1956:** Рожанський А. Я. Фразеологічні вирази // Українська мова в школі. – 1956. – №2. – С. 17-21.
203. **Розгон 1999:** Розгон В.В. Синтаксичні функції фразеологічних одиниць у структурі речення : автореф. дис... канд. філол. наук. – К., 1999. – 19 с.
204. **Розин 2000:** Розин В.М. Типы жизни с аксиологической точки зрения (методологический и культурологический анализ) // Жизнь как ценность : [сборник]. – М., 2000. – Режим доступа : http://tomb-raider6.narod.ru/lib/zhzh/zhizn_kak_cennost/index.html.
205. **Ройзензон 1969:** Ройзензон Л.И., Абрамец И.В. Совмещенная омонимия в сфере фразеологии // Вопросы языкознания. – 1969. – №2. – С. 54-63.
206. **Ройзензон 1973:** Ройзензон Л.И. Лекции по общей и русской фразеологии : [учеб. пособие]. – Самарканд : Изд-во СамГУ, 1973. – 223 с.
207. **Романюк 2002:** Романюк Н.В. Фразеологія верхньонадністрянських говірок нижньої течії річки Бистриці : автореф. дис... канд. філол. наук. – Запоріжжя, 2002. – 17 с.
208. **Рудюк 2010:** Рудюк Т.В. Вербалізація концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА в українській фразеології : автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2010. – 20 с.
209. **Русанівський 2004:** Русанівський В.М. Мовна картина світу в етнокультурній парадигмі // Мовознавство. – 2004. – №4. – С. 3-7.
210. **Рус-Брюшнина 2006:** Рус-Брюшнина И.В. Национально-культурные особенности фразеологизмов (на примере русского и испанского языков) // Фразеологические чтения памяти профессора В. А. Лебединской : [сб. материалов Междунар. науч. конф.]. – Курган : Изд-во Курган. гос. ун-та, 2006. – С. 286-288.
211. **Сабурова 2002:** Сабурова Н.А. Структура фразеосемантического поля «Пространство» // Филологические науки. – 2002. – №2. – С. 81-88.
212. **Савенко 2014:** Савенко М. Міфологеми на позначення хвороби в українській фраземіці: електронна словникова стаття // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. 39. –

- Донецьк : Український культурологічний центр, Східний видавничий дім, 2014. – С. 165-172.
213. **Савенко 2015:** Савенко М. Міфологеми *золота рибка* та *жарптиця* в українській фразеології: електронна словникова стаття // Лінгвокомп'ютерні дослідження : [зб. наук. праць]. – Вип. 8. – Вінниця : ДонНУ, 2015. – С. 8-13.
214. **Савченко 2013:** Савченко Л.В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти : [монографія]. – Сімферополь : Доля, 2013. – 600 с.
215. **Савченко 2014:** Савченко Л. Презентація термінопонять етнофразеології // Вісник Національного ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2014. – №791. – С. 147-151.
216. **Садовая 2005:** Садовая А.Ю. Специфика концепта «дурак» в русских поговорках // Актуальні проблеми металінгвістики : [зб. наук. ст.]. – Черкаси : Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2005. – С. 27-29.
217. **Самойлович 2000:** Самойлович Л.В. Українська фразеологія XIX – поч. XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 2000. – 20 с.
218. **Самойлович 2005:** Самойлович Л.В. Традиції та обряди народу як джерело виникнення фразеологізмів // Лінгвістика : [зб. наук. праць]. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – №2 (5). – С. 82-87.
219. **Сахарук 2015:** Сахарук И.В. Статус прецедентных единиц в системе интертекстуальных единиц современного украинского медийного дискурса // Jazykovedný Časopis. – 2015. – Ročník 66. – Číslo 2. – S. 127-144.
220. **Свердан 2003:** Свердан Т.П. Усичення як тип структурно-семантичного варіювання і спосіб трансформації у фразеології : автореф. дис... канд. філол. наук. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.
221. **Селіванова 2004:** Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). – Київ-Черкаси, 2004. – 258 с.

222. **Семашко 2013:** Семашко Т.Ф. Світ українських кольороназв: ментальність у фразеології : [монографія]. –Донецьк : Ноулідж, 2013. – 181 с.
223. **Серебряк 2009:** Серебряк М.В. Сучасні проблеми української діалектної фразеографії // Учёные записки Таврического национального ун-та им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Т. 22(61). – №4(2). – Симферополь : Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, 2009. – Ч. 2. – С. 219-223.
224. **Симоненко 2014:** Симоненко Л. Українська термінографія: стан і перспективи // Мовознавство. – 2014. – №4. – С. 28-35.
225. **Ситар 2008:** Ситар Г., Милостна О. База даних як інструмент лінгвістичного дослідження // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць]. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – Вип. 16. – С. 385-392.
226. **Ситар 2017:** Ситар Г.В. Синтаксичні фразеологізми в розрізі конструкційної граматики : [монографія]. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. – 458 с.
227. **Скаб 2008:** Скаб М. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери : [монографія]. – Чернівці : Рута, 2008. – 560 с.
228. **Скиба 2005:** Активні фразеотворчі процеси в українській публіцистичній і художній прозі кінця ХХ-початку ХХІ століть : автореф. дис... канд. філол. наук. – К., 2005. – 17 с.
229. **Скнар 1972:** Скнар В. Рец. на кн. : Англо-український фразеологічний словник / Уклад К.Т. Баранцев. – К. : Радянська школа, 1969. – 1052 с. // Мовознавство. – 1972. – №1. – С. 88-91.
230. **Скнар 1979:** Скнар В.П. Особливості перекладу фразеологічних одиниць // Мовознавство. – 1979. – №2. – С. 53-57.
231. **Скопненко 2007:** Скопненко О.І., Цимбалюк-Скопненко Т.В. Принципи відбиття фразеологічної синонімії в слов'янській лексикографії та засади створення індивідуально-авторського словника фразеологічних синонімів // Мовознавство. – 2007. – №4-5. – С. 50-56.
232. **Скоробагатько 2009:** Скоробагатько Н.О. Концептуалізація фразеологічного соматичного коду в східнословобожанських і

- східностепових говірках : автореф. дис... канд. філол. наук. – Луганськ, 2009. – 20 с.
233. **Скрипник 1973:** Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. – К. : Наук. думка, 1973. – 280 с.
234. **Сніжко 1995:** Сніжко Н.В. Ідеографічний тезаурус як модель лексико-семантичної системи // Мовознавство. – 1995. – №6. – С. 29-35.
235. **Солганик 1976:** Солганик Г.Я. Фразеологические модели в современном русском языке // Русский язык в школе. – 1976. – №5. – С. 73-78.
236. **Солодуб 1990:** Солодуб Ю.П. Национальная специфика и универсальные свойства фразеологии как объект лингвистического исследования // Филологические науки. – 1990. – №6. – С. 55-65.
237. **Ступінська 2000:** Ступінська Г.Ф. Фразеологія лемківського говору української мови : автореф. дис... канд. філол. наук / Г. Ф. Ступінська. – Івано-Франківськ, 2000. – 20 с.
238. **СУЛМ 1973:** Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / [І. К. Білодід (ред.)]. – К. : Наук. думка, 1973. – С. 151-158; С. 173-178.
239. **СУЛМ 2006:** Сучасна українська літературна мова / [М. Я. Плющ (ред.)]. – К. : Вища школа, 2006. – С. 274-346.
240. **Супрун 1999:** Супрун А.П. Семантико-стилістичні особливості фразеологічних одиниць (на матеріалі поетичних творів М. Рильського) : автореф. дис... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 1999. – 19 с.
241. **Суховій 2002:** Суховій О.О. Фразеологія ораторсько-проповідницької прози Варлаама Ясинського : автореф. дис... канд. філол. наук. – К., 2002. – 19 с.
242. **Таценко 2014:** Таценко Н.В., Недосека А.М. Аксіологічні характеристики фразеологізмів як засобів емпатизації англійського художнього дискурсу // Сборник научных трудов SWorld. – Вып. 1. – Т. 21. – Иваново, 2014. – С. 63-69.

243. **Телия 1996:** Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 287 с.
244. **Телия 1999:** Телия В.Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры // Фразеология в контексте культуры / [В. Телия (отв. ред.)]. – М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 13-24.
245. **Телия 2004:** Телия В.Н. Фактор культуры и воспроизводимость фразеологизмов – знаков-микротекстов // Сокровенные смыслы: Слово. Текст. Культура : [сб. статей в честь Н. Д. Арутюновой]. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – С. 674-684.
246. **Тер-Минасова 2000:** Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М. : Слово, 2000. – 622 с.
247. **Трахова 2007:** Трахова А.Ш. Особенности фразеологической концептуализации морально-нравственной сферы личности (на материале устойчивых оборотов русского и адыгейского языков) : дисс... д-ра филол. наук. – Краснодар, 2007. – 402 с.
248. **Трунев 2008:** Трунев С.И. Жизнь как ценность: проблемы и противоречия // Философия и общество. – 2008. – №4(52). – С. 119-126.
249. **Удовиченко 1965:** Удовиченко Г.М. Предмет фразеології та семантичні типи фразеологізмів // Українська мова і література в школі. – 1965. – №2. – С. 20-24.
250. **Удовиченко 1984:** Удовиченко Г.М. Прогресивна і регресивна деривація в системі фразеологізмів // Мовознавство. – 1984. – №2. – С. 18-24.
251. **Ужченко 1990:** Ужченко В.Д., Авксентьев Л.Г. Українська фразеологія : [навч. посіб. для філол. фак.-ів ун-ів.]. – Харків : Основа, 1990. – 167 с.
252. **Ужченко 1999:** Ужченко В.Д., Міняйло Р.В. Актуальні питання дослідження ареальної фразеології і фразеографії // Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка: Філологічні науки. – Луганськ, 1999. – №7. – С 103-105.

253. **Ужченко 2003:** Ужченко В.Д. Східноукраїнська фразеологія : [монографія]. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 362 с.
254. **Ужченко 2004:** Ужченко В.Д. Нові рубежі української фразеології. Рец. на кн. : Словник фразеологізмів української мови / Укл. В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.В. Дятчук, Н.М. Неровня, Т.О. Федоренко; відп. ред. В.О. Винник. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с. // Українська мова. – 2004. – №1. – С. 107-117.
255. **Ужченко 2006:** Ужченко В.Д. Фразеологічні словники як зібрання фонові інформації // Лінгвістика : [зб. наук. праць]. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – №3(6). – С. 47-56.
256. **Ужченко 2007:** Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови : [навч. посіб.]. – Луганськ : Альма-матер, 2007. – 494 с.
257. **Унук 2000:** Унук З.І. Словацька й українська фразеологія з компонентами-назвами метрологічних і грошових одиниць : автореф. дис... канд. філол. наук. – К., 2000. – 18 с.
258. **Филиппович 2002:** Филиппович Ю.Н., Прохоров А.В. Семантика информационных технологий: опыты словарно-тезаурусного описания. – М. : Изд-во МГУП, 2002. – 368 с.
259. **Філенко 2013:** Філенко А. Стилiстична диференціяція вигуківих фразеологізмів в українській мові: база даних // Лінгвокомп'ютерні дослідження : [зб. наук. праць]. – Донецьк : ДонНУ, 2013. – Вип. 6. – С. 210-213.
260. **Філіпповська 2013:** Філіпповська О. Сучасна українська фразеологія: база даних // Лінгвокомп'ютерні дослідження : [зб. наук. праць]. – Донецьк : ДонНУ, 2013. – Вип. 6. – С.214-218.
261. **Хайруллина 2001:** Хайруллина Р.Х. Фразеологическая картина мира: от мировидения к миропониманию. – Уфа : Изд-во Башкирск. гос. пед. унта, 2001. – 285 .
262. **Хабарова 2003:** Хабарова О.Г. Роль ФЕ в национально-культурной картине мира // Актуальные проблемы преподавания гуманитарных дисциплин в школе и вузе : [межвуз. сб. статей]. – Мичуринск : Изд-во МГПИ, 2003. – С. 180-182.

263. **Хоменко 1984:** Хоменко Л.О. Варіативні зв'язки субстантивних фразеологізмів // Мовознавство. – 1984. – №1. – С. 45-47.
264. **Царьова 2013:** Царьова І.В. Етнокультурна семантика в обрядовій фразеології східнословобожанських говірок : автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Луганськ, 2013. – 19 с.
265. **Цимбалюк 1996:** Цимбалюк Т.В. Мова перекладу Миколи Лукаша: Фразеологія роману Мігеля де Сервантеса Сааведри «Дон Кіхот». – К. : Довіра, 1996. – 238 с.
266. **Чабаненко 1981:** Чабаненко В.А. Стилiстичне увиразнення фразеологізмів // Українська мова і література в школі. – 1981. – №9. – С. 60-62.
267. **Чабаненко 2002:** Чабаненко В.А. Стилiстика експресивних засобів української мови. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.
268. **Чабаненко 2004:** Чабаненко В. Рец. на кн. : Словник фразеологізмів української мови / Укл. В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.В. Дятчук, Н.М. Неровня, Т.О. Федоренко; відп. ред. В.О. Винник. – К. : Наукова думка, 2003. – 1098 с. // Мовознавство. – 2004. – №1. – С. 81-83.
269. **Черевко 2006:** Черевко І.В. Семантико-структурна та стильова характеристика фразеологізмів в українських пам'ятках XVI-XVII ст. : автореф. дис... канд. філол. наук. – Львів, 2006. – 18 с.
270. **Чередниченко 1952:** Чередниченко І.Г. Нариси з української фразеології (з російсько-українськими паралелями). – К., 1952. – 144 с.
271. **Черданцева 1988:** Черданцева Т.З. Внутренняя форма идиом и национально-культурная специфика их мотивированности: (сопоставительный аспект описания) // Лексикографическая разработка фразеологизмов для словарей различных типов для Машинного фонда русского языка (материалы к методической школе-семинару). – М., 1988. – С. 85-86.
272. **Черданцева 1996:** Черданцева Т.З. Идиоматика и культура // Вопросы языкознания. – 1996. – №1. – С. 58-70.

273. **Чернова 2010:** Чернова А. В. Концепти «батько», «мати» в українській лексико-фразеологічній системі світу : автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 2010. – 20 с.
274. **Чибор 2016:** Чибор І.С. Репрезентація міфологічного етнокоду культури в українській фразеології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – Чернівці, 2016. – 20 с.
275. **Шанский 1955:** Шанский Н.М. Лексические и фразеологические кальки в русском языке // Русский язык в школе. – 1955. – №3. – С. 28-35.
276. **Шанский 1963:** Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. – М. : Высшая школа, 1963. – С. 37-48.
277. **Шенделева 1999:** Шенделева Е.А. Полевая организация лексики и фразеологии // Фразеология в контексте культуры / [В. Телия] (отв. ред.). – М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 74-79.
278. **Шкуран 2011:** Шкуран О.В. Національно-культурне підґрунтя компаративних фразеологізмів східнослов'янських та східностепових говірок Середнього Подінців'я : автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Луганськ, 2011. – 20 с.
279. **Щербань 1978:** Щербань Н.П. Граматичні трансформації фразеології // Мовознавство. – 1978. – №5. – С. 59-62.
280. **Щербачук 2000:** Щербачук Л.Ф. Загальномовна та індивідуально- авторська фразеологія в художніх текстах (на матеріалі творів О. Гончара) : автореф. дис... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 2000. – 20 с.
281. **Юрчук 1983:** Юрчук Л. Теоретичні засади реєстру фразеологічного словника української мови // Мовознавство. – 1983. – №5. – С. 23-32.
282. **Януш 1984:** Януш Я.В. Фразеологізми як засіб гумору в мові української драматургії кінця ХІХ – початку ХХ ст. (на матеріалі п'єс І. Карпенко-Карого, М. Старицького і М. Кропивницького) // Культура слова. – 1984. – №27. – С. 7-12.
283. **Ясін 2014:** Ясін А.М. Національно-культурна своєрідність лексико-фразеологічних одиниць у російській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 2014. – 24 с.

284. **Яхина 2008:** Яхина А.М. Оценочность как компонент значения фразеологических единиц в русском, английском и татарском языках (на материале глагольных фразеологических единиц, обозначающих поведение человека) : дисс. ... канд. филол. наук. – Казань, 2008. – 226 с.
285. **Cowie 2001:** Cowie A. Phraseology: Theory, Analysis and Applications (Oxford Studies in Lexicography and Lexicology). – New York : OUP, 2001. – 272 p.
286. **Čižmárová 2002:** Čižmárová M. O ukrajinskej a slovenskej frazeológii : komparatistický náčrt. – Prešov : Filozofická fak. Prešovskej univerzity, 2002. – 101 s.
287. **Fauconnier 1999:** Fauconnier G. Mappings in Thought and Language. – Cambridge : Cambridge University Press, 1999. – 201 p.
288. **Fernando 1981:** Fernando Ch., Flavell R. On Idiom: Critical Views And Perspectives // Exeter Linguistic Studies. – Vol. 5. – Exeter : University of Exeter, 1981. – P. 18-48
289. **Fernando 1996:** Fernando C. Idioms and Idiomaticity. – Melbourne : OUP, 1996. – 184 p.
290. **Fiedler 2007:** Fiedler S. English Phraseology. A Coursebook. – Tübingen : Gunter Narr Verlag, 2007. – 198 p.
291. **Fleischer 1982:** Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. – Leipzig : Bibliographisches Institut, 1982. – 250 S.
292. **Fomina 1999:** Fomina S. Emotional wertende Lexik der deutschen Gegenwartssprache. – Woronesh : Istoki, 1999. – 208 S.
293. **Gläser 1998:** Gläser R. The Stylistic Potential of Phraseological Units in the Light of Genre Analysis // Theory, Analysis and Applications / [ed. by A. P. Cowie]. – Oxford : CLARENDON PRESS, 1998. – P. 125-144.
294. **Grandy 1992:** Grandy R.E. Semantic Fields, Prototypes and the Lexicon // Frames, Fields and Contrasts. New Essays in Semantics and Lexical Organization. – Hillsdale : Lawrence Erlbaum Associates, 1992. – P. 103-122.
295. **Harbera 2017:** Harbera I. V. Phraseme-ideographic model of concept «Man» in the Ukrainian eastern-steppe dialects as the basis of

- linguistic database // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Перекладознавство та міжкультурна комунікація». – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. – №3. – С. 120-124.
296. **Krasnobaieva-Chorna 2015:** Krasnobaieva-Chorna Zh. Phrasemic Axiological Oppositions of Social Values // Українське мовознавство : [міжвідомчий наук. зб.]. – Вип. 45/1. – 2015. – С. 205-210.
297. **Krasnobaieva-Chorna 2017a:** Krasnobaieva-Chorna Zh. Axiophraseme Pragmatics: Representation of Code Culture in the Axiological World's Image (on the Material of English, German, Ukrainian and Russian) // Лінгвістичні студії / Linguistic Studies : [зб. наук. праць]. – Вінниця : ДонНУ, 2017. – Вип. 33. – С. 83-87.
298. **Krasnobaieva-Chorna 2017b:** Krasnobaieva-Chorna Zh. *Mind Value: Semantics, Structure, Pragmatics (on the Material of English, German, Ukrainian and Russian Phraseology)* // Лінгвістичні студії / Linguistic Studies : [зб. наук. праць]. – Вінниця : ДонНУ, 2017. – Вип. 34. – С. 79-87.
299. **Krasnobayeva-Chorna 2014:** Krasnobayeva-Chorna Zh. Terminological System of Phraseology Database // Мовний простір граматики : актуальні студії : [зб. наук. праць]. – Донецьк : ДонНУ, 2014. – [На честь 60-річчя член-кореспондента НАН України Анатолія Загнітка]. – С. 391-395.
300. **Krzyżanowska 1999:** Krzyżanowska A. Polska i francuska frazeologia śmierci. – Lublin : W-wo UMCS, 1999. – 120 s.
301. **Lado 1995:** Lado R. *Linguistics Across Cultures*. – The University of Michigan Press, 1995. – 124 p.
302. **Lewicki 1987:** Lewicki A., Pajdzińska A., Rejakowa B. *Z zagadnień frazeologii. Problemy leksykograficzne*. – Warszawa : PWN, 1987. – 104 s.
303. **Makkai 1972:** Makkai A. *Idiom Structure in English*. – Hague : Mouton, 1972. – 371 p.
304. **Moon 1998:** Moon R. *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. – London : Clarendon Press, 1998. – 352 p.

305. **Piirainen 2005:** Piirainen E. Europeanism, Internationalism or Something else? Proposal for a Cross-linguistic and Cross-cultural Research Project on Widespread Idioms in Europe and Beyond // Hermes, Journal of Linguistics. – 2005. – №35. – P. 45-75.
306. **Schippan 2002:** Schippan T. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. – Tübingen : Verlag Max Niemeyer, 2002. – 316 p.
307. **Skorniakova 2008:** Skorniakova R., Tabanakova A. Moderne deutsche Aphorismen aus linguistisch-kultureller Sicht aufgrund der Aphorismen von Peter Hohl. – Ingelheim : SecuMedia, 2008. – 82 S.
308. **Wierzbicka 1992:** Wierzbicka A. Semantics, Culture and Cognition, Universal Human Concepts in Culture Specific Configuration.– New York; Oxford : Oxford University Press, 1992. – 487 p.
309. **Wierzbicka 1997:** Wierzbicka A. Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German and Japanese. – New York : Oxford University Press, 1997. – 317 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

310. **Войтович 2004:** Войтович В. Українська міфологія. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
311. **Воропай 2004:** Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. – Харків : ФОЛІО, 2004. – 508 с.
312. **Загнітко 2012:** Загнітко А.П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – Т. 4. – 388 с.
313. **Краснобаєва-Чорна 2012:** Краснобаєва-Чорна Ж.В. Сучасна фразеологія: класифікаційні параметри фразеологічних одиниць. Словник фразеологічних термінів. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – 168 с.
314. **ЛЭС 2002:** Лингвистический энциклопедический словарь / [В. Н. Ярцева (гл. ред.)]. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2002. – 709 с.
315. **Селіванова 2006:** Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

316. **Славянские древности 1999:** Славянские древности: этнолингвистический словарь : В 5 т. / [Н. И. Толстой (отв. ред.)]. – М. : Международные отношения, 1999.
317. **100 найвідоміших образів 2002:** Сто найвідоміших образів української міфології / [О. Таланчук (заг. ред.)]. – К. : Орфей, 2002. – 448 с.
318. **СУМ 1973 (4):** Словник української мови : В 11 т. // [І. К. Білодід, А. А. Бурячок (ред. кол.)]. – Т.4: І-М. – К. : Наук. думка, 1973.
319. **СУМ 1979 (10):** Словник української мови : В 11 т. // [І. К. Білодід, А. А. Бурячок (ред. кол.)]. – Т.10: Т-Ф. – К. : Наук. думка, 1979.
320. **Українська мова 2004:** Українська мова. Енциклопедія / [В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (ред. кол.)]. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – 824 с.

СПИСОК ФРАЗЕМОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

1. **АУФС 1969:** Англо-український фразеологічний словник / [К.Т. Баранцев (уклад.)]. – К. : Радянська школа, 1969. – 1052 с.
2. **АУФС 2005:** Англо-український фразеологічний словник / [К.Т. Баранцев (уклад.)]. – 2-е вид., випр. – К. : Знання, КОО, 2005. – 1056 с.
3. **Батюк 1966:** Батюк Н.О. Фразеологічний словник. На допомогу вчителю. – К. : Радянська школа, 1966. – 234 с.
4. **Бігун 2000:** Бігун Г.І. Вибрані прислів'я та приказки п'ятьма мовами : Близько 1800 одиниць. – К. : ВК ТОВ «Тандем», 2000. – 136 с.
5. **Бігун 2003:** Прислів'я та приказки шістьма мовами : Близько 2200 одиниць / [Г. Бігун (уклав)]. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : ВК ТОВ «Тандем», 2003. – 318 с.
6. **Вирган 2002:** Вирган І.О., Пилинська М.М. Російсько-український словник сталих виразів. – Харків : Прапор, 2002. – 864 с.
7. **Гурин 1974:** Образне слово. Постійні народні порівняння / [І. Гурин (упоряд.)]. – К. : Дніпро, 1974. – 238 с.

8. **Данилюк 2009:** Данилюк І.Г. Великий сучасний російсько-український українсько-російський словник фразеологізмів та сталих виразів. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2009. – 640 с.
9. **Забіяка 2007:** Забіяка В.А., Забіяка І.М. Фразеологічний словник школяра. – К. : Освіта, 2007. – 111 с.
10. **Заставська 2005:** Заставська Г.С. Народні прислів'я, приказки та примовки від Ганни Заставської. – К. : Знання України, 2005. – 55 с.
11. **Коваль 1975:** Коваль А.П., Коптілов В.В. Крилаті вислови в українській літературній мові. – К. : Вища школа, 1975.
12. **Коваль 1983:** Коваль А.П. Крилате слово. – К. : Радянська школа, 1983. – 222 с.
13. **Коваль 2001:** Коваль А.П. Спочатку було Слово. Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. – К. : Либідь, 2001. – 312 с.
14. **Кожуховська 2001:** Кожуховська Л.П. Шкільний фразеологічний словник української мови. – К. : Торба, 2001. – 80 с.
15. **Коломієць 1988:** Коломієць М.П., Регушевський Є.С. Словник фразеологічних синонімів. – К. : Радянська школа, 1988. – 200 с.
16. **Коломиєць 1985:** Коломиєць Н.Ф., Регушевський Е.С. Краткий словарь перифраз. – К. : Радянська школа, 1985. – 152 с.
17. **Коптілов 1976:** Коптілов В. У світі крилатих слів. – К. : Веселка, 1976. – 198 с.
18. **Корж 1994:** Корж Н.Г., Луцька Ф.Й. Из скарбів античної мудрості : Словник. – К. : Вища школа, 1994. – 351 с.
19. **Космеда 2010:** Космеда Т.А., Осіпова Т.Ф. Комуникативний кодекс українців у пареміях : тлумачний словник нового типу. – Дрогобич : Коло, 2010. – 272 с.
20. **Кунин 1998:** Кунин А.В. Большой англо-русский фразеологический словарь. – М. : Живой язык, 1998. – 944 с.
21. **Кунин 2000:** Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. – М. : Русский язык, 2000. – 512 с.

22. **ЛФСД 2009:** Латинська фразеологія. Словник-довідник : навчальний посібник / [П.І. Осипов (автор-уклад.)]. – К. : Академвидав, 2009.
23. **Манжура 2003:** Казки, прислів'я і т.п., записані в Катеринославській і Харківській губерніях І.І. Манжурою / [І. Манжура (записав)]. – Д. : Січ, 2003. – 228 с.
24. **Мержвинський 2006:** Мержвинський В. Зійди весь світ, а такого не почувеш : Українські народні прислів'я, приказки, тости, каламбури. – Сімферополь : СГТ, 2006. – 154 с.
25. **Мізін 2005:** Мізін К.І. Німецько-український фразеологічний словник (усталені порівняння) = Deutch-Ukrainisches Phraseologisches Worterbuch (stehende/feste Vergleiche). – Вінниця : Нова книга, 2005. – 304 с.
26. **Номис 1993:** Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М. Номис. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
27. **НУФС 1981:** Німецько-український фразеологічний словник : У 2 т. / [В.І. Гавриць, О.П. Пророченко (уклад.)]. – К. : Рад. школа, 1981. – Т. 1: А-К. – 384 с.; Т. 2.: L- Z. – 416 с.
28. **Олійник 1978:** Олійник І.С., Сидоренко М.М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник. – Київ : Радянська школа, 1978. – 448 с.
29. **Пазяк 2002:** Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / [Й.Ю. Федас (відп. ред.), М.М. Пазяк (упоряд., вступ. ст.)]. – К. : Наукова думка, 2001. – 392 с.
30. **Панасенко 2006:** Українські прислів'я і приказки / [Т.М. Панасенко (упоряд.)]. – Харків : Фоліо, 2006. – 352 с.
31. **Плахтій 2003:** Афоризми, прислів'я і приказки про здоров'я і здоровий спосіб життя / [П.Д. Плахтій (уклад.), О.А. Рарицький (уклад.)]. – Кам'янець-Подільський, 2003. – 72 с.
32. **Пословицы 2004:** Пословицы русского народа : сборник В. И. Даля. – М. : Русский язык. – Медиа, 2004. – 814 с.
33. **Прайдид 1994:** Прайдид Ю.Ф. Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь: Эмоции человека. – Симферополь : Редотдел Крымского комитета по печати, 1994. – 244 с.

34. **ППРУС 1996:** Приказки. Практичний російсько-український словник / [Г.С. Млодзинський (упоряд.)]. – Харків : Прапор, 1996. – 143 с.
35. **РУФС 1993:** Російсько-український фразеологічний словник. Фразеологія ділової мови / [В. Підмогильний, Є. Плужник (уклад.)]. – Київ : УКСП «Кобза», 1993.
36. **СФАУМ 2001:** Словник фразеологічних антонімів української мови / [В.С. Калашник, Ж.В. Колоїз (уклад.)]. – К. : Довіра, 2001. – 349 с.
37. **СФСУМ 2009:** Сучасний фразеологічний словник української мови / [Ярещенко А.П., Бездітко В.І., Козир О.В., Немировська Н.Г.]. – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2009. – 640 с.
38. **УАРІФС 2007:** Українсько-англо-російський ілюстрований фразеологічний словник : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / [І.Є. Намакштанська, О.В. Романова, О.В. Курочкіна та ін. (уклад.)] – Донецьк, 2007. – 268 с.
39. **Удовиченко 1984:** Удовиченко Г.М. Фразеологічний словник української мови : В 2 т. – К. : Вища школа, 1984. – Т.1: А-М. – 304 с.; Т.2: Н-Я. – 384 с.
40. **Ужченко 1998:** Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник української мови. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.
41. **Ужченко 2002:** Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу. – 4-е вид., перероб. й доп. – Луганськ : Альма-матер, 2002. – 263 с.
42. **УРББПСП 2011:** Українсько-російсько-білорусько-болгарсько-польський словник порівнянь / [О. П. Левченко]. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. – 748 с.
43. **УРРУФС 2004:** Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник = Украинско-русский и русско-украинский фразеологический словарь / [Л.Г. Савченко (заг.ред.)]. – Х. : Прапор, 2004. – 462 с.
44. **УРРУФТС 1997:** Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / [І.С. Олійник, М.М. Сидоренко (уклад.)]. – Харків : Прапор, 1997. – 462 с.

45. **УФФУФС 2000:** Українсько-французький і французько-український фразеологічний словник / [М.А. Венгрівська, Г.Ф. Венгріновська, Т.Б. Оратовський (уклад.)]. – К. : Генеза, 2000. – 274 с.
46. **Федоров 2008:** Федоров А. И. Фразеологический словарь русского литературного языка. – [3-е изд., испр.]. – М. : Астрель : АСТ, 2008. – 878 с.
47. **ФС 2010:** Фразеологічний словник / [Ю.Е. Григор'єв (авт.-упоряд.)]. – К. : Національний книжковий проект, 2010. – 176 с.
48. **ФСУМ 1999:** Фразеологічний словник української мови : В 2-х кн. / [В.М. Білоноженко, В.О. Винник, І.С. Гнатюк та ін. (уклад.)] – К. : Наукова думка, 1999. – Кн.1: А-Н. – 528 с.; Кн.2: Н-Я. – С. 529-980.
49. **ФПМЛ 2003:** Фразеологія перекладів Миколи Лукаша : Словник-довідник / [О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк (уклад.)]. – К. : Довіра, 2003. – 735 с.
50. **Чабаненко 1991:** Чабаненко В.А. Сестра орлів. – Запоріжжя, 1991. – Вип. 1.
51. **Чабаненко 1992:** Чабаненко В.А. Мудре слово. Прислів'я та приказки в говірках Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя : Комунар, 1992. – Вип. 2. – 170 с.
52. **Чабаненко 1995:** Чабаненко В.А. Гартоване слово. – Запоріжжя, 1995. – Вип. 3. – 164 с.
53. **Чабаненко 2001:** Чабаненко В.А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя : Стат і К^о, 2001. – Вип. 4. – 200 с.
54. **Чередниченко 1952:** Чередниченко І.Г. Нариси з української фразеології (з російсько-українськими паралелями). – К. : Радянська школа, 1952. – Ч. I. : Прийменникові конструкції. – 144 с.
55. **Юрченко 1993:** Юрченко О.С., Івченко А.О. Словник стійких народних порівнянь. – Харків : Основа, 1993. – 176 с.
56. **Яніцька 2002:** Знайшов – не скач, згубив – не плач: Українські прислів'я, приказки, усталені вирази / [К.Л. Яніцька (упоряд.)]. – К. : Довіра, 2002. – 200 с.
- CID 2006:** Cambridge Idioms Dictionary. – Cambridge : Cambridge University Press, 2006. – 505 p.

58. **Farkas 2002:** Farkas A. The Oxford Dictionary of Catchphrases / A. Farkas. – Oxford : Oxford University Press, 2002. – 368 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

58. **СФУМ 2003:** Словник фразеологізмів української мови / В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.В. Дятчук та ін. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
59. **ФСРЯ 1987:** Фразеологический словарь русского языка / [А. И. Молоткова (ред.)]. – М. : Сов. энциклопедия, 1987. – 543 с.
60. **DI 2011:** Deutsche Idiomatik: Wörterbuch der deutschen Redewendungen im Kontext / Hans Schemann. – Berlin / Boston : De Gruyter, 2011. – 1040 S.
61. **ODI 2004:** Oxford Dictionary of Idioms / [ed. by J. Siefring]. – Oxford : Oxford University Press, 2004. – 340 p.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

аксіофраземна прагматика	фразема,	відповідна
ареальна фразеологічна одиниця	словосполученню	
варіантно-синонімічна група	фразема-власне парафраза	
вторинна семіотична система	фразема власне-українська	
дериваційна база	фразема говіркова	
ідіома	фразема-дисфемізм	
ідіома квазіреальна	фразема дієслівна	
ідіома проміжного типу	фразема-евфемізм	
ідіома, утворена на основі вільного словосполучення	фразема еліптична	
ідіома, утворена незалежно від вільного словосполучення	фразема жаргонна	
ідіома фантомна	фразема займенникова	
каламбур	фразема замкненої структури	
категоризація оцінна	фразема запозичена	
код культури	фразема застаріла	
концептуальна картина світу	фразема з двопозиційним оточенням	
крилатий вислів	фразема з однопозиційним оточенням	
лінгвістична база даних	фразема з трипозиційним оточенням	
мовна гра	фразема іменникова	
моделювальна діяльність дискурсивної рефлексії	фразема-інновація	
переосмислення компонентів	фразема інтер'єктивна	
подвійна актуалізація фраземи	фразема книжна	
приказка	фразема контекстологічна	
прислів'я	фразема комунікативна	
семантико-граматичний розряд фразем	фразема літературна	
семантична трансформація фраземи	фразема метафорична	
символ	фразема метонімічна	
символ фразеологічний	фразема міжстильова	
стійкий словесний комплекс	фразема неаплікована	
суміщені омоніми	фразема незамкненої структури 86;	
фразема адвербіальна	фразема ненормативна	
фразема ад'єктивна	фразема ні номінативного, ні комунікативного характеру	
фразема активна	фразема номінативна	
фразема аплікована	фразема номінативно-комунікативна	
фразема ареальна	фразема нормативна	
фразема афористична	фразема образно-виразна	
фразема вигукова	фразема-оказіоналізм	
фразема, відповідна реченню		

фразема-парафраза	фраземна трансформація
фразема пасивна	фраземна тропизація
фразема питомо російська	фраземне калькування
фразема питомо українська	фраземне моделювання
фразема загальнооцінна	фраземний евфемізм (табуїзм, дисфемізм)
фразема з дифузною оцінкою	фраземологія
фразема конкретнооцінна	фраземологізація
фразема негативнооцінна	фраземологізоване порівняння
фразема нейтральнооцінна	фраземосемантична група
фразема позитивнооцінна	фраземосемантична підгрупа
фразема прикметникова	фраземосемантичне поле
фразема прислівникова	фраземотворення
фразема просторічна	фраземотворча твірна основа
фразема професійного мовлення та жаргонів	фраземотематична група
фразема розмовна	фразеологізм жестовий
фразема розмовно-побутова	фразеологізм жестово-мімічний
фразема спільнослов'янська	фразеологізм кінематичний
фразема субстантивна	фразеологізм кінетичний
фразема східнослов'янська	фразеологізм миремічний
фразема-табу	фразеологізм мімічний
фразема тавтологічна	фразеологізм пантомімічний
фразема термінологічна	фразеологізм паралінгвальний
фразема фольклорна	фразеологізм синтаксичний
фраземізація	фразеологізм фонаційний
фраземіка власне-українська	фразеологічна єдність
фраземіка давньокиївська	фразеологічне зрощення
фраземіка загальнослов'янська	фразеологічне сполучення
фраземна гіперболізація	фразеологічний вираз
фраземна деривація	ціннісна картина світу
фраземна деривація прогресивна	цінність
фраземна деривація регресивна	
фраземна диференціація	
фраземна евфемізація	
фраземна інтеграція	
фраземна калька	
фраземна контамінація	
фраземна метафоризація	
фраземна метонімізація	
фраземна модифікація	
фраземна напівкалька	
фраземна персоніфікація	
фраземна редукція	
фраземна символіка	
фраземна транспозиція	

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

англ. – англійська мова	нар.-поет. – народнопоетичне
АФО – ареальна фразеологічна одиниця	несхв. – несхвальне
БД – база даних	нім. – німецька мова
білор. – білоруська мова	перев. – переважно
болг. – болгарська мова	польськ. – польська мова
військ. – військовий термін	презир. – презирливо
ВСГ – варіантно-синонімічна група	прост. – просторічне
вульг. – вульгарне	рел. – релігійний вираз
грубо – грубе вживання	ритор. – риторичний вираз
груб.-прост. – грубо-просторічне	рідко – рідковживане
діал. – діалектне	рідше – вживане рідше
евф. – евфемізм	розм. – розмовне
етн. – етнографічне	розм.-фам. – розмовно- фамільярний вираз
жарг. – жаргонне	рос. – російська мова
жарт. – жартівливе	сл. – слово
запереч. – заперечення	фам. – фамільярне
заст. – застаріла фразема	фольк. – фольклорне
згруб. – згрубіле	фр. – французька мова
зневажл. – зневажливе	ФО – фразеологічна одиниця
ірон. – іронічне	ФСГ – фраземосемантична група
і т. д. – і так далі	ФСП – фрасемосемантичне поле
і т. ін. – і таке інше	ФСПГ – фрасемосемантична підгрупа
книжн. – книжне	ФТГ – фраземотематична група
лайл. – лайливе	чеськ. – чеська мова
лат. – латинська мова	юр. – юридичний термін
ЛБД – лінгвістична база даних	
ЛСВ – лексико-семантичний варіант	

Краснобаєва-Чорна Жанна Володимирівна,
доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри загального та
прикладного мовознавства і слов'янської філології
Донецького національного університету імені Василя Стуса

Фраземіка та фраземографія в сучасній лінгвопарадигмі

Наклад 300 прим.

Адреса редколегії:

кафедра загального та прикладного мовознавства і слов'янської
філології Донецького національного університету імені Василя Стуса,
21007, м. Вінниця, вул. академіка Янгеля, 4, ауд. 320

Підписано до друку: 31.03.2018. Формат 60x84 1/16.
Вид. друк. арк. 18,8. Друк лазерний. Зам. №120. 300 прим.